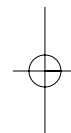
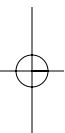
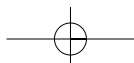

Otisky historie v regionálních identitách obyvatel pohraničí

vakát

Otisky historie v regionálních identitách obyvatel pohraničí

**Sebedefinice a vzájemné vnímání Čechů a Němců
v přímém sousedství**

Václav Houžvička, Lukáš Novotný (eds.)

Sociologický ústav Akademie věd ČR
oddělení české pohraničí, Ústí nad Labem
Praha 2007

Práci recenzovali:

PhDr. Miroslav Kunštát, Ph.D.

PhDr. Andrej Sulitka, CSc.

Editoři:

Václav Houžvička

Lukáš Novotný

Autorský kolektiv:

Miroslav Brož

Václav Houžvička

Jitka Laštovková

Lukáš Novotný

František Zich

Předložený text vznikl v rámci výzkumného projektu
„Otisky historie v regionálních identitách obyvatel pohraničí.
Sebedefinice a vzájemné vnímání Čechů a Němců v přímém sousedství“,
který finančně podpořila Nadace Volkswagen/*Volkswagen Stiftung*.
Bilaterální projekt realizovala Výzkumná skupina Německo
(W. Weidenfeld) Centra pro užitý politický výzkum při Univerzitě
Ludwiga-Maximiliana, Mnichov a oddělení České pohraničí
(V. Houžvička) Sociologického ústavu Akademie věd ČR
v letech 2003–2005.
Všechna jména respondentů byla důsledně změněna
v souladu s požadavky na ochranu osobních údajů.

Obsah

Abstrakt	
Abstraktum	
Abstract	
Úvodní slovo	

1. Otisky historie ve vědomí obyvatel pohraničí západních Čech (v kontextu česko-německých vztahů) – Dějiny jako zdroj regionální identity

(Václav Houžvička).....	
1.1. Česko-německé vztahy jako kontextový rámec tématu.....	
1.2. Historické vědomí – vztah kolektivní a individuální paměti.....	
1.3. Dějiny jako zdroj regionálních identit – pohraničí západních Čech po roce 1945.....	
1.4. V západočeském pohraničí končila druhá světová válka.....	
1.5. Odsun německy mluvících obyvatel.....	
1.6. Život za železnou oponou – proces osidlování pohraničí.....	
1.7. Reforma systému, invaze armád Varšavské smlouvy v srpnu 1968, normalizace.....	
1.8. Dialog po roce 1989.....	
1.9. Otevřené hranice symbolem svobody.....	
1.10. Obnova občanské společnosti.....	
1.11. Česko-německá vzájemnost v dějinách a její důsledky pro současnost	

2. Regionální identita obyvatel českého západního pohraničí

(František Zich).....	
2.1. Regionální identita jako tvoření významu vztahu k území.....	
2.2. Subjektivní aspekt regionální identity.....	
2.3. Regionální identita obyvatel českého pohraničí podle poznatků z výzkumu.....	
2.4. Domov jako označení pro zvláštní druh regionální identity.....	
2.5. Motivace příchodu nových obyvatel po roce 1945.....	
2.6. Některé teoretické souvislosti identity v pohraničí.....	

3. Přeshraniční spolupráce a vzájemné vnímání Čechů a Němců v přímém sousedství

(Lukáš Novotný).....	
3.1. Formy přeshraničních kontaktů.....	
3.2. Náboženství jako forma spolupráce.....	
3.3. Postoj narátorů vůči Němcům.....	
3.4. Závěr.....	

4. „Doma“ v pohraničí

(Jitka Laštovková)

- 4.1. Vztah ke kraji u českých obyvatel česko-bavorského pohraničí
- 4.2. Konstrukce domova ve „vykořeněném“ kraji
- 4.3. Posvícení bezdomovců?

5. Hranice v názorech občanů českého pohraničí s Bavorskem – Pak se zatáhla železná opona a bylo to

(Lukáš Novotný)

- 5.1. Vybraná specifika česko-bavorské hranice
- 5.2. Vnímání hranice v historickém kontextu
- 5.3. Závěr

6. Místa paměti

(Miroslav Brož)

- 6.1. Místa paměti – očima respondentů

7. Regionální sebedefinice Bavorů a vzájemné vnímání Čechů a Němců

(Michael Weigl/Michaela Zöhrer)

- 7.1. Úvod
- 7.2. Bavorsko jako domov
- 7.2.1. Domov jako regionální vědomí
- 7.2.2. Život na hranici
- 7.2.3. Český soused
- 7.2.4. Jazyk jako bariéra
- 7.2.5. Historie a její otisky
- 7.2.6. Vyhnaní v pohraničí
- 7.3. Závěr

8. Závěrečné teze k poznatkům výzkumu vztahu historického vědomí a regionální identity

(Václav Houžvička)

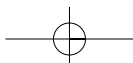
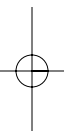
Literatura

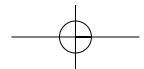
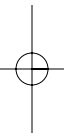

Přílohy

Příloha 1: Schéma vyhodnocení pořízených rozhovorů/Analyseraster	
Příloha 2: Tabulky	
1. Dlouhodobý vývoj obyvatelstva česko-bavorského příhraničí.....	
2. Vybrané statistické údaje lokalit empirického výzkumu v česko-bavorském příhraničí (2003).....	
3. Socioekonomická charakteristika česko-bavorského příhraničí prostřednictvím vybraných statistických údajů	

Shrnutí	
Zusammenfassung	
Summary	

Otisky historie v regionálních identitách obyvatel pohraničí

Sebedefinice a vzájemné vnímání Čechů a Němců v přímém sousedství

Václav Houžvička, Lukáš Novotný (eds.)

Abstrakt

Předložená studie se zaměřuje na zkoumání vzájemného vnímání obyvatelstva pohraničních oblastí Bavorska a západních Čech. Analýza vztahu historického vědomí k utváření regionální identity se opírá o empirické šetření biografických identit obyvatel pohraničí, jež proběhlo v ČR a Bavorsku v létě roku 2004 (červenec-září) na území přiléhajícím ke společné hranici. Výběrový soubor narátorů nemá vzhledem ke kvalitativním charakteristikám šetření reprezentativní parametry.

Výzkum potvrdil, že od ukončení konfrontace mezi Východem a Západem se stal sousem na druhé straně hranice významným faktorem regionální sebedefinice, avšak poznatky získané z vyjádřených názorů a postojů naznačují, že se významně uplatňuje personální historická paměť, která je nositelem otisků historických událostí, jimiž prošli obyvatelé zkoumaného území. Zařazena je rovněž souhrnná kapitola charakterizující výsledky šetření na bavorské straně hranice, z níž je patrné, že asymetrii vývoje pohraničí na české a bavorské straně zásadně formoval po roce 1945 zejména odsun etnických Němců s následnými procesy osídlování, odlišné politické systémy a důsledky zvláštních opatření režimu železné opony jako symbolu éry studené války. Tyto faktory zformovaly odlišný referenční rámec historického vědomí a regionální identity po obou stranách hranice, v nichž zanechaly své otisky. Další kapitoly se zaměřují na reflexi proměn vnímání hranice a její role po roce 1989, zejména v souvislosti s přeshraničními kontakty obyvatel a uplatnění instituce euroregionů. Tematizována je rovněž stabilita obyvatel a přítomnost či absence pocitů domova, jež souvisejí s přerušenou kontinuitou osídlení okrajových oblastí českých zemí.

Text představuje jeden z dílčích výstupů výzkumného projektu „Otisky historie v regionálních identitách obyvatel pohraničí. Sebedefinice a vzájemné vnímání Čechů a Němců v přímém sousedství“, který v letech 2003 až 2005 realizovalo oddělení České pohraničí společně s Centrem pro užitý politický výzkum Univerzity Ludwiga Maximiliana v Mnichově a financovala jej Nadace Volkswagen/Volkswagen Stiftung.

Klíčová slova

historické vědomí, regionální identita, Češi a Němci, odsun/vysídlování, hranice, domov, osídlování, personální historická paměť, Česká republika, Bavorsko

Otisky historie v regionálních identitách obyvatel pohraničí

Sebedefinice a vzájemné vnímání Čechů a Němců v přímém sousedství

Václav Houžvička, Lukáš Novotný (eds.)

Abstrakt

Die vorgelegte Studie konzentriert sich auf die Erforschung der gegenseitigen Wahrnehmung der Bevölkerung der Grenzgebiete Bayerns und Westböhmens. Die Untersuchung der Beziehung des historischen Bewusstseins und der regionalen Identität basiert auf der empirischen Erhebung der biographischen Identitäten der Bewohner der Grenzgebiete, die in der Tschechischen Republik und in Bayern im Jahre 2004 (vom Juli bis September) durchgeführt wurde. Die Auswahl der Interviewpartner erfolgte auf Grund der gängigen soziodemographischen Merkmale. Auf Grund der qualitativen Ausrichtung der Untersuchung hat sie keinen repräsentativen Charakter.

Die Erhebung bestätigte, dass seit dem Ende der Konfrontation zwischen Ost und West der Nachbar auf der anderen Seite der Grenze zu einem bedeutenden Faktor der regionalen Selbstdefinition wurde. Die Erkenntnisse aus den Befragungen deuten an, dass das personale historische Gedächtnis Träger der historischen Prägung ist. Einen Teil dieser Publikation bildet auch ein zusammenfassendes Kapitel zu Ergebnissen der Untersuchung auf der bayerischen Seite. Aus diesem Kapitel geht hervor, dass Grundlage für die Asymmetrie der Entwicklung der Grenzgebiete auf der tschechischen und bayerischen Seite seit 1945 vor allem die Aussiedlung der ethnischen Deutschen mit den darauf folgenden Prozessen der Neubesiedlung war. Eine Rolle spielte auch die Zugehörigkeit beider Staaten zu unterschiedlichen politischen Systemen und die Existenz des Eisernen Vorhangs als Symbol des Kalten Krieges. Diese Faktoren formierten den unterschiedlichen Referenzrahmen des historischen Bewusstseins und der regionalen Identität auf beiden Seiten der Grenze. Andere Kapitel richten sich auf die Reflexion der Veränderungen der Wahrnehmung der Grenze und ihrer Rolle nach 1989, insbesondere im Zusammenhang mit grenzüberschreitenden Kontakten der Bewohner und mit der Existenz der Euroregionen. Thema eines Kapitels ist die Stabilität der Bürger und die Anwesenheit und Absenz des Heimatgefühls, das Folge der unterbrochenen Kontinuität der Besiedlung der Randgebiete der böhmischen Länder ist.

Der Text stellt die Ergebnisse des Forschungsprojekts „Historische Prägung in grenzregionalen Identitäten. Selbstdefinition und gegenseitige Wahrnehmung von Deutschen und Tschechen in direkter Nachbarschaft“ dar, das in den Jahren 2003 bis 2005 von der Abteilung České pohraničí/Tschechisches Grenzgebiet des Soziologischen Instituts der Akademie der Wissenschaften der ČR und vom Zentrum für angewandte Politikforschung der Ludwig-Maximilians-Universität realisiert und von der Volkswagen Stiftung finanziert wurde.

Schlüsselworte

historisches Bewusstsein, regionale Identität, Deutsche und Tschechen, Abschub/Aussiedlung, Grenze, Heimat, Neubesiedlung, historisches Gedächtnis, Tschechische Republik, Bayern

Otisky historie v regionálních identitách obyvatel pohraničí

Sebedefinice a vzájemné vnímání Čechů a Němců v přímém sousedství

Václav Houžvička, Lukáš Novotný (eds.)

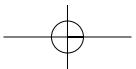
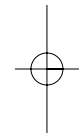
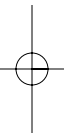
Abstract

This study refers to the research into mutual perception of inhabitants of border regions of Bavaria and western Bohemia. The analysis of the impact of historical consciousness on the creation of regional identity is based on empirical survey of biographical identities which was carried out in the regions of Czech Republic and Bavaria closed to the border, during the summer 2004 (July-September). Selected sample of narrators included all the social, age and education groups; because of the qualitative base of the research the sample was not representative. The research confirmed that after the end of west-east confrontation (Cold War) the neighbor on the other side of the border became one of the important elements while constituting regional self-definition. However the findings taken from the interviews indicate that personal historical memory which is the bearer of the historical memory patterns of the inhabitants of the border regions plays important role. Overall chapter that concludes the result on the German side of the border is also included and it gives some of the general reasons for the asymmetry in the evolution of Bavarian and Czech borderland after 1945 – the transfer of Sudeten Germans and the connected settlement processes, different political systems and the impacts of the iron curtain as the symbol of the Cold war. These reasons formed different reference framework on both sides of the border they affected. Other chapters are aimed to the reflection of the perception and changes in role of the border after 1989, with especial notice to cross-border contacts of inhabitants and to the Euroregions institutions. The other point is the stability of inhabitants and the presence and/or absence of the “the feeling of home” which has strong connection to the interrupted continuity of Czech border regions settlement.

The text is partial output of research project „Historie a její otisky v přeshraničních identitách. Sebedefinice a vzájemné vnímání Čechů a Němců v přímém sousedství/Historische Prägestempel in grenzregionalen Identitäten. Selbstdefinition und gegenseitige Wahrnehmung von Deutschen und Tschechen in direkter Nachbarschaft” realized together by the Czech Borderland department of the Institute of Sociology and by the CAP of Ludwig Maximilian University Munich. The project was funded by Volkswagen Foundation.

Keywords

historical consciousness, regional identity, Czechs, Germans, transfer/expulsion, border, home, settlement, personal historical memory, Czech Republic, Bavaria

Úvodní slovo

Tato publikace zpracovává výsledky česko-německého interdisciplinárního projektu „Otisky historie v regionálních identitách obyvatel pohraničí. Sebedefinice a vzájemné vnímání Čechů a Němců v přímém sousedství“ (Historische Prägestempel in grenzregionalen Identitäten. Selbstdefinition und gegenseitige Wahrnehmung von Deutschen und Tschechen in direkt Nachbarschaft) realizovaného od března 2003 do srpna 2005 oddělením České pohraničí Sociologického ústavu Akademie věd ČR a Centrem pro užitý politický výzkum (CAP) Univerzity Ludwiga Maximiliána v Mnichově. Hlavními řešiteli projektu byli na české straně PhDr. Václav Houžička, Ph.D. a na německé Prof. Dr. Werner Weidenfeld. Projekt byl financován Nadací Volkswagen/*Volkswagen Stiftung* a byl uskutečněn na území česko-bavorského pohraničí.

Cílem projektu byla identifikace historických událostí a procesů, které zanechaly v příhraničních identitách obyvatel (národních i regionálních) své *otisky*. Zajímalo nás, jakou funkci plní tyto historické události v procesu utváření národní a regionální identity (včetně osobní identity, procesů ingroup – outgroup) a jak tyto mezníky působí v prostředí různých generací. Orientovali jsme se na procesy vzpomínání obyvatel na období po roce 1945.

Respondenti při definování jejich historického já a definici žitého prostoru odkazovali k událostem spojeným se všemi etapami novodobé historie. Vzhledem k mezníku roku 1989 jsme také hledali odpověď na otázku, jak se proměnila interpretace česko-německé historie, které nové kvalitativní faktory se objevily ve vzájemném vnímání Čechů a Němců na česko-bavorské hranici. Přitom jsme vycházeli z poznatku, že odlišné historické vědomí na české a německé straně hranice vede k odlišně strukturovaným identitám a vzorcům chování. Jak vyplývá z výpovědí narátorů, asymetrie identit má způsobuje částečnou inkompatibilitu vzpomínaných dějin (tzv. dvojí paralelní výklad dějin) u Čechů a Němců.

Projekt byl rozdělen do dvou výzkumných fází. V první etapě proběhla obsahová analýza regionálních a celorepublikových médií. Celkem bylo analyzováno 14 vybraných ročníků novin a časopisů v období od roku 1945 dodnes. Současně s rešeršemi tisku byla vyhodnocována regionální literatura vztahující se k danému území druhé poloviny 20. století. Poznatky získané rešeršemi na české straně hranice jsou do značné míry ovlivněny intenzivní ideologizací, k níž došlo po roce 1948. Historické mezníky byly prezentovány způsobem, který podporoval vytváření obrazu nepřítele v bezprostředním sousedství. Výsledky rešerší nicméně poskytly přehled historických událostí, z nichž výzkumný tým vycházel v navazující fázi, a jsou připraveny k publikování v samostatné studii.¹

Tato publikace shrnuje výsledky druhé části výzkumu, ve které bylo realizováno kvalitativní empirické šetření mezi občany českého a bavorského pohraničí. Zkoumané území zahrnovalo celý pohraniční úsek mezi ČR a Svobodným státem Bavorsko. Na české straně to byly bývalé okresy Cheb, Tachov, Domažlice, Klatovy a Prachatice, na straně německé okresy (Landkreise)

Otisky historie v regionálních identitách obyvatel pohraničí

Hof, Wunsiedel, Tirschenreuth, Neustadt a.d. Waldnaab, Schwandorf, Cham, Regen a Freiong-Grafenau.

Na základě výsledků obsahových analýz tištěných zdrojů byly identifikovány některé významné historické mezníky, které tvořily nosná témata realizovaných rozhovorů. Česko-německý výzkumný tým vypracoval příručku tazatele, rozdělenou podle jednotlivých výzkumných cílů na čtyři části (osobní okolí a žitý prostor; regionální identita na hranici; alterita a příhraniční identita; historické mezníky). Příručka byla poté testována v ČR i v Německu na menším souboru narátorů (pretest) a optimalizována na základě vyhodnocených výpovědí.

Celkem bylo na obou stranách hranice realizováno a zaznamenáno 120 kvalitativních hloubkových rozhovorů, 60 na české a 60 na bavorské straně. Rozhovory proběhly v období července až září roku 2004. Průměrná délka rozhovoru činila 75 minut. V závěru každého z nich jsme s respondenty vyplnili krátký dotazník obsahující biografické údaje. Evidenční záznamy byly využity pro vyhodnocovací fázi. Během prepisování rozhovorů byla důsledně anonymizována jména respondentů. Přepsané rozhovory byly vyhodnoceny s pomocí softwarového programu Atlas.ti. Ke kapitolám vyhodnocujícím českou část výzkumu byla přiřazena výstupní studie německé části projektu autorů Michaela Weigla a Michaely Zöhreové z vědeckého týmu CAP v Mnichově, v níž představují výsledky výzkumu na bavorské straně hranice.

Publikace předkládá vyhodnocení české části výzkumného projektu. Stručný souhrn poznatků získaných na bavorské straně hranice představuje stať autorů Michaela Weigla a Michaely Zöhreové z vědeckého týmu CAP v Mnichově.

Během realizace projektu řešitelé a spoluřešitelé několikrát vystoupili na odborných sympozích v ČR (Praha, Ústí nad Labem) i SRN (Mnichov, Chemnitz, Dresden) s dílčími výsledky projektu. 2. února 2005 přednesl Mgr. Lukáš Novotný, M.A. a Dr. Michael Weigl přednášku na téma „Sebedefinice a vzájemné vnímání Čechů a Bavorů v přímém sousedství“ v rámci stejnojmenného vědeckého semináře CAP v Mnichově.² 2. března 2005 představil L. Novotný projekt v cyklu odborných seminářů Sociologického ústavu Akademie věd ČR přednáškou „Historické mezníky mezi Čechy a Bavorsky“.

Projekt ukončila závěrečná konference s názvem „Historické otisky v identitách obyvatel pohraničí“, která proběhla v konferenčním centru města Furth im Wald 14. července 2005. Řešitelé zde seznámili laickou i odbornou veřejnost s výstupy výzkumu české i německé části projektu a zformulovali zobecňující doporučení pro další průběh česko-německého dialogu.

Václav Houžvička, Lukáš Novotný

Poznámky:

- 1 Novotný, L., M. Weigl. (v tisku). „Historische Prägestempel als Strukturprinzipien gegenseitiger Wahrnehmung von Deutschen und Tschechen.“ in H. Timmermann (ed.). „*Dokumente und Schriften der der Europäischen Akademie Otzenhausen*“: *Europas schwierige Vergangenheit im 20. Jahrhundert. Zwischen kollektiver Entschuldigung, kritischer Reflexion, sachlicher Bearbeitung, emotionaler Bewältigung, psychologischer Verdämmung und gereifter Schuldkultur*. Münster: LIT Verlag, 2006.
- 2 Viz Novotný, L. 2005c. „Mutual Perceptions and Cross-Border Experiences – Czechs and Germans as Neighbours.“ *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 41 (3): 532-535.

1. Otisky historie ve vědomí obyvatel pohraničí západních Čech (v kontextu česko-německých vztahů) – Dějiny jako zdroj regionální identity

Václav Houžvička

1.1. Česko-německé vztahy jako kontextový rámeček tématu

Vztahy Čechů a Němců získaly dynamiku po pádu železné opony v roce 1989 v důsledku řady paralelně působících faktorů, z nichž za klíčový lze považovat rozpad Varšavské smlouvy a ústup sovětského vlivu z prostoru střední Evropy, rozpad Sovětského svazu, sjednocení Německa, rozpad Československa a navazující proces přibližování nových demokracií k euroatlantickým strukturám.

Zcela zásadní předefinování rámce bilaterálních česko-německých vztahů však paradoxně současně s odstraněním nebezpečí ozbrojeného konfliktu vrátilo na scénu konfliktní novodobé dějiny střední Evropy. S dějinami se však vrací také historicky ukotvené stereotypy ve vnímání souseda, jak se zformovaly na základě historické paměti. Právě historické zkušenosti především sytí nedůvěru vůči německým sousedům, ať již v podobě osobního prožitku nebo zprostředkovaně. Historik J. Křen upozorňuje na fakt, že v průběhu polistopadového vývoje se uplatňovalo vnímání Německa prizmatem bavorského sousedství vzhledem k tomu, že právě s Bavorskem byla nejintenzivnější frekvence kontaktů, jak turistických, tak pracovních. Kromě toho je Bavorsko spolkovou zemí, kde se největší měrou uplatňuje „sudetský faktor“. Žije zde největší počet přesídlenců, kteří zde hrají důležitou roli ekonomickou, ale také politickou, zejména díky aktivitám Sudetoněmeckého krajanského sdružení a dalších vysídleneckých organizací.³ Právě tyto organizace zhmotňují v názorech mnoha Čechů ohrožení spojené se zánikem někdejší ČSR.

Vztah Čechů k Německu je rozporný, což dokládají jak sociologické výzkumy,⁴ tak analýzy tisku.⁵ S každým novým jednáním o smluvní úpravě česko-německých vztahů jako celku nebo jeho dílčích aspektů vzplane opětovně bouřlivá a převažující měrou emotivní debata, která je důkazem křehkého „smíru“ s dějinami na občanské úrovni.

Přestože se podařilo po komplikovaných jednáních (a s ne zcela jednoznačným výsledkem) mezi SRN a ČSSR vyřešit otázku nulity Mnichovské dohody již v roce 1973, zůstal v české společnosti přítomen mnichovský syndrom, sycený zážitky nacistické okupace v době druhé světové války a obavami z odvety vysídlených sudetských Němců, které propagandisticky utvrzoval a využíval komunistický režim do roku 1989.⁶ Vzájemná separace Čechů a Němců v období 1945 až 1989 (s výjimkou NDR) pomáhala utvářet „klastrofní postoj“ posilující faktor odcizení ve vnímání německého souseda v relaci „my“ a „oni“.⁷

Faktor minulosti a historické paměti vztahující se především k dějinným mezníkům hraje roli nejen v tzv. vysoké politice, ale vstupuje jako reminiscenční faktor do společenského vědomí a nachází odraz v názorech a postojích české společnosti vůči Německu. Žádná smlouva, mezi-

Otisky historie v regionálních identitách obyvatel pohraničí

vládní deklarace či politické prohlášení nemohou změnit stav historického vědomí jednotlivých společností, nemohou bezprostředně okamžitě změnit „kulturu paměti a vzpomínání“.⁸

Záhy po roce 1989 bylo zřejmé, že sociálně psychologickou podstatu postojů Čechů vůči Německu nevyřeší ani historikové, kteří sice mohou „historizaci“ traumat z minulosti napomoci (v lepším případě) například spojeným úsilím o co nejobektivnější obsah učebnic dějepisu a odstraňováním obrazu nepřítele, ale instrumenty vlivu na veřejné mínění nedisponují. Vedle toho se historikové, podobně jako řadoví občané usilující o vyrovnání s historií, stávají sami součástí fenoménu „skryté paměti skupiny“, která danou skupinu sjednocuje (M. Halbwachs), což znamená, že existuje tolik pamětí, kolik existuje skupin. Paměť se stává předmětem možné historie,⁹ ale také disponuje schopností rekonstruovat původní konflikt v nových podmínkách a „svádět včerejší bitvy“ (Daniel Cohn-Bendit).

Do určité míry privilegované postavení ve veřejné i akademické debatě o minulosti měla Česko-německá a Slovensko-německá komise historiků (ustavena prezidenty V. Havlem a R. von Weizsäckerem v roce 1990), sdružující přední odborníky zabývající se tímto tématem.¹⁰ Komise usilovala o kultivaci česko-německé debaty ve veřejném prostoru, zejména ve vztahu k médiím, kde nalézaly často prostor nepřesné a vulgarizované interpretace dějinných událostí spojených s konfliktní minulostí. Toto úsilí však mělo omezený výsledek.

Zejména v první polovině 90. let pod dojmem společenské euforie očekávali politikové (například jednání komise historiků v roce 1995 spojené se slavnostním předáním čestného doktorátu V. Havlovi na *Technische Universität* v Drážďanech) od historiků řešení problémů, s nimiž si v důsledku jejich složitosti nevěděli rady. Historikové měli sehrát roli jakýchsi *Trümmerfrauen*,¹¹ „které v tichosti odklízají nejenom viditelné trosky válečné katastrofy, ale zaceľují rány též neviditelné.“¹²

Nejenom v česko-německém vztahu, ale obdobně ve vztahu k dalším státům (výrazně například ve vztahu k Francii a Polsku) souvisela vždy práce historiků v poválečných komisích s kolektivním vzpomínáním na minulost, s tvorbou kultury vzpomínání i jeho faktografických korektiv, s onou pomalou „smuteční prací“ v hlubinně-psychologickém smyslu *Trauerarbeit*.

V důsledku konfliktnosti klíčových témat novodobých dějin česko-německých vztahů, jak byla již zmíněna, dostávala se práce komise historiků pod tlak, jednak politické sféry a jejich snah o zformulování společenské objednávky, ale také pod tlak české společnosti (obávající se případné revize některých zásadních dějinných aktů, zejména poválečného odsunu), tak i sudetoněmecké skupiny žijící v SRN, která si vytvořila „vlastní, apologetický (ale také nehybný) koncept, propojený s politikou vyhnaneckých svazů“.¹³

Jakkoliv se historikové bránili přijetí náhradní role „alternativních hledačů politického konsensu“, podařilo se jim v relativně krátké době předložit české společnosti (v SRN byla společenská poptávka v polovině devadesátých let nesrovnatelně menší, s výjimkou sudetoněmecké skupiny) náčrt výkladu česko-německých dějin od 19. století, který přes jisté „umělé“ kompromisní formulace přece jen pomohl překlenout zásadní neshody obou stran.¹⁴ Dílčí pasáže tohoto dokumentu byly využity pro formulaci Česko-německé deklarace podepsané 21. ledna 1997 v Praze.

Rozhovory s českými respondenty našeho výzkumu do značné míry odrážejí na individuální úrovni směs historického resentimentu a nové situace, kdy bavorské/německé sousedství znamená výzvu k hledání kooperačního přístupu.

1.2. Historické vědomí – vztah kolektivní a individuální paměti

Stručně řečeno, reinterpretace novodobých dějin vzájemných česko-německých vztahů představuje svrchované politikum, potenciálně nabitě emotivně syčenými postoji etnické mobilizace, jež potvrzují úvahu H. Bergsona, že paměť je mnohonásobně se opakující akt interpretace, při němž se uplatňuje selektivní vnímání. S tím souvisí koncept *lieux de mémoire* – míst paměti,¹⁵ která mají ve společnosti funkci memorabilií.

Platí koncept *kolektivní paměti* zformulovaný M. Halbwachsem, opírající se o tezi sociální podmíněnosti paměti. Lidská paměť může existovat pouze proto, že existuje kolektivní paměť. Historickým vědomím rozumíme proces vnímání a výkladu historie s přihlédnutím k historickým zkušenostem dané kulturně-sociální skupiny, individuální a kolektivní historické paměti. Odlišuje individuální a kolektivní paměť. V rámci našeho výzkumu umožnily přímý vstup do individuální paměti rozhovory s vybranými narátory.

Obsahem historického vědomí je postoj k minulosti, ovšem vždy ve vztahu k přítomnosti.¹⁶ Historické vědomí představuje významný orientační faktor, ovlivňující identitu, jak národní, tak kulturní a etnickou. V jeho důsledku dochází ke zpřítomňování minulosti a formování vztahu mezi *zkušeností a očekáváním*, mezi retencí a pretencí. Historické vědomí souvisí úzce se vzpomínáním, které utváří nebo udržuje minulost v přítomnosti. Minulost je prezentována jako zkušenost, která pomáhá chápat současný svět a zároveň jej činí srozumitelným pro budoucí směřování.

Vzpomínání je významnou mentální operací pro uchování národa nebo jiného sociálně, kulturně nebo etnicky definovaného celku, tedy retencí, a to především tím, že je selektivním jevem doplňovaným zapomináním. Vzpomínání blokuje historické skutečnosti a zkušenosti, pokud působí nepříznivě na *sebedefinici a sebeuvědomování* národa či různých jeho podskupin. Historické vědomí je tedy komplexním odrazem vzpomínání a svým zpřítomňováním utváří a formuje budoucnost. Je významným integračním bodem všech tří časových dimenzí. Vzpomínky mají svůj původ v myšlení skupiny, v komunikaci a interakci, které v jejím rámci probíhají. Individuální paměť je místem specifického propojení kolektivních pamětí různých sociálních skupin.

Kolektivní život je pak zdrojem jak vzpomínek samých, tak i pojmů, v nichž tyto vzpomínky nacházejí výraz. Paměť se konstituuje, funguje a reprodukuje v určitých sociálních rámcích, které vytvářejí lidé žijící ve společnosti.¹⁷ V nich jsou vzpomínky fixovány a vyvolávány, jimi je určena významnost toho, nač vzpomínáme.

Halbwachsova koncepce vysvětluje i proces zapominání. Jestliže subjekt paměti vzpomíná na to, co bylo v určitém rámci, v určité přítomnosti rekonstruováno jako minulost, pak zapomíná to, co v této přítomnosti takový rámec nemá. Vše, co vstupuje do paměti, osobnost, historický fakt aj., získává podobu elementu (pojmu, symbolu učení). Vzpomínky jsou prostorově a časově konkrétně ukotveny. Paměť potřebuje prostorové ukotvení, k němuž tenduje – dům, vesnice, město, země. V tomto smyslu je tedy třeba považovat získané biografické rozhovory/životopisné příběhy s narátory za neúplné, omezené rámcem „žitých“ dějů¹⁸ a definovaným prostorem.

Sociální skupiny se konstituují na bázi určitého pospolitého vzpomínání, minulost střeží, ochraňují a pěstují. Důležité je jednak vědomí jedinečnosti pramenící z diferenciací vzhledem k okolnímu světu, jednak vědomí identity.

Otisky historie v regionálních identitách obyvatel pohraničí

Důležitým rysem paměti je *rekonstruktivita*. V každé paměti se minulost udržuje v podobě, kterou daná společnost v nějaké konkrétní době a v konkrétním rámci zachytila. Významné je zjištění, že kolektivní paměť jako konstrukt sociálních, politických, nacionálních, náboženských a jiných skupin je komunikována a manifestuje se v místech paměti. Místa této manifestace lze pracovně pojmenovat jako „dominanty národní paměti“, (*otisky minulosti viděné optikou současnosti*), které ovšem podléhají proměnlivému hodnocení a definici (viz např. důraz První republiky na husitství, vznik legií, v 60. letech na ČSR).

„Když si vzpomínáme na minulost, rekonstruujeme ji v souladu se svými současnými idejemi, všimneme si jen těch faktů, které jsou důležité pro naše bezprostřední cíle.“¹⁹ Vztaženo k debatě Čechů a Němců, je dlouhodobě patrná tendence k přetížení jejího obsahu historickými tématy, jež zvyšují pravděpodobnost instrumentalizace dějinných událostí a faktů s nimi spjatých v aktuální situaci, jejíž definiční rámec je však diametrálně odlišný.²⁰ Zdravý rozum nemá pravdu, když si myslí, že minulost je pevná, stálá a neměnná proti stále se měnícímu pohybu přítomnosti. Probíhá proces přetváření minulosti, který zahrnuje její reinterpretaci. Pravdivé pochopení naší minulosti je záležitostí našeho hlediska.²¹

Tradiční vztahovou asymetrii podstatně modifikuje členství ČR v NATO a Evropské unii. Česká společnost ani její politická reprezentace ještě zdaleka tento kvalitativní zlom nereflektovaly.

Z. Suda sdílí názor, že vědomí české společnosti je „přehistorizované“ v tom smyslu, že představa kontinuálně sdílené historické zkušenosti sehrála důležitou roli při uchování soudržnosti a solidarity moderní české společnosti. Nalezneme jen málo národů (snad s výjimkou Poláků), u nichž vědomí historických tradic tvoří tak významný faktor vědomí vlastní identity. Požadovat na Češích, aby jejich minulost, stejně slavná jako tragická, byla nadále považována za uzavřenou kapitolu v zájmu začátku nového partnerství s pohledem do budoucnost, musí nutně mnoha Čechům vyznít jako výzva ke ztrátě kolektivní paměti.²²

Historie je dlouhodobě zdrojem hrdosti na příslušnost k českému národu, pohybuje se opakovaně v intervalu 80-90 %.²³

V souvislostech aktuální situace česko-německého vztahu je ovšem namístě připomenout, že národní a regionální identita (kterou se zabývá také náš projekt) se ocitá ve dvojím napětí. Na tento fenomén upozornil již počátkem devadesátých let M. Haller. Prvním polem napětí je vztah lokalismu a globalismu, kdy existence politických jednotek určité velikosti (typu stát) neodpovídá paralelním potřebám řešení problémů regionální diferenciaci a současné kontroly problémů nadnárodní povahy, zejména ekonomických a ekologických.

Druhé pole napětí vzniká mezi sociálně kulturním tradováním (národa, národnosti, národnostního státu) a politickým vedením, jehož cílem je evropská integrace a vytvoření trans-nacionálního prostoru. Právě ve fázi schvalování návrhu Evropské ústavy je zřejmé, že společnosti jako celek se pohybují s „fázovým zpožděním“ za společenskými elitami a jejich záměry (což platí nejen pro postkomunistické státy).

Východisko z této situace spatřuje M. Haller v rozvinutí vícenásobné identity a loajality na různých rovinách, cíleném odbourávání podvědomých obrazů nepřítele, jež zabrání sycení vlastní identity (lokální, regionální a národní) tradičními obrazy a oslabí napětí spojené s trvající existenci etnického pojetí národa. Rozhodující roli v procesu transformace národní identity přisuzuje intelektuálním, kulturním a náboženským elitám a politickým vůdcům, tedy sociální skupině tvůrců veřejného mínění/*opinion leaders*.²⁴

Elitismus tohoto přístupu je zřejmý a zůstává otázkou, do jaké míry a v jakém časovém rozvrhu jsou společnosti schopny následovat elity a překonat setrvačnost starého hodnotového systému.²⁵ Přitom nelze zcela vyloučit retrográdní vývoj směrem k renesanci partikulárních identit jako výrazu potřeby identifikace s určitým společenstvím, hodnotami, teritoriem apod.

Klíčovým tématem, na které se zaměřil náš výzkum, je nalezení historických mezníků ve vývoji identit pohraničních regionů západních Čech. V této souvislosti hledáme odpověď na otázku, zda-li a s jakou intenzitou takto zformované identity ovlivňují způsob, jakým Češi vnímají Němce. Vycházíme při tom z poznatku, že identity představují výsledek sociální a kulturní praxe a jsou stejnou skutečností a součástí sociálního světa jako institucionalizované představy o uspořádání společnosti, například republiky, státu apod.²⁶

Identity mohou být sporné, nikoliv však libovolné. Jsou pluralitní, ukazují však ke specifickým národním tématům, symbolům a historickým datům. Interpretace let 1918, 1938, 1948, 1968 či 1989 může být sporná, ale je zřejmá relevance těchto historických přelomů/mezníků pro národní dějiny a identitu, včetně identity regionální, ale také ve vztahu k sousednímu Německu. Česko-německý vztah představuje problém integrace národních identit v procesu evropského sjednocování.

1.3. Dějiny jako zdroj regionálních identit – pohraničí západních Čech po roce 1945

Odsunem/vysídlením německy mluvících obyvatel někdejší Československé republiky došlo k zásadnímu zlomu charakteru osídlení oblastí přiléhajících k Německu. Došlo nejen k přerušení kontinuity stovky let se vyvíjející národnostní skladby osídlení, ale také ke změně typologie hranice mezi západními Čechami a Bavorskem.

Po ukončení odsunu německy mluvících obyvatel pohraničních oblastí českých zemí se západočesko-bavorské pohraničí namísto plynulého územního prolínání kulturního i jazykového, jak bylo charakteristické ještě pro meziválečný vývoj, stalo hranicí s ostrým a neprodyšným předělem dvou uzavřených „světů“. Jejich vývoj politický, ekonomický a kulturní se odehrával diametrálně odlišně v důsledku odsunu a poté zejména následkem spuštění železné opony v situaci studené války mezi Západem a Východem po roce 1948.²⁷

Od roku 1947 docházelo k systematickému osidlování vyprázdněných pohraničních oblastí v několika vlnách. Na osidlování se podíleli jednak obyvatelé nejbližších sousedních vnitrozemských okresů, dále byli zdrojem nového osídlení reemigranti z Francie, Maďarska, Jugoslávie, Rumunska, Belgie, Itálie, ale také volynští Češi, kteří přišli v řadách 1. čs. armádního sboru operujícího jako součást sovětské armády, Slováci a další.²⁸ Opakovaně byly pořádány náborové akce k dosídlení pohraničí, které zájemce lákaly na hmotné výhody a možnost přidělení či odkupu německého konfiskovaného majetku.²⁹

Otisky historie v regionálních identitách obyvatel pohraničí

1.4. V západočeském pohraničí končila druhá světová válka

Územím dotčených okresů procházely v závěrečné fázi druhé světové války početné skupiny německého obyvatelstva východních území prchající před postupující sovětskou armádou, ustupovaly útvary wehrmachtu, končily zde pochody smrti a transporty vězňů z koncentračních táborů na východě. V oblasti také operovaly oddíly partyzánů (většinou se rekrutujících z uprchlých zajatců), v samém závěru válečných operací obsadila oblast americká 8. armáda generála G. Pattona, jejíž legendární vstup do regionální metropole Plzně se v pozdějších letech snažila komunistická propaganda zkreslit, případně úplně zamlčet.

Jiří, 29, Klatovsko:

„Na Američany, když jsem mluvil s několika veterány, zapůsobilo jako šok nalezení hromadných hrobů obětí transportů smrti, které skončily tady na Klatovsku. V podstatě jich tady skončilo několik. V Nýrsku zůstal stát transport smrti a nemohl dál, protože trať přerušily nálety spojeneckého letectva. Velitel strážní roty SS řešil, co dál. K veliteli se vypravila deputace místních občanů, přestože Nýrsko bylo čisté německé město, a požádala, zda-li by nemohli těm vězňům dát trošku jídla, protože z toho vlaku se ozýval nářek a kvílení, takže i v těch Němcích se probudil soucit. Velitel nejdříve souhlasil a přijelo několik povozů s jídlem, vzhledem k tehdejší bídě to považuju za obdivuhodný čin. Mezitím však velitel radikálně změnil názor (nezjistil jsem, co se vlastně mezitím odehrálo) a nechal postřílet všechny vězně i těch šest zástupců nýrské městské samosprávy.“

Horymír, 87 let, Prachaticko:

„Tady v roce čtyřicátým pátým končil jeden pochod smrti,³⁰ kterej šel z jednoho pobočného tábora z Ravensbrücku ... z Grünbergu přes Helmbrecht a končil 5. května tady ... to byly ženský samý, to byly Židovky ... je hnali dál směrem do Prachatic ... ty ženský se rozprchávaly, tak esesáci to do nich napálili a postříleli. Pětadevadesát jich je pochováno na místním hřbitově. Němečtí antifašisti to viděli a šli za americkým velitelem a ten nařídil prostě exhumaci. Jak šel ten pochod, tak jak byly ty vesničky, všude byly nějaký hroby, tak byly zahrabaný mělce. Někteří identifikovali, některý vůbec ne, asi jedna třetina je neznámá. Američani zorganizovali důstojnej pohřeb těch obětí a nařídili veškerýmu německýmu obyvatelstvu, že se toho pohřbu musí zúčastnit. Tam byly rakve naskládány a byly otevřeny a voni museli kolem těch rakví povinně projít, mladý, starý. Vo tom existuje filmovej záběr. Jeden Američan udělal kolorovanou kresbu a Američani rozmnožili jako pohlednici. My jsme se totiž vo ten hřbitov starali, Svaz bojovníků za svobodu, poněvadž já jsem bejvalej koncentračník.“

Pro atmosféru v pohraničních oblastech byla tehdy typická směsice apatie německého obyvatelstva unaveného válkou a obav z české odvety. Velká část Pošumaví byla po roce 1938 připojena k Bavorsku (Bayerische Ostmark). Šumavské okresy byly posledním územím, které se nacházelo pod nacistickou nadvládou, jejíž hrůzovládu charakterizovaly právě zmíněné pochody smrti. Nacistické orgány neměly zájem, aby se vězňové koncentračních táborů dostali do rukou sovětských nebo spojeneckých vojsk. Proto hnaly SS desetitisíce vězňů co nejdále od válečných front. Kdo nemohl dále, byl dozorcí bez milosti zastřelen. Stovky mrtvých lemovaly silnice a železniční

trati. Vzhledem k tomu, že Šumava byla pro nacisty relativně bezpečná, směřovaly pochody smrti právě do této oblasti.³¹

Otřesné zážitky českého obyvatelstva jítily city a navozovaly atmosféru nenávisti ke všemu německému, podobně jako v osvobozených územích Francie, Holandska, Polska a dalších. Jen někteří dokázali v tak vypjaté situaci zachovat objektivní, střízlivý a humanistický postoj vůči německému obyvatelstvu.

Kryštof, 67, Prachaticko:

„No, a protože jsem 10. května roku 1945 přišel o otce, při odklízecích pracích při odzbrojování německé armády byl zastřelen, tak jsme žili jenom s maminkou.“

Aneta, 69, Klatovsko:

„Jan Kršlgl, chodil jenom s obuškem a byl strašnej, taky ho tady ale Češi utloukli v kriminále – v pětačtyřicátým. Nestačil zdrhnout, tomu jsem se divila, protože náš učitel, ten nás nechal sedět ve škole a vzal roha, a ještě ved’ dlouho tu sudetoněmeckou organizaci.“

Jonáš, 37, Prachaticko:

„Já mám německý předky, to je zajímavá věc, tatínek byl Němec, maminka byla Češka, normálně tady zůstali. Můj děda se vrátil z války a umřel, takže nebyl důvod se někam vracet. Takže nejprve si to vyslechli vod Němců, pak Němci odešli, pak si to museli vyslechnout od Čechů.“

Václav, 81, Lindberg/Klatovsko:

„Po květnu čtyřicet pět byli Němci označeni bílými pásky a červený pásky měli antifašisté němečtí. Ovšem takzvané Revoluční gardy, které přišly například na Javornou a do Železné Rudy, to nebyli místní lidé, byli úplně odjinud a obecně se jim říkalo Rabovací gardy a došlo k takovým případům, že členové těchto gard některé Němce, o kterých předpokládali, že byli nacisty, na těch si zvlášť dávali záležet, tak velice drasticky týrali a skutečně ubili před jejich rodinami, mám zjištěná přesná jména, kde se to stalo a komu se to stalo, kupříkladu Novotný, majitel sklárny v Aníně, byl seriózní člověk, byl údajně oficiálně zatčen ve Sviný, a když byl převáděn na Svinou, tak byl cestou zastřelen.“

Jiří, 29, Klatovsko:

„O tom se ví hodně málo a paradoxně to minulá (míněna socialistická – pozn. autora) propaganda využívala, tak od toho lidi dávaj ruce pryč, tady v Pošumaví bylo nasazeno po německých selských usedlostech spousta válečných zajatců na práci a hodně z nich bývalých vojáků Rudé armády, spousta těch lidí sběhlo, na jaře čtyřicet pět se dali dohromady, někdo jim říkal partyzáni, někdo prostě spolky. Prostě se vojensky organizovali a sehnali si přepady různých jednotlivců zbraně a dělali pár přepadových akcí, ale jejich hlavní činnost tady vlastně probíhala až po oficiálním skončení války. Pročesávali lesy v okolí Klatov, Kolinice, Sušice, Kašperských hor a naháněli jednotlivé sběhy nebo skupinky Němců, který se snažili utéct tady přes ten kraj, a dost často docházelo k ozbrojeným střetům. Několik Rusů při tom padlo a byly jim postaveny pomníčky. Po osmačtyřicátým byli opěvováni a bylo to dáváno jako důkaz, že tady byli přeci jenom Rusové, ne Američani. Jejich obět byla, dá se říct zneužita a vynášena do

Otisky historie v regionálních identitách obyvatel pohraničí

nebes. Dneska se lidi od toho odklání, ale přitom ty lidi udělali obrovský kus práce a zachránili vlastně spoustě Čechů život.“

Eliška, 65, Chebsko:

„Bylo tady hodně zajatců na práci, nejvíce francouzské ženy a Rusové. Tam, jak jsem bydlela já, tak tam byl kousek od nás lihoval. Jak přišly ty gardy, tak ty byly věčně v lihu a mohli si dovolit všechno, co chtěli. Domy se nesměly zamykat.“

1.5. Odsun německy mluvících obyvatel

Klíčovým momentem ve vývoji pohraničních oblastí českých zemí byla dohoda mocností spojenecké koalice, k níž dospěly v závěrečném usnesení Postupimské konference ze 2. srpna 1945. Klíčová byla formulace XIII. Hlavy Zprávy o třístranné konferenci v Berlíně (Postupimi). Zde se pravo: „Tři vlády prozkoumaly tuto otázku po všech stránkách a uznaly, že německé obyvatelstvo nebo jeho složky, které zůstávají v Polsku, Československu a v Maďarsku, bude třeba odsunout do Německa. Jsou zajedno v tom, že jakýkoli odsun musí být prováděn spořádaně a lidsky.“³²

O plánech transferu skupin etnických Němců začala britská vláda uvažovat již na jaře roku 1940. Na základě podnětu britského ministerstva zahraničních věcí byly počátkem roku 1940 ustaveny expertní týmy v útvaru *Foreign Research and Press Service* (vznikl z Chatham House), které se zabývaly variantami národnostního uspořádání střední Evropy. V květnu 1940 předložila expertní skupina ve *Foreign Office* memorandum navrhuující transfer německých národnostních skupin (tzv. *Volksdeutsche*) do Německa.³³ Rozsah vysídlení a počtu vypovězených osob se v průběhu války vyvíjel nejen u spojeneckých plánovačů, ale také u československé exilové vlády v Londýně vedené E. Benešem. Původní Benešovy plány počítaly pouze s vysídlením aktivních nacistů, s tím však nesouhlasil ani domácí odboj (zejména skupiny někdejších důstojníků čs. armády), ani Britové, kteří zejména namítali, že bude velice obtížné a téměř neřešitelné v chaotické situaci končící války realizovat detailní šetření jednotlivců. Britové se rovněž obávali projevů nahromaděné nenávisti vůči všem Němcům bez rozdílu, která pramenila zejména z teroru na území Protektorátu Čechy a Morava, na němž se podílela řada sudetských Němců.³⁴

Drastický zásah do struktury osídlení pohraničních oblastí a jejich lokálních společenství se po roce 1989 stal opětovně předmětem česko – (sudeto)německého dialogu. Zejména zazníval ze strany Spolkového svazu vyhnanců a Sudetoněmeckého krajanského sdružení argument, že se jednalo o formu odvety. Vynikající americký znalec vysídlovacích procesů ve 20. století J. Schechtmann opakovaně ve svých studiích formuloval názor, že nucené vysídlení nebylo aktem odvety, ale preventivním opatřením, které lze uplatnit, jestliže etnická skupina jako celek zaujímá radikální postoj ohrožující permanentně existenci státu, jehož je součástí. Potlačení takových postojů skupinové neloajlnosti neřeší podstatu problému za situace, kdy mentalitou nesouhlasu a odporu vykazuje taková skupina nekompatibilitu se státním útvarem, jehož přežití a bezpečnost soustavně ohrožuje.³⁵

V roce 1945 celá okupovaná část Evropy účtovala s nacistickou érou (Francie, Belgie, Dánsko, Norsko, Nizozemsko aj.) a teprve nyní historikové a publicisté hledají odpovědi, zda přitom došlo k masovým nezákonnostem a vraždám na německém obyvatelstvu. Také v české společ-

nosti po roce 1989 probíhá intenzivní debata o transferu sudetských Němců, jeho průběhu, příčinách a důsledcích. Téma je komplikované a výzkumy veřejného mínění ukazují, že je schopno generovat etnické napětí a přenášet se do aktuální podoby česko-německých vztahů.³⁶

V této souvislosti často zaznívá z řad vysídleneckých organizací pravidelně tvrdá odsuzující kritika „nelidských“ činů Čechů v průběhu odsunu a „bezpráví“ dekretů prezidenta E. Beneše. V prvních týdnech po skončení války skutečně došlo na některých místech v českých zemích k akcím „odplaty“, z nichž některé byly již vyšetřovány v průběhu roku 1947.³⁷ Průběh organizovaného odsunu, který byl zahájen 1. ledna 1946 ve spolupráci se spojeneckými okupačními a kontrolními orgány v Německu a pod dohledem Mezinárodního červeného kříže, naplňoval požadavek postupimské dohody, že s vysídlení bude nakládáno humánním způsobem. Není ovšem pochyb, že akt vysídlení představoval z lidského hlediska mimořádně drastický zásah do života jednotlivců i rodin.³⁸ Následky vysídlení rozsáhlých pohraničních oblastí se potýkal československý stát dlouhodobě a jen s omezenými výsledky. V současnosti jsou publikovány studie obsahující výrazně kritický pohled na průběh procesů osídlení a územní obnovy pohraničí.³⁹

Zajímavý je v aktuálním kontextu přehodnocování vysídlovacích procesů dobový názor a hodnocení Čechů ze strany „nezúčastněného“ pozorovatele, důstojníka americké styčné komise u československého generálního štábu plukovníka Johna H. Feye, který byl pověřen koordinací odsunu sudetských Němců do americké okupační zóny. Uvedené hodnocení představuje pohled „nezúčastněného pozorovatele“ na česko-německý konflikt v momentu historického zlomu, kdy kulminovalo nepřátelství v celé síle historických souvislostí a dobově emotivní společenské atmosféry. Na jiném místě pluk. J. H. Fey zmiňuje nutnost těmto emocím čelit, ale chápe zřetelně kauzální souvislost mezi okupačním terorem a touhou po odvetě.⁴⁰

Historické trauma zničení Československa a bezprostřední hrozba fyzické likvidace celého národa zanechala v české společnosti hlubokou míru etnické loajality, která sice postupně odezívá, ale jakýkoliv náznak opětovného možného ohrožení (byť z německého pohledu chápaného jako zcela fiktivní) spouští mechanismus „reminiscenční reakce“, který mobilizuje interetnické napětí ve vztahu Čechů a Němců. Klasicky takovou situací jsou každoroční Sudetoněmecké dny, při nichž zaznívá militantní rétorika představitelů Sudetoněmeckého krajanského sdružení. Přestože se jedná pouze o slovní útoky, jejich iniciační účinek ve většině české společnosti je okamžitý.

Z pořizovaných rozhovorů je však patrné, že i starší generace je svých názorech na odsun německy mluvících obyvatel diferencovaná. Z výpovědí je přes vědomí historických souvislostí patrná schopnost vcítit se do tragické situace postižených, kteří museli opustit svoje domovy.

Jana, 72, Klatovsko:

„Samozřejmě, že generace starší nemůžou zapomenout, protože v Klatovech bylo sídlo gestapa v Singrově vile. Byl to postrach pro celé západní a jižní Čechy. Směrem na Tábor je bývalá Dragounská střelnice, kde je veliký památník s vytesanými jmény těch, kteří tu byli popravení. Všichni museli mít zatemněno, když to tam vozili. No, bylo to hrozný, každý měl pochopitelně strach.“

Intenzitu prožitku a povahu vzpomínek zřetelně ovlivňuje individuální zkušenost s průběhem okupace. Pokud nebyl narátor ani jeho rodina bezprostředně postiženi okupačním režimem, je aktuální podoba vzpomínek „umírněná“ z hlediska emotivního náboje. Koneckonců obecně platí, že historické situace vždy mají v osobním prožitku odlišnou podobu.

Otisky historie v regionálních identitách obyvatel pohraničí

Šárka, 61, Chebsko:

„Já se pamatuju, když vodcházeli, když byli vodsunutý, že se s našima loučili, neměli k sobě žádný nepřátelský vztahy. Možná je to tím, že zrovna z naší rodiny nebyl nikdo postiženým, ani zavřeným, ani nepřišel o život. Oni samozřejmě se loučili neradi, byli s tím spjatý. Nebýt osmatřicátýho, nemusel bejt tenhle odsun. Naši taky museli nechat v Liberci vybavení svýho bytu v osmatřicátým. Takže ono to bylo tehdy oko za oko, zub za zub.“

Magda, 77, Chebsko:

„Třeba německá rodina, co tady měli hospodu. Vrchní (Čech) udělal majiteli výjimku, domluvil se s ním, jel se žebříňákem až na hranice a tam to nechal stát. Takhle se to třeba taky dělalo. Němci odešli. Jiná německá rodina tady nechala strýce s manželkou. My je vzali k sobě a já jsem té paní řekla: Podívejte se, budete nám vařit, vy to umíte. Já se budu starat o to, abychom měli co jíst. Takže já sem s nima všema vycházela v pohodě.“

Felix, 66, Chebsko:

„Znal jsem taky jednu Němku, měla tři děti a ona k nám vždycky přišla a říkala: Franz, du bist gut Kammarad. Já jí sice nerozuměl, ale vztahy jsme měli dobrý. Akorát ta jazyková bariéra nám bránila, abychom byli kamarádi. Když odcházela, nebrala to špatně, prostě to brala jako trest za to, co udělali zase oni. Brala to jako odplatu za to, co provedli tomu státu.“

Blanka, 83, Tachovsko:

„Já nejsem přítelem kolektivní viny, to je málo platný, to tady ale bylo. Ty odsuny, to bylo docela bolestivý, to nebylo dobrý. Německých dětí jsem měla ve škole málo, ty musely mít zvláštní povolení. Dole pod školou bydlela paní, ale v obchodě už neměla nic, protože jí to někdo všechno odnes. Tak jsem jí dávala peníze, ale ona říkala, že peníze nepotřebuje, ale že by chtěla pro synka punčochové kalhoty. Tak jsem jí slíbila, že dojedu do Stříbra a punčocháče seženu. Ale musela do toho sběrného tábora, kde byla takzvaná Revoluční garda. Já jako česká učitelka jsem měla strach, ale byl tam někdo slušnej a tu paní zavola.“

Západní Čechy byly v roce 1945 osvobozeny a spravovány až do října americkou armádou. Již tehdy byl patrný rozdíl ve způsobu, jakým se zacházelo s německým obyvatelstvem na území spravovaném americkou a sovětskou armádou. Tyto rozdíly jsou zachyceny též v rozhovorech.

Vincent, 60, Chebsko:

„K odsunu se v té době žádná alternativa nerýsovala. Ty vztahy došly tak daleko, že to už ani jinak dopadnout nemohlo. Druhá stránka věci je, proč nebylo v síle státní moci, udržet ty radikály na uzdě. Ona to nebyla jen záležitost československých úřadů. Když se podíváte na to, kde se děla ta svinstva, tak je to jednoznačně na místech, kde byli Sověti. Narazil jsem tady na to, že když přijely rabovací gardy a začaly se chovat bujaře a drze, tak je Američané hned uklidnili. Tady široko daleko (míněny západní Čechy – pozn. autora) nemáte žádné excesy.“

Vojtěch, 87, Prachaticko:

„Když byla revoluce, tak tehdejší činitelé národního výboru mi řekli, že mám možnost to Němcům odplatit. Tahali tady ty Němce, civilisty, po městě a já jsem říkal, tohle jsou chudáci, ty mi nic špatného neudělali.“

Tady byli Američani. Rodina lékárníka nešla na odsun, protože měli mladou dceru, která se tahala s Američanama. Oni jim prostě šli na ruku, Američani. Já vám řeknu, že jsme byli šťastný, když Američani začátkem prosince odcházeli. Poněvadž to víte, ženský a mladý vojáci že jo, oni ty Němky je proti nám štvaly.“

Jakub, 58, Prachaticko:

„Ať se ti Sudeťáci podívají, kdo způsobil odsun, že to byli oni, kdo rozbil republiku. A když si toto přiznaj', nemůžou na nás nadávat. Vždyť oni to vlastně chtěli, když pořád volali Heimat, Heimat. Furt volali po jejich vlasti. Tak šli tam, kam chtěli. Že přišli o majetky? Naši lidi taky přišli o majetky v letech 1938-39. Švagr pocházel z Neveklova,⁴¹ tam měli velkej statek a velkou pilu a vyhnali je taky, skončil v Německu.“

Adam, 57, Domažlicko:

„Odsun znám z vyprávění matky a táty. Většina německých rodin tady už v létě 1946 nebyla. Odešli dobrovolně jenom nějakých tři sta metrů za hranice, tam si na loukách, kde byly stodoly, postavili provizorní baráky, tam žili a koukali se na ta svoje stavení a sledovali, co se tam děje ... Ještě chodili zpátky pro majetky a to, co prostě unesli, tak odnesli. Táta říkal, že občas viděl, jak úvozem jde prostě almara...“

1.6. Život za železnou oponou – proces osidlování pohraničí

Konec čtyřicátých let přinesl do prostředí česko-bavorské hranice zcela novou situaci v podobě neprodyšně uzavřené hranice (Zákon o státních hranicích z roku 1948), kterou zřídily čs. orgány po převzetí moci v Československu Komunistickou stranou. V rámci uvaleného vojenského režimu byl zastaven veškerý pohyb osob přes hranici, která byla propříště považována za linii střetu budoucího fatálně neodvratného konfliktu mezi Východem a Západem.

V příhraničních regionech západních Čech a Bavorska docházelo k nárůstu periferního hraničního efektu. V českém pohraničí byla z obranných důvodů zcela záměrně likvidována životní aktivita zdejších obyvatel, omezována, likvidována či přizpůsobena vojenským potřebám dopravní infrastruktura a docházelo rovněž k pustošení sídelních celků, které někdy končily úplným zánikem. Paradoxně se podařilo ustavením rozsáhlých uzavřených vojenských prostorů uchovat nedotčenou přírodu. Z hlediska sociálního však docházelo k celkové degradaci území poté, co se podařilo jen částečně rekonstruovat původní strukturu a hustotu osídlení.⁴²

Počet obyvatel žijících ve vzdálenosti do 3 kilometrů od linie hranice drasticky klesl v porovnání s rokem 1930, nejvíce na Tachovsku (na 13 %), Domažlicku a Českokrumlovsku. Obdobně se snížila hustota obyvatel daných oblastí. Hraniční režim studené války se dále utužil počátkem 70. let v rámci procesu tzv. normalizace (drátěné zátarasy byly posunuty dále do vnitrozemí

Otisky historie v regionálních identitách obyvatel pohraničí

a další vesnice či jejich zbytky byly destruovány). V úseku hranice s někdejší NDR však tato opatření uplatněna nebyla.

Hlubokou změnou prošla rovněž sídlení struktura pohraničí. V letech 1945-1947 bylo z pohraničí vysídleno či uprchlo asi 2,9 až 3 miliony osob německé národnosti, někdejších občanů ČSR, případně se započítáním říšských státních příslušníků, uprchlíků před frontou aj. 3,5 milionu osob.⁴³ Zanikly stovky malých a velmi malých sídel, často samot, pro něž se mezi novými osídlenci nenašli zájemci. Proces osídlování začal téměř okamžitě s odchodem německých obyvatel a měl povahu náborové kampaně organizované státními orgány, jejichž úkolem bylo udržet život pohraničních oblastí v chodu. Státní agentura Fond národní obnovy, disponující konfiskovaným majetkem vysídlených Němců, ve spolupráci s Osídlovacím úřadem, vydávala pravidelné informace o stavu volných výrobních a ubytovacích kapacit v pohraničí, spolu s výzvami k jejich převzetí.⁴⁴

Mezi novoosídlenci, kterých bylo k 22. květnu 1947 1 263 000, pocházel největší počet z českého vnitrozemí (82,2 %), Slováků byl největší podíl v západočeském pohraničí (10,7 %), více než 9 % osídlenců tvořilo romské etnikum a dále zde byli reemigranti a repatrianti z Německa a Rakouska. Volyňských Čechů (kteří většinou přišli s čs. jednotkami L. Svobody ze Sovětského svazu) bylo 26 908, reemigranti se vraceli z Francie, Polska, Bulharska atd.⁴⁵ Pod pojmem reemigranti rozumíme zahraniční Čechy a Slováky, kteří byli trvale usídli v cizině již před rokem 1938 a udrželi si svůj jazyk a národní i politické povědomí. Osídlenci s sebou přinášeli odlišný životní styl a kulturu, což vyvolávalo problémy především v důsledku malé sociální koheze nově se formujících lokálních společenství. Počátkem 50. let se tyto problémy násobily v důsledku kolektivizace zemědělství a celkové komunizace společnosti. Výpovědi obyvatel dokládají, že kolektivizace vedla k odchodu části osídlenců, kteří „hospodaření na svém“ považovali za příležitost k sociálnímu vzestupu. Trvajícím migrace obyvatel napomáhala devastaci zejména venkovských sídel a oblastí.

Československá právní praxe bezprostředně po osvobození roku 1945 (i pozdější odborná literatura) pocítovala nutnost přesného pojmového rozlišení mezi osobami, které se vracely do vlasti a měly v roce 1938 československé státní občanství, a osobami trvale usídlymi v cizině před rokem 1938, které přicházely do Československa jako bývalí zahraniční krajané české nebo slovenské národnosti. Proto také československá praxe po květnu 1945 důsledně rozlišovala charakter repatriace a reemigrace (návrat celých skupin stejné národnosti do mateřského státu).

Repatrianti byli státní občané vracející se z ciziny, tedy ti, kteří byli před rokem 1938 čs. státními občany (emigranti před nacismem, vojáci spojeneckých armád aj.). Pro uznání čs. státního občanství po roce 1945 postačil jakýkoliv předválečný doklad a potvrzení o národní spolehlivosti. Repatrianti se zpravidla vraceli do původních bydlišť a zaměstnání. Převažovali občané české a slovenské národnosti, ale byli mezi nimi také Rusíni-Ukrajinci, Poláci z Těšínska nebo antifašisté Němci a Maďaři.⁴⁶

Vláda ČSR vycházela z kontinuity čs. právního řádu, jak existoval před 30. zářím 1938, neuznávala legalitu rozhodnutí okupačních a protektorátních orgánů a uplatňovala tento postoj také ve vztahu k osobám, které byly v letech druhé světové války v zahraničí.⁴⁷

V období 1947 až 1953 se usídlilo v pohraničí 1 366 000 nových obyvatel, takže byly nahrazeny asi dvě třetiny původního počtu obyvatel. Náborové osídlovací akce pokračovaly i v průběhu padesátých let a probíhaly velice nerovnoměrně. Vzhledem k tomu, že v průběhu 50. let původní argumentace apelující na „vlasteneckou povinnost“ osídlit někdejší „německé“ území již

nebyla účinná, používaly úřady hmotné pobídky, nabízející dosídlencům různé finanční výhody.⁴⁸ Řada narátorů však zmiňuje, že v jejich okolí zůstali původní (sudetskí) Němci. Tomu odpovídají, některé novější studie (též německých autorů) udávající, že v Československu k roku 1950 zřejmě zůstalo víc německého obyvatelstva než oficiálně udávaných asi 230 tisíc. Například studie M. Rhode uvádí počet 290 tisíc.⁴⁹

Podle názoru odborníků utrpěly nejvíce hraničním režimem právě okresy západočeského pohraničí, tedy vesměs území, kde probíhal náš výzkum: Chebsko, Karlovarsko, Tachovsko, Prachaticko a Českokrumlovsko.⁵⁰ Právě toto území nejvíce postihla likvidace části sídelní struktury v rámci vojenských opatření, rozmístění vojenských útvarů i aktivity bezpečnostních složek komunistické moci. Zemědělské hospodaření bylo výhradně v rukách státních statků a tzv. vojenských újezdů, jejichž ekonomická životaschopnost byla mizivá a fungovala pouze díky toku masivních státních dotací. Toto se potvrdilo okamžitě po pádu státem řízeného přerozdělování finančních zdrojů (státní dirigismus) v roce 1989, po němž následoval téměř okamžitý zánik státních statků.

Aneta, 73, Prachaticko:

„Když přišlo péesácký vojsko (útvary Pohraniční stráže – pozn. autora), už to bylo takový přísný, úplně jiná atmosféra. Plno lidí ještě utíkalo přes hranice. Bylo to dost drsný, uzavřeli nám Železnou Rudu a nikam jsme nesměli. Bylo to strašný, pro nás žádný živobytí. Železná Ruda měla za války tři tisíce šest set osmdesát obyvatel a šestnáct krav, a když to zavřeli po roce 1948, zůstalo tady šestnáct obyvatel a šedesát krav. Nakonec nás bylo šest set obyvatel.“

Václav, 81, Lindberg/Klatovsko:

„Ty zmizelý obce, to je vlastně takovej charakteristickej prvek a přímý důsledek uzavřeného pásma, studený války, která se projevila v tom území bezprostředně narušením sociální a sídelní struktury. V okrese Klatovy zaniklo třiatřicet až šestatřicet osad a samot, který byly systematicky zplanýrovaný v rámci vojenského prostoru. Skončilo to cvičným ostřelováním dělostřelectvem někdy v roce 1958.“

Jiří, 29, Klatovsko:

„S účinností od 1. ledna 1949 byla zrušena Finanční stráž, takže došlo k zásadnímu zlomu. Tato součást státní správy byla nepříliš levicově orientovaná, většinou to byli legionáři, loajální prvorepublikáni. Zatímco v nově vytvořeném Sboru národní bezpečnosti byli většinou mladí lidé s vidinou kariéry, většinou ovlivnění působením Rudé armády a levicovým nádechem doby.“

Nedostatky sídelní struktury pohraničních oblastí zejména západních, zčásti také severních Čech se pravidelně ocitaly na programu vlády a státních orgánů nejen z hlediska potřeby finančních dotací („náročné“ z hlediska finančních potřeb byly zejména státní statky), ale také v důsledku nedostatečné vzdělanostní struktury, strukturální slabosti ekonomiky aj. V roce 1977 byla specifická finanční podpora pohraničí zastavena.

Poválečnou téměř úplnou výměnou obyvatelstva zcela zanikl efekt bilingválnosti, který v minulosti vytvářel pozitivní sociální spojnicí mezi českým a německým prostředím po obou stranách hranice. Narušila se homogenita národnostní struktury, došlo k fázovému zpoždění pro-

Otisky historie v regionálních identitách obyvatel pohraničí

cesu modernizace pohraničního společenství s důsledky pro životní styl i dynamiku tvorby sociálního kapitálu. Toto zpoždění se naplno projevilo po pádu železné opony v roce 1989 a otevření hranic, které zastihlo českou společnost zcela nepřípravenou absorbovat „kulturní šok“, náraz setkání s otevřenou a prosperující společností Spolkové republiky Německo, jmenovitě Bavorska.

Problémem osidlovacích procesů byla výrazná heterogenita osídlenců, z nichž mnozí si z původního prostředí přinášeli zcela odlišný životní styl, kulturu i vzorce chování. S tímto problémem se potkávali zejména učitelé ve školách. Například v obcích Obora a Výšina na Tachovsku se usadili reemigranti slovenského původu z Rumunska. Všechny děti ve věku 6 až 15 let v Rumunsku slovenskou školu neměly a do rumunské chodit nechtěly.⁵¹

Kristián, 77, Klatovsko:

„Po roce 1950, když se mělo ukončit dosídlování, mě přesvědčili, abych vzal do osobního vlastnictví rodinný domek, kterej jsem splácel. Nebylo to jednoduchý, protože to stálo kolem sto tisíc a já vydělával dva tisíce měsíčně.

Migrace tady vždycky byla. Lidi přicházeli za prací, dostávali dokonce takovou odměnu za to, že dosídlili, jednorázový příplatky, nový byt a zaměstnání. Zůstali třeba rok, dva a odcházeli, pokud se nedokázali sžít s přírodou.“

Kryštof, 67, Prachaticko:

„Pohraničí se obsazovalo jako celek, těch objektů tady byl dostatek, takže asi nikdo, komu to nabídli, neodmítl. Pak přišel najednou celej pluk péesáků (útvary Pohraniční stráže – pozn. autora), dva vlaky sem přijely na nádraží, celá posádka. Zabrali všechny hotely a hospody. Nikam se nemohlo, to byl rok 1951.“

Jarmila, 71, Tachovsko:

„Bylo tady dost Rumunů a Bulharů. Nejdřív jeli odtud pryč, zpátky do Bulharska. Přišli původně za prací, potom končili smlouvy a vraceli se domů. Za rok se většina zase vrátila, a taky původní Němci tu zůstali, kteří nešli do odsunu.“

Vilém, 71, Tachovsko:

„Právě v těch vesnicích, kam přišli Rumuni, Rusíni, Maďaři, tam nacionalismus tak nebudí. Ve vesničkách kolem Tachova je hodně volyňských Čechů. Přišli až v roce 1947, zatímco vojáci Svobodovy armády zabrali pěkný statky na Žatecku, Podbořansku a Litoměřicku. Voni udržujou svoji kulturu, jsou pravoslavný. Původně byli řecko-katolíctí, ale když došlo v padesátých letech v Československu k zákazu řecko-katolické církve, jsou pravoslavný. Dodržují pravoslavný kalendář a svátky, nikdo se nad tím nepozastavil ani za komunistů. Snad možná někdo horlivej v Tachově ... ale je to jejich víra, tak proč bychom jim ji brali. Mluvili tu rusínsky a byl jich tu naprostá většina. Většinou jsou to lesní dělníci a bylo jich tu třeba jako sůl. Měli problémy s češtinou, jak u nás v Tachově, tak potom na druhém stupni. Ale druhá generace už studuje úplně normálně. Byli původně na rumunských hranicích Podkarpatské Rusi a tam je neměli moc rádi Rumuni, protože byli cizáci.“

Adam, 57, Domažlicko:

„Kvalita toho osídlení byla problematická, protože ty první osadníci, ta startovací vlna, ty to přišli jenom vykrást. Ze Slovenska a Rumunska přišly takový dost ztroskotaný existence a ten, kdo nebyl ztroskotanec, tak se chytil lahve a šel ke dnu ... V podstatě se až do roku 1989 nepodařilo obnovit sociální strukturu. V padesátých letech se bouraly chalupy, padesát dva, tři se ty vesnice likvidovaly, stavěly se z toho materiálu garáže. Zachovaný zůstaly vesnice, kde sídlily roty pohraniční stráže.“

Upozornit je třeba na odlišné chápání „velkých“ historických mezníků, jak je chápou v lokálních souvislostech narátoři. Například rodačka z Tachova uvádí jako zlomové body poválečného vývoje Tachovska: těžba uranu, vytvoření velkého zemědělského statku (zvýšil zaměstnanost), založení továrny na výrobu syntetických hmot, funkční období starosty Maříka (zachránil zdevastovaný zámek), nová škola, sídliště. Lokální souvislosti se vážou k bezprostřední sociální situaci (pracovní příležitosti), která má mnohem větší váhu, než velké drama studené války jako vnějšího rámce tohoto osobního prožitku.

Je zcela zřejmé, že vnímání „malých“ dějin má zcela odlišnou hierarchii hodnot a odehrává se v individuálním prostoru, v interakci jedince a jeho bezprostředního okolí.

Daniel, 41, Chebsko:

„Problémy byly v tom nešťastném zlatokopectví. Aby se osídlilo pohraničí, tak se dělaly nábovy a dávaly se umístěnky (zejména absolventům středních a vysokých škol v první polovině padesátých let 20. století – pozn. autora). Tady se sešli lidé z půlky Evropy: Ukrajinci, Rusové, Rumuni. Část těch lidí odjížděla s kusy nábytku a nechávali tady rozmlácené věci. Rozprodávali to ve vnitrozemí. Ale největší problém je, že dosídlenci tu neměli kořeny.“

Filip, 72, Chebsko:

„Po válce přišla spousta deputátníků (námezdní dělníci – pozn. autora) s rodinami z Benešovska. Ale zůstali, dokud měli z čeho žít, a rádi vstoupili do JZD (Jednotná zemědělská družstva – instrument kolektivizace zemědělství, pozn. autora). Ale sedláci, kteří dobře hospodařili, odmítli nátlak a odešli. Do vytvoření JZD tady bylo víc lidí. Do odsunu 2500 lidí, potom 50. Tady to bylo prázdný, spousta domů se bourala. Chodil tajemník, namaloval na dům červený křížek, přišli vojáci s těžkou technikou a dům zbourali. Tady to chodilo tak, že rodina se nastěhovala, vybrala barák a stěhovala se do dalšího. Tady je polovina domů, které stály před odsunem.“

Vincent, 60, Chebsko:

„Typické pro tento mikrosvět bylo, že lidi tady neměli rádi vzdělance a vzdělání. V tomto prostředí lidé často nemají ani maturitu. On to byl zadržovaný prostor. Kousek za Skalnou bylo hraniční pásmo (vstup pouze na propustku – pozn. autora) a dráty. Třeba učitelé, kteří dostali do Skalné po studiích umístěnku, tak rychle hledali, jak z toho města zmizet. Pouze několik nešťastníků jako moje matka tam zůstalo. Komunikace fungovala přes hospodu a přes sport.“

Otisky historie v regionálních identitách obyvatel pohraničí

Radek, 62, Tachovsko:

„Lidé z komunity Čechů ve Slezsku tam museli všechno nechat a přijeli ve vagónech, jen s osobními věcmi a peřinami, které jim Poláci dovolili vyvézt. Oni na tom byli vlastně stejně jako Němci. Velký dopad měla kolektivizace. Všichni, kdo měli zdravý ruce a nohy, odtud zmizeli. Někde byla JZD, ale ve Vrbici byl státní statek. Nikdo nechtěl do té kolektivizace. Nutili je tím, že děti nesměly do školy, nebo nedostali potravinový lístky. Necháпали to a rovnou říkali, že to nemá smysl. Byli to dosídlenci z oblastí polského Slezska, někteří z vnitrozemí, jedna rodina přišla z Volyně. Oni nám říkali, my už jsme kolektivizaci zažili (rozuměj v Sovětském svazu) a víme, co to znamená. Říkali, až to přijde sem, nepřinese to nic dobrého. Lidé ztráceli o všechno zájem. Nebyla možnost mít krávy, ani jiný zdroj obživy. Vesnice byly opuštěné a domy se bouraly. Tady na Lesnou „šla pod zem“ řada vesnic. Někteří vydrželi soukromě hospodařit dokonce až do roku 1960, ale potom už nebylo úniku.“

Teprve v polovině šedesátých let začala éra takzvaného chalupářství, pořizování venkovských rekreačních sídel, které pomohlo v prostředí pohraničních oblastí zachránit část zástavby (domy a selská stavení). Z hlediska záchrany původní sídelní struktury však tato vlna zájmu přišla pozdě, protože buď zchátraly nebo byly záměrně destruovány desítky vesnic, osad a samot, zejména v pohraničním pásmu od Chebu až na Prachaticko.

Souhrnná zpráva vypracovaná v roce 1989 pro potřeby Ministerstva výstavby a stavebnictví ČSR konstatuje neuspokojivý demografický vývoj českého pohraničí v letech 1948 až 1988. Přestože vláda ČSSR byla nucena vrátit se v osmdesátých letech ke strukturální podpoře periferních/pohraničních oblastí a přijala některá opatření, problémy trvaly. Hlavní příčinou byl dle zprávy nedostatek vhodných pracovních příležitostí a neuspokojivá situace v bydlení, zejména ve venkovských oblastech, nedostatečná síť služeb a infrastruktury jako celku.⁵²

1.7. Reforma systému, invaze armád Varšavské smlouvy v srpnu 1968, normalizace

Koncem padesátých let (1958) se začal poněkud uvolňovat režim života v pohraničních oblastech západních Čech. Byly zrušeny propustky pro vstup do rozsáhlých prostor pohraničního pásma, smrtelné zátarasy na hranici udržované pod vysokým napětím byly změněny na „signální stěnu“, byly zrušeny umístěnky pro absolventy škol, váhavě se začal uvolňovat prostor pro malé soukromé hospodaření.

V roce 1960 byla vyhlášena nová Ústava, která kodifikovala „vítězství socialismu“,⁵³ což otevřelo cestu postupné liberalizaci šedesátých let. Došlo k reorganizaci administrativní struktury Československa a pro potřeby dosídlovací politiky bylo na základě tehdejších okresů zkonstruováno tzv. nové pohraničí.⁵⁴ Pro potřeby obnovy pohraničí byly vyčleněny centrem poměrně velké finanční prostředky, které byly využity jednak pro bytovou výstavbu, jednak byla podpořena výstavba nových výrobních kapacit s cílem vytvořit pracovní příležitosti a omezit vyhlídňování/migraci za prací do průmyslových center. Typickou ukázkou strukturální podpory byl rozvoj města Aš. Právě ztráta pracovních příležitostí je nejčastěji uváděna jako negativní jev jinak pozitivně hodnocených změn po roce 1989.

Jan, 68, Chebsko:

„Vyrostly tady nějaký ty paneláky (obytné domy), kam se mohly přicházející rodiny nastěhovat. Paneláky byla nutnost. To byl výsledek vládního usnesení o rozvoji pohraničí, kdy se jednalo o to zajistit pohraničí pracovní síly, které by to udržely nad vodou. Jednalo se hlavně o textilní průmysl, který tu měl tradici a strojírenství. Byly tady zaměstnány jenom ženy a bylo potřeba vytvořit něco pro muže. Vznikla tu pobočka pražských podniků Rytma a Tosta, která měla poměrně velký strojírenský závod pro 200 lidí. Naštěstí to začalo, jinak byla z Aše pustina.“

Daniel, 41, Chebsko:

„Teprve v roce 1957-58 byla zadána studie, která zhodnotila, jest-li se vůbec vyplatí do Aše investovat. Bylo to zvláštní, že to za socialismu někdo udělal. Studie pojmenovala, proč Aš takto vypadala a teprve na tomto základě sem začaly jít nějaké peníze. Mezníkem byl rok 1960, kdy se rozhodlo, že Aš zůstane a může tady žít až 20 tisíc obyvatel, a že je třeba investovat 20 milionů korun. Plánovací mašinérie socialismu nějakým způsobem rozhodla, že se zde musí vytvořit rozvojové podmínky. Místo obnovy chátrajícího starého bytového fondu bylo moderní stavět paneláky. Lidé z bytů se suchými záchody rádi přešli do nových, kde bylo ústřední topení a teplá voda. To byl další hřebík do rakve staré historické zástavby. Ale Aš byla prosperující vyspělé město, které se určitou dobu vyvíjelo na úrovni Liberce.“

V polovině šedesátých let se začalo také v pohraničí projevovat jisté politické uvolnění, což se odrazilo především v liberálnějším přístupu k někdejšímu „nepřítelům lidu“, z nichž někteří byli „vzati na milost“ komunistickou mocí, jejich děti mohly studovat, jiní se vraceli ke svým původním povoláním.

V polovině šedesátých let se začal v pohraničí projevovat pozitivně efekt takzvaného chalupářství (trávení volného času na chalupách a chatách), který souvisel se změnou životního stylu společnosti. Ideály socialismu ve své původní dogmatické podobě (budování nové společnosti) rychle ztrácely přitažlivost i pro skupinu svých vyznavačů, nemluvě o většinové části společnosti. Bylo zřejmé, že systém je třeba transformovat do podoby bližší československým podmínkám – v politické sféře demokratizace, v ekonomické sféře vyšší životní úroveň.⁵⁵

Radek, 62, Tachovsko:

„Když pak v roce 1965 začalo to chalupářství, tak se to trochu začalo měnit, tu a tam se o to někdo začal starat.“

Většinová společnost hledala cestu úniku před všudypřítomnou propagandou a politickou manipulací. Část, zejména mladé generace, hledala možnost navázání na tradici trampského hnutí z období první republiky a jezdila do pohraničí „za dobrodružstvím“ a krásami přírody. Jiná část společnosti „etablovaného“ socialismu hledala cestu konzumního blahobytu. V pohraničí začaly vznikat chatové osady, často sice necitlivě zasahující do rázu krajiny, zato však reprezentující „životní úroveň“ svých majitelů.

Není pochyb, že západoněmecký „hospodářský zázrak“, jehož ohlas doléhal přes hranici, byl v českém prostředí (jinak ovšem nadále spíše rovnostářském) nejsilnějším argumentem ve pro-

Otisky historie v regionálních identitách obyvatel pohraničí

spěch kapitalismu.⁵⁶ Spolkovou republiku Německo považovala řada obyvatel pohraničí spíše za nedostizný „ráj blahobytu“, než nepřítel ve studené válce.

Politická krize v ČSSR vrcholila na podzim roku 1967. Pod tlakem reformního křídla uvnitř Komunistické strany Československa abdikoval v březnu 1968 prezident A. Novotný a cestu reformem demokratického socialismu otevřel v dubnu Akční program KSČ (požadavky tržního hospodářství, pluralitní politický systém, úplná svoboda tisku a sdělovacích prostředků aj.). V politické oblasti začalo hrát aktivní roli veřejné mínění, jehož výzkum byl v plné šíři rehabilitován.⁵⁷

Eliška, 65, Chebsko:

„Rok 68 to bylo takové uvolnění, to jsme cítili i my tady v pohraničí. Lidi tu drželi pohromadě a ne jako předtím, když se drželi vzájemně v šachu. My jsme zažili rok 1968 v Německu a hned jsme se vrátili kvůli rodičům, aby jim neublížovali, když jsou Němci. Vrátili jsme se a byli jsme jedni z mála, kteří šli druhým směrem, protože hlavní nával byl směrem ven, za hranice. Češi jeli s československou vlajkou a vyvolávali: „Ať žije Československo.“ Tenkrát brečelo celé nádraží v Schirndingu. Přijeli jsme domů a tady byli lidi tak milí a hodní a vůbec nepostřehli, co se děje.“

Květoslav, 75, Domažlicko:

„V 68. roce se naskytla naděje, že dojde k vyrovnání ekonomických a společenských problémů. Tenkrát jsem byl vedoucí polejí a promítalo se to do mojí práce, třeba odměňování za práci bylo potřeba řešit... Protože jsem důstojník, tak jsem sebral vojenskou knížku a šel jsem na hranice, na Přimdu. Ředitel závodu tam tenkrát Rusům hrozil, tak přišel o stranickou legitimaci, ale za srnčí parůžky se do tý strany dostal znovu.“

Kristián, 77, Klatovsko:

„V roce 68 nastalo takové bezvládí, každej prosazoval co sám chtěl, každém skákal na bednu a křičel, co by se mělo dělat. Všichni byli chytrý, taky to jako „přepískli“ a to se těm Rusákům nelíbilo. Když nás jako dočasně obsadili, tak jsem říkal, že to bude na sto let a komunisti mi tvrdili, že nemám pravdu.“

Hana, 72, Tachovsko:

„68 nás přijeli v noci okupovat vojáci z NDR, ale museli vycouvat, protože je lidi vnímali špatně. Potom tu byli Rusové a všichni říkali, že je to blbost, že sem lezou. Když pak začal vládnout Husák, tak to začalo být krutý. Začaly prověrky, všichni se vás ptali, leckdo byl z funkce odstraněn. Dokonce to odskákal i místní tajemník KSČ. Šel pak do sklepa dělat železáře.“

Politické uvolnění 60. let mělo vliv rovněž na život německé menšiny v pohraničních oblastech. V roce 1960 žilo z celkového počtu 140 400 osob německé národnosti 75 % v Západočeském a Severočeském kraji. Poté, co byly usnadněny možnosti vystěhování, odešlo v roce 1960 do Spolkové republiky Německo 1394 osob, v roce 1964 2 712 osob a tento trend kulminoval v letech 1968-69. Dle čs. statistik opustilo čs. stát v letech 1965-1969 celkem 29 208 osob, údaje ze SRN uvádějí počet 48 219 osob.⁵⁸

Počátkem 60. let byla normalizace vztahů mezi SRN a ČSSR zásadně blokována odlišnými přístupy k otázce státního občanství československých Němců, kterým byla západoněmeckými

úřady přiznávána německá státní příslušnost. Od roku 1963 se přidal další závažný moment bilaterálních vztahů, kterým byla problematika přístupu k mnichovské dohodě z roku 1938. Od ledna 1966 začal vycházet týdeník *Volkszeitung*, od března 1968 vycházel jako *Prager Volkszeitung* – *Wochenblatt der Deutschen in der ČSSR*.⁵⁹ V souvislosti s narůstající krizí ve společnosti se začaly čs. orgány zabývat národnostní otázkou až v průběhu roku 1967.

Počátkem roku 1968 začala diskuse na téma uzákonění statutu národnostních menšin. Redakce *Volkszeitung* suplovala neexistující vlastní organizaci německé menšiny. Problematika uznání německé národnostní skupiny jako svébytného národnostního společenství získala v této době širší publicitu rovněž díky veřejné debatě v tisku. V některých městech a obcích, zejména v pohraničí, začaly vznikat se souhlasem úřadů přípravné výbory společensko-kulturní organizace Němců, pod označením Kulturní sdružení občanů ČSSR německé národnosti/*Kulturverband der Bürger der ČSSR deutscher Nationalität*.

Aktivitu Němců v českých zemích nejvíce ovlivnilo schválení zákona č. 144/1968 Sb. O postavení národností v ČSSR z 27. října 1968. Sociologické výzkumy uváděly,⁶⁰ že s vysídlením počítá 13 % dotazovaných, jako hlavní příčinu stoupajícího vystěhovalectví uváděli vyšší životní úroveň v SRN. 40 % vystěhování odmítlo a 65 % odmítlo výrok, že Němci jsou v ČSSR diskriminováni. Diskuse v médiích pokračovala i v roce 1969, kdy se dokonce hovořilo o tom, že „začíná nová éra v životě německé menšiny v pohraničí.“⁶¹ Ve Federálním shromáždění (Parlament) a České národní radě byli tři poslanci německé národnosti.

Po roce 1970 však byly novým vedením KSČ rázně odmítnuty úvahy o možnosti zformovat reprezentaci německé národnosti a důraz byl kladen především na roli kulturně společenské organizace. Na základě sčítání obyvatelstva prováděného v roce 1970 se přihlásilo na území Západočeského kraje (převážně v okresech, kde proběhl náš výzkum) k německé národnosti 21 664 osob (2,6 % celkového počtu obyvatel kraje).⁶²

Česko-německé vztahy na občanské úrovni se začaly slibně rozvíjet v době Pražského jara, když v roce 1968 vycestovalo do SRN celkem 233 000 čs. občanů a Československo navštívilo 107 000 západoněmeckých turistů,⁶³ z nichž část patřila k rodákům ze západočeského pohraničí, kteří poprvé od nuceného poválečného vysídlení navštívili svoje někdejší domovy. Tento trend byl však drasticky přerušeno, když nové vedení státu v čele s G. Husákem nařídilo v září 1969 uzavřít neprodyšně hranice se Spolkovou republikou Německo, s okamžitou platností téměř zastavit turistický pohyb přes hranice a obnovilo systém hraničních zátarasů, které byly na některých úsecích hranice částečně demontovány v období uvolnění.

Slibnou obnovu česko-německého soužití ukončila okupace Československa vojsky Varšavské smlouvy 21. srpna 1968. Podobně jako celá společnost byla také organizace německé menšiny postupně vtěsnávána do předem určeného rámce utužené politické a ideologické kontroly KSČ nad subjekty Národní fronty a celým veřejným životem.

Personální čistky postihly půl milionu osob, asi třetinu členů KSČ s následujícím postihem v podobě sesazení z pracovních funkcí, zákazu publikovat, být volen do jakýchkoliv funkcí, zákaz výkonu kvalifikované práce atd. Čistky proběhly na všech úrovních řízení a nejvíce postihly inteligenci humanitního zaměření. Otevřela se cesta restauraci „starého režimu“ neostalinismu.⁶⁴

Éru liberalizace hraničního režimu a následující normalizace reflektovali rovněž narátoři tohoto výzkumu.

Otisky historie v regionálních identitách obyvatel pohraničí

Kamil, 68, Klatovsko:

„Potom už se tak kolem roku 1960 začaly likvidovat ty starý původní trojstěnný zátarasy, dráty nabitý elektřinou. Postavily se takzvaný signální stěny, tak dva a půl metru vysoká signální stěna a signalizace vyvedená na rotu. Tam byly panely s jednotlivými úseky, prostě podle toho, když to někde zablikalo, tak se tam posílala poplachová hlídka se psem. Já tam byl do roku 64.“

Vincent, 60, Chebsko:

„50. a 60. léta byla dobou kolektivního věnování se zábavám. Vzpomínám si dokonce, že několik Němců si jednou ve Skalné v hospodě zazpívalo několik zakázaných písniček, došlo ke rvačce a pochopitelně, že Němci skončili ve vězení. Nemohu říci, jestli to byly nacistické písničky. Pracovali spolu na různých pracovištích – Němci a rumunští reemigranti, mohla tam být averze. Ale na druhé straně si ani neubližovali, ani nevyhledávali konflikty.

Ta doba se nedá posuzovat v dimenzích počátku 21. století. Ta doba byla živá, válka to hlavně způsobila. Například nepřipadalo jednu dobu v úvahu, že by si Němka vzala rumunského reemigranta. Teď už je to jinak. Někde byla diskriminace Němců, třeba nemohli mít vlastní kapelu, jinde, například v Lubech byla kapela složená ze samých Němců.

V roce 1968 jsem tady vojáky NDR neviděl, i když řada lidí tvrdí, že tady byli. 21. srpen považuju za nejděší den svého života. Ten zážitek mě ovlivnil na zbytek života. Seděl jsem v redakci, která byla obsazená, potom jsem objížděl venkov.

Normalizaci přirovnávám k takovému bazaru, kde se prodávalo všechno. Zaujal jsem k tomu stanovisko v novele Zatmění slunce. Dodnes považuju za osobní urážku, že nebyli potrestáni normalizátoři. Každý seděl v komisích posílal lidi k lopatám.“

Na obranu reforem vystupovaly od počátku tzv. procesy normalizace skupiny intelektuálů, mladých rockových hudebníků, ale také dělníků odmítajících ideologický diktát a represivní opatření představitelů nové moci. V první polovině 70. let proběhla řada politických soudních procesů, které měly za cíl zlomit odpor společnosti. Vlna perzekuce vrcholila v roce 1972, kdy bylo odsouzeno několik skupin (mladí trockisté, členové evangelické církve, představitelé Pražského jara aj.).

Na základě přistoupení Československa k Paktu o lidských právech a Závěrečného aktu helsinské konference z roku 1975 rozhodly se dosud izolovaně působící skupiny disidentů (bývalí členové KSČ, prominentní intelektuálové, představitelé církví aj.) ustavit Chartu 77, neformální společenství usilující o dodržování lidských a občanských práv. Charta vznikla v období absence konkrétních politických programů, v období absence vyhlídek do budoucna. Byla výrazem hledání hodnotové orientace, do níž se promítla životní a politická zkušenost nejméně čtyř generací žijících ve společnosti, která v uplynulých čtyřiceti letech prošla několika vlnami diskontinuitního procesu. Měnily se mocenské struktury, likvidovaly a obnovovaly dřívější instituce, měnily se vlastnické poměry a sociální struktura obyvatelstva, avšak žádná z oněch vln netrvala tak dlouho, aby stačila vymýtít civilizační, kulturní, a politické dědictví předchozího vývoje. Každou z těchto generací formuloval generační prožitek (v terminologii našeho výzkumu – otisky historie): Mnichov, válka, Únor 1948, krize zrozená stalinismem a 60. léta vrcholící Pražským jarem.⁶⁵

Pro polistopadový vývoj česko-německých vztahů měla zásadní význam diskuse o tzv. Danubiových tezech, která se odehrávala v interakci domácího disentu a zahraničního exilu.⁶⁶

V kontextu našeho výzkumu je vhodné připomenout první svobodný výzkum veřejného mínění po roce 1968, zorganizovaný v prostředí Charty 77 v roce 1985. V dotazníku, který byl distribuován v českých zemích i mimo prostředí Charty a zpracován v Paříži, dostali občané Československa možnost svobodně vyjádřit svůj postoj k takzvané německé otázce, které výzkum věnoval čtyři otázky.

Z výsledků vyplynulo, že asi 70 % dotazovaných občanů ČSSR odmítlo jednoznačně negativní soudy režimní propagandy o Němcích, západních i východních, a nevidělo v nich nepřátele. 66 % odmítlo ztotožnit Spolkovou republiku Německo s propagandistickým tvrzením, že ohrožuje Československo. Výsledky signalizovaly, že postoje české společnosti k Německu prošly výraznou obměnou směrem k mnohem vyšší míře vstřícnosti, včetně hodnocení poválečného odsunu sudetských Němců. I zde však autoři konstatují, že konfliktní minulost zůstává v postojích přítomna, zejména u starších respondentů.⁶⁷

1.8. Dialog po roce 1989

Pád komunistického režimu v listopadu 1989, který byl součástí dominového efektu hroučícího se sovětského impéria, přinesl Československu svobodu a obnovu pluralitního politického systému otevřené společnosti. V oblasti česko-německých vztahů přinesl dialog, jemuž předcházelo otevření hranic a v roce 1990 rychlé sjednocení Německa. Ekonomické i občanské vztahy akcelerovaly s nevšední dynamikou, poněkud se však opožďovaly vztahy bilaterální ve sféře zahraniční politiky. Do jisté míry to bylo způsobeno faktem, že do česko-německého dialogu se „vrátila historie“ v podobě sudetoněmecké otázky.

V souladu s koncepcí Evropy, která převládla v disentu, a pozitivním vztahem k liberálně demokratickému Německu, se uplatnil v období let 1989-1990 optimistický aktivismus, k jehož vstupním krokům patřila první státní návštěva prezidenta V. Havla směřující právě do Spolkové republiky Německo a jeho vstřícné gesto reinterpretace pohledu na poválečný odsun německy mluvících obyvatel ČSR.⁶⁸ Jeden z pozorovatelů nazval Havlovo gesto „bianko šekem“ české politiky, podobně jako bezvýhradnou podporu sjednocení obou částí Německa.

Česká vstřícnost se pozitivně projevila v tom, že demokratické Německo vnímalo Prahu jako partnera, schopného nenacionálního a evropského myšlení.⁶⁹

Nové elity se převažující měrou orientovaly na kooperativní přístup k Německu a dle výzkumů veřejného mínění tento postoj sdíleli do značné míry také občané.⁷⁰ Radikální politické proudy reprezentované programem KSČM a Republikánské strany Československa občané většinou odmítali. Současně však v průběhu devadesátých let vyjadřovaly dvě třetiny respondentů názor, že česká vláda nehájí dostatečně zájmy státu ve vztahu k Německu. Podobně vzájemně si odporujících postojů a názorů k Německu bylo možno registrovat víc a byly projevem určité rozpolcenosti české společnosti, která dokonce neodpovídá klasickému pravolevému názorovému spektru. Osou, okolo níž se otáčel celý komplex česko-německého problému, byla tzv. sudetská otázka. Bylo zřejmé, že probíhající názorová polarizace české společnosti nesouvisí pouze s exponováním „odsunové“ problematiky ze strany Sudetoněmeckého krajanského sdružení, ale také je zprostředkovaně provázána s průběhem ekonomické a společenské transformace.

Otisky historie v regionálních identitách obyvatel pohraničí

Konfliktní minulost česko-německého soužití zůstávala i po roce 1989 přítomna a tvořila jakési pozadí aktuální situace vzájemných vztahů, které se bezprostředně promítalo do postojů vůči Německu a sytlo zejména emotivní zdroje těchto postojů. Vzhledem k pokračujícím názorovým diferencím v bilaterálních vztazích, které nedokázala s definitivní platností ukončit (zejména ve vztahu k interpretacím klíčových okamžiků dějin, ale také majetkoprávními požadavkům vysídlených sudetských Němců) ani smlouva mezi Českou a Slovenskou federativní republikou a Spolkovou republikou Německo o dobrém sousedství a přátelské spolupráci z 27. února 1992, bylo zřejmé, že je třeba hledat další cesty, jak překlenout rozdíly.

V polovině devadesátých let vkládali čeští i němečtí politikové velké naděje do společného výstupu smíšené komise historiků, která však dospěla pouze ke kompromisním formulacím závěrečného dokumentu,⁷¹ které neuspokojily v úplnosti ani na české, ani na německé straně. Bylo zřejmé, že hledat kompromisní formulace za daného stavu odlišných právních východisek obou stran je téměř neřešitelný úkol.

Opětovně se situace opakovala v případě Česko-německé deklarace o vzájemných vztazích a jejich budoucím vývoji z 21. ledna 1997. Na deklaraci lze ocenit především její základní motiv, totiž snahu odstranit zátěž minulosti ve vzájemných vztazích. Jak v bilaterálních vztazích ČR/SRN, tak na občanské úrovni však pokračuje tento proces jen pozvolna, zejména proto, že spontánní procesy proměny historického vědomí jsou ve vztahu k politickým aktům ve „fázovém zpoždění“.

Sudetoněmecké krajanské sdružení si ovšem vstřícnost československé politiky po pádu železné opony vysvětlilo jako signál k uplatnění nároků, které z vnitropolitických důvodů rezonovaly v postojích CDU a především CSU. Nová kapitola česko-německých vztahů, která skýtala šance na nový začátek a vzájemnou vstřícnost, se otevřela právě v okamžiku, kdy byl volební význam sudetoněmecké komunity v Bavorsku na vzestupu a sehrával významnou roli ve složení elektorátu koaličních stran CDU/CSU. Sudetoněmecké krajanské sdružení využilo tuto situaci a vnášelo svými mediálními vystoupeními konfliktní tóny, které odporovaly euforické atmosféře volnosti a vzájemnosti, jež charakterizovala první období po pádu komunistického režimu. Sudetská otázka se uplatnila jako antagonizující prvek jinak dobrých sousedských vztahů ČR/SRN. Zejména v důsledku toho nebyla využita příležitost ojedinělého časového momentu „historického okna“, kdy bylo možno vzájemnými gesty zmírnit či odstranit konfliktní potenciál v česko-německých vztazích.⁷²

1.9. Otevřené hranice symbolem svobody

Pád totalitního režimu znamenal návrat občanských svobod, svobody cestování a projevu, svobodných voleb, obnovu lidských a občanských práv v celém rozsahu. Bylo zřejmé, že mohutná vlna euforie, která ovládla téměř celou společnost, představuje ojedinělý a časově omezený stav, po němž bude následovat návrat k reálnému a mnohem méně dramatickému životu všedního dne.

Mozaika názorů zachycuje v rozhovorech rovněž některé skeptické hlasy lidí, kteří byli buď osobně svázáni s existencí režimu (specificky příslušníci ozbrojených a bezpečnostních složek, případně státního a stranického aparátu), ale také těch, kteří si uvědomovali, že končí svět, v němž bylo možno získat řadu sociálních výhod a jistot, které otevřená společnost volného trhu

kapitola

a soutěže poskytnout nemůže. Ekonomická transformace znamenala definitivní konec finančních dotací pro okrajová příhraniční území. Řada podniků v pohraničí nevydržela ekonomický tlak konkurence a musela být uzavřena. Což v místech, kde většina obyvatel nenalezla jiné pracovní uplatnění, vedlo k růstu nezaměstnanosti a sociální nestabilitě.

Radim, 30, Domažlicko:

„Rok 89, na ten si samozřejmě dokážu vzpomenout. Stříhaly se dráty, otvíraly hranice, na náměstí davy lidí, bylo to pěkný, i když mi komunisti nic neudělali. Já se politiky straním. Ale byl to příjemnej pocit, že jsme volní, svobodní...“

Jonáš, 37, Prachaticko:

„Co jsem začal vnímat svět, u nás doma se nemluvílo o ničem jiným, než kdy to praskne. To není fráze, pro mě je 17. listopad 1989 významný den. Nehrál jsem si na hrdinu, ale cinkal jsem klíčkema, tleskal Havlovi, ale na Národní třídě jsem nebyl, když se lámal chleba...“

Květoslav, 75, Domažlicko:

„Rok 1989 je pro mě problematický, dejme tomu jak začal, tak by mi vyhovoval, ale nelíbí se mi předělávání historie, která vedla ke zničení první republiky. Historie se politizuje, my Češi snad máme v genech, že dokážeme být spíš přísluhovači, nejsme v stavu jednat na rovinu.“

Honza, 32, Prachaticko:

„V roce 89 mi bylo patnáct, tak jsem z toho moc nevnímal.“

Kryštof, 67, Prachaticko:

„Mám na mysli ten majetkový zvrat roku 89. Říkám vnoučatům, že jim bude trvat léta, než získají výhody, který tady byly předtím. Škoda, že se dopustil ten zvrat, protože doba se vrtíla úplně někam jinam. Většina lidí měla o celkové změně po roce 89 úplně jinou představu.“

Julie, 45, Klatovsko:

„Rok 1989 v Klatovech byl špičkovéj, všichni jsme byli nadšený, úžasnej pocit svobody, spadla obruč, skončilo hlídání, psaní posudků na sousedy, uliční výbory. Ovzduší se uvolnilo. Otvíraly se hranice, stříhaly dráty, byly slavnosti m na hranicích, otvíraly přechody, ale tyhle hromadný akce mě nějak nebraly...“

Adam, 57, Domažlicko:

„Rok 89 ... no, ono vlastně už to uvolnění bylo, když nastoupil Gorbačov, takový dva roky předtím už se dalo vlastně ledacos ... Po roce 1968 už se to nikdy nepodařilo tak zašroubovat. Lidi vlastně jenom čekali, kdy to buchne, byla demonstrace a vedení radnice muselo přijmout nějaký kompromisy, vyměnit část vedení. Bylo to podobný jako v Domažlicích, hodně lidí vyčkávalo...“

Adam, 57, Domažlicko:

„V Horšovským Týně se moc hranice nekácely. Byl jsem u prvního otvírání přechodu na Pleši. Na šest hodin to vždycky otevřeli, stál tam policista a celník a pustil je tam a zase museli zpátky,

Otisky historie v regionálních identitách obyvatel pohraničí

pak to zase zavřeli. Potom to přišlo s plnou parádou, byli tam všichni okolní starostové i z druhý strany, byla euforie, která zvolna mizí nebo už zmizela.“

Daniel, 41, Chebsko:

„Další zlom byl rok 1989, kdy se otevřely hranice na západ, spousta lidí mohla vyjet za prací. Na druhou stranu se tady zprivatizovaly podniky, jako třeba Tosta a potom mnohé zanikly.“

Vojtěch, 87, Prachaticko:

„Lidi měli práci a měli možnost si prostě leccos dovolit. Když potom před dvěma lety zrušili závod, tak najednou ze dne na den propustili spoustu lidí, část z nich musela do důchodu.“

1.10. Obnova občanské společnosti

Na občanské úrovni vývoj po roce 1989 otevřel prostor navazování mezilidských styků přes hranice a obnovu tradičních poutí, setkávání na hranici, společných bohoslužeb a dalších projevů obnovující se česko-německé vzájemnosti navazující na historické tradice, specificky v oblasti Šumavy/Böhmerwald na česko-bavorské hranici.

Zcela novým instrumentem byly pro českou stranu euroregiony, podporující přeshraniční spolupráci jednotlivců, institucí i občanských komunit. Již v prosinci 1990 došlo k založení prvního euroregionu na česko-německé hranici pod názvem Egrensis v průběhu jednání konference konané v Marktredwitz a Chebu.⁷³

Iniciativa byla prezentována v duchu euforického začátku, jako velkoryse pojaté „vzorové území“ spolupráce na místě někdejší železné opony, finančně podporované z větší části bavorskou stranou, z české strany se měly stát finančním zdrojem prostředky získané dražbami někdejšího sudetského majetku.⁷⁴ Plán počítal rovněž se založením Nadace Evropské Comenium zaměřené na podporu rozvoje spolupráce Čechů a Němců v budoucnosti. Nadace funguje dodnes, byť v mnohem skromnější podobě, stejně jako se úspěšně prosadil každoroční hudební festival *Uprostřed Evropy* pořádaný na řadě míst česko/bavorsko/saského pohraničí. V prvních letech podporovaly finančně tyto a další projekty vlády česká, bavorská a saská, později zájem opadl a činnost převzaly v pragmatičtější podobě města a obce na lokální úrovni s podporou fondů Evropské unie -INTERREG I-III.⁷⁵

Velmi aktivně si počínalo město Furth im Wald, kde bylo v únoru 1990 založeno OST-WEST-FORUM pro pěstování dialogu se středoevropskými sousedy Německa, zejména ČR. Ve městě proběhla především v první polovině 90. let celá řada odborných konferencí, koncertů, výstav českých i německých výtvarných umělců, pod společnou záštitou partnerských měst Domažlice a Furth se konaly veletrhy DOMEX s doprovodnými semináři. Město na česko-bavorské hranici bylo téměř ukázkovým příkladem rychlého přibližování sousedních společenství po otevření hranic.

Již samotný slavnostní akt odstranění hraničních zátarasů byl slavnostním okamžikem, kterého se účastnili ministři zahraničních věcí H. D. Genscher a J. Dienstbier. Následovala řada přátelských setkání občanů na hranicích. Byla rovněž obnovena tradice poutí putujících přes hranice. První společnou pouť vypravili poutníci z Frauenau roku 1795, tradicí se stalo putování východo-bavorských poutníků do Příbrami. Podobně putovali v obráceném směru čeští poutníci do měs-

tečka Neukirchen jen několik kilometrů od české hranice. Tato putování byl vystavena kritice církve i nacionalů a dokonce národovecko-rasistické. Po roce 1945 a spuštěné železné opony hledali němečtí poutníci jiné cíle.

Spolupráce církvi, která se rodila již před rokem 1989, se uplatnila po otevření hranic v plném rozsahu. I zde však nalézáme prvky asymetrie v tom smyslu, že religiozita a obecně role a vliv církvi je v prostředí české společnosti nesrovnatelně nižší v porovnání s Bavorskem. Svědčí o tom například jen velmi omezený dosah pro česko-německé vztahy takových dokumentů jako například Společné prohlášení českých a sudetoněmeckých křesťanů „Česko-německé sousedství se musí zdařit.“⁷⁶ Od března 1990, kdy došlo k setkání představitelů českého a německého katolicismu v Mariánských Lázních, probíhají každoročně ve spolupráci Ackermannovy obce a České křesťanské akademie Mariánskolázeňské rozhovory jako fórum křesťanského dialogu (od roku 1995 v premonstrátském klášteře Teplá).⁷⁷

„Sametová revoluce“ roku 1989 přinesla obnovení tradic, když 9. května 1990 dorazila po dlouhé době opětovně skupina českých poutníků do Neukirchen. Ke staleté tradici česko-německého sousedství se přihlásila počínaje rokem 1999 rovněž *Setkání na Zlaté stezce*, která se konají každoročně v Prachaticích.

S pomocí někdejších rodáků ale zejména po ustavení Česko-německého fondu budoucnosti jsou v celém území pohraničí obnovovány stavební a kulturní památky.⁷⁸ Například v koordinaci *Unie pro dobré sousedství s německy mluvícími zeměmi*, s podporou *Fondu budoucnosti* a řady dalších sponzorů (institucí a jednotlivců) probíhá v několika etapách projekt „Záchrana společného kulturního dědictví v příhraničí ČR/SRN“, který se soustřeďuje na opravu a záchranu drobných sakrálních architektonických památek v oblasti Šumavy. *Fond budoucnosti* vychází z poznání, že zachráněné památky pomáhají uchovat historickou paměť, ale také napomáhají obnově mezilidských vztahů.

Opravené kostely, fary, poutní místa a další poskytují příležitost k pravidelným setkáváním současných a původních obyvatel, z nichž mnozí přispívají dobrovolnými sbírkami na obnovu památek ve svých někdejších domovech. Společná setkávání napomáhají odbourávání zažitých předsudků a revitalizují vztah lidí ke krajině i sídlům. Připomeňme v této souvislosti, že v sociologických výzkumech česko-německých vztahů prováděných týmem České pohraničí Sociologického ústavu AV ČR v 90. letech uvedly čtyři pětiny dotazovaných v pohraničí, že Němci patří do českých dějin.⁷⁹

Jiří, 29, Klatovsko:

„Byla tu spousta církevních poutí, které směřovaly přes hranici jak z Bavorska do Čech, tak z Čech do Bavorska, které souvisely s kultem Svatého kříže, tady na Sušicku je spousta poutních míst a spousta křížků, kapliček, zázračných studánek po lesích. Tahle tradice byla dost přerušena a dost těch poutí se po roce osmdesát devět vrací...“

Pivní slavnosti tady v regionu se opět začaly konat, jsou z německé strany hojně navštěvovány.

Navazují na tradici, tady na šlechtických velkostatkách bylo okolo padesáti pivovárků hlavně díky tomu, že Češi tady pivo rádi a Bavoráci si pro něj do Čech prakticky jezdili.“

Růžena, 71, Prachaticko:

„Jak se jde nahoru, jak tam vede Zlatá stezka, tak tam jsou myslím tři kapličky, to byla jako Křížová cesta. Jeden člověk z Volar to tam udržoval, bílil a tak, ale ten už umřel.“

Otisky historie v regionálních identitách obyvatel pohraničí

Linda, 38, Klatovsko :

„V Nýrsku jsem účastná ve sdružení, které vzniklo s cílem vybudovat něco jako Vlastivědné muzeum, vydali jsme taky publikaci o historii Nýrska ve 20. století.“

Eliška, 65, Chebsko:

„My jsme měli v Aši štamtyš (Stammtisch), podobně jako my to mají v Chebu. Tak jsem se domluvili, že bude dobré, aby se ašský a chebský štamtyše ... V chebských Radničních novinách vyšla pozvánka ... Udělali jsme to na rozhledně, grilovalo, jako suvenýr byla medaile. Byl to krásný večer, Češi a Němci, prostě se povídalo. V Chebských novinách nám ale začali nadávat do Sudeťáků, že tu vzniká nějaký nový pakt, Češi se hlásí k novému kmeni. Autor je bývalej lampasák (důstojník), starej pán a nepochopil dobu. Stamm totiž není kmen, ale ve spojení Stammtisch to znamená něco úplně jinýho. V Selbu u něho hrají štamgasti karty. Tak jsem mu doporučila, ať se tam jede podívat.“

1.11. Česko-německá vzájemnost v dějinách a její důsledky pro současnost

Z výsledků výzkumu postojů Čechů k Němcům vyplývá určitá tendence vydělovat z obrazu Němců Bavorsy či „Bavoráky“, kteří jsou pokládáni za družnější, přátelštější, upřímnější a lépe vychované, patrně jsou vnímáni jako bližší svým naturelem Čechům. Ostatně zcela lze souhlasit s konstatováním, že dnešní obraz Němce je bohatě strukturován. Češi aktuálně rozlišují Němce na rakouské Němce, západní a východní Němce, sudetské Němce. Všechna tato rozlišení mají své historické precedenty a kořeny.⁸⁰

Obrat listopadu 1989 otevřel Čechům a Slovákům cestu k systémové změně směřující k otevřené občanské společnosti pluralitní demokracie a tržního hospodářství. Nová zahraničně politická orientace ČSFR navázala programově na stanovisko disidentského hnutí Charta 77 z roku 1985, jež obsahovalo konstatování, že řešení německého a evropského problému jsou v zásadě dvě strany téže mince.⁸¹ Vstřícnost prezidenta V. Havla i reprezentantů nové orientace čs. zahraniční politiky (J. Dienstbier, J. Šedivý a další) vůči německým partnerům byla formována tímto názorem, dlouhodobě sdíleným v prostředí disentu.⁸²

Redefinovanou středoevropskou geopolitickou situaci reflektovala česká společnost v kontextu historických zkušeností. V tomto smyslu vystoupilo Německo do popředí jako tradiční partner, vůči němuž se Češi vymezují a definují.⁸³ Německé sousedství se stalo faktorem, jenž diferencuje českou společnost. Dlouhodobě převládajícím trendem je vnímání Německa jako žádoucího partnera. Přes značnou míru vstřícnosti zůstává ve vědomí české společnosti přítomna opatrnost motivovaná jednak historickou zkušeností, jednak vědomím asymetrie oblasti ekonomické, politické i kulturní.

Jiří, 29, Klatovsko:

„Překvapující je, že pomníčky připomínající dramatickou část česko-německých vztahů mají takový emotivní účinek na mladou generaci, ty věci přeci znají ze školy. Artefakt sám zřejmě má daleko větší působivost. Přestože jsou pomníčky v dezolátním stavu, budí u zájemců o historii

kapitola

takovou zvědavost. Hledají v materiálech a dovědí se často, že ti lidé, většinou příslušníci Finanční stráže (útvary střežící hranice meziválečného Československa – pozn. autora), nebyli „normálně“ zabiti, ale udupáni nebo umláceni.“

Linda, 38, Klatovsko:

„Že by někdo špatně mluvil o Němcích jsem slyšela mnohokrát, ale většinou od té starší generace. Druhá světová válka poznamenala tehle kraj výměnou obyvatelstva. Myslím, že ty události zatím ještě neztratily na svém významu.“

Polistopadový vývoj přinesl oboustranně řadu sblížovacích aktivit, inspirovaných zčásti novými politickými elitami, podstatnou měrou též spontánními občanskými iniciativami. Po celé období devadesátých let však bylo zřejmé, že oficiální stanoviska ČR a SRN na vládní úrovni se přibližovala jen obtížně nebo vůbec. Sporným bodem zůstávala zejména sudetská otázka. Na občanské úrovni probíhaly pravidelně pokusy překlenout neshodu se sudetskou skupinou pomocí různých smířovacích iniciativ (např. *Smíření/Versöhnung 95*), které však nebraly většinou v úvahu (vědomě či *bona fide*) odlišná právní stanoviska a interpretace klíčových událostí novodobých dějin česko-německých vztahů. Tuto diferenci lze sice odstranit v individuální rovině „názorovou nezávislostí“ intelektuálních elit, v rovině bilaterálních politických vztahů však zůstává přítomna. Ostatně politická praxe polistopadového vývoje poskytuje důkaz, že s touto „jinakostí“ lze žít a spolupracovat.

Adam, 57, Domažlicko:

„Němci nám pořád ty husity nemůžou odpustit, ty spanilý jízdy, drancovací zájezdy a shánění zásob. Když obléhali, Plzeň, Domažlice nebo Tachov, tak potřebovali hodně jídla. Když tady v Čechách bylo přiměřeně, museli do Bavorska. Vyrázili na Plavno a Hof, vlastně byli až v Chamu, který vyplundrovali. Němci pořád vidí ty vypálený vesnice, pořád se to připomíná, další reminiscence je v tom draku...“

Války za Marie Terezie se tady moc nepodepsaly. Vlastně tady byla stabilní úprava hranic, kde došlo k výměně, část německého území k Čechám a obráceně, ale víc se přidávalo Čechám, spíš sídelní celky než český území do Bavorska.

Tady všeobecně Němci chtěli Deutsch-Böhmen v roce 1918, ale radikálnější to bylo na severu, od Liberce k Chebu...“

Zbyněk, 50, Domažlicko:

„Ve středověku hrála národnost velmi malou roli, česká šlechta najímala verbovala tady lancknechty a naopak, takže to bylo vlastně „o penězích“ a o majetcích. Češi bojovali na německé straně pro německá knížata, Němci bojovali a kradli na silnicích pro českou šlechtu, takže to bylo strašně propletený.“

Václav, 81, Lindberg/Klatovsko:

„Některí sudetští Němci mi řekli, že jezdí na ten landsmansaft, protože to chápou jako příležitost k setkávání a co voni kecaj, na to kašlou. Jde jim o vzájemné setkávání, ne o politický postoj. České vlády nedovedou oponovat landsmansaftu...“

Otisky historie v regionálních identitách obyvatel pohraničí

Jiří, 29, Klatovsko:

„Dodnes si v Německu žádná ani sebeprofesionálnější, vyhlášená česká dechová kapela nedovolí zahrát písničku Chaloupky pod horama, co se to stalo s váma, protože to Němci vnímají ostře...“

Drtivá většina veřejnosti se snaží při vzájemném styku, jak mi s Němci, tak Němci s námi, do těchto věcí moc nepouštět, protože cítí otevřenost konfliktu...

Velice jsme sblížili s jednou německou rodinou přes muziku, jedinkrát došlo k hovoru na tohle téma, načež kolega z Německa stroze debatu odmítl, že se nehodlá víc bavit, protože jeho tatínek leží kdesi v Rusku ... já jsem si vzpomněl na slova svého dědečka, který byl v roce 1939 jako aktivní český důstojník perzekvován novou německou okupační mocí. Takže jsme použili „ruční brzdu“ a koukáme do budoucnosti, což by mělo být ideálem všech politických snah, ale zatím snaha nenalezla úspěchu...“

Stanislav, 57, Prachaticko:

„V Mlynařovicích jsme za spolupráce sudetských Němců opravili kapličku a od té doby je tam každé rok pouť. Před Cudrovicema bejval hřbitov, kterej se vlastně vykopal z lesa a kaplička ho připomíná.“

Otýlie, 65, Klatovsko:

„Setkala jsem se mnoha lidmi, kteří žijou v Německu, teda vedešli, je jim třeba 98 roků. Říkají mi, že se tam měli celou dobu dobře, ale že tady jsou doma. Voni netouží jít zpátky, to jenom praštěnej landsmanšaft chce pohraničí, oni ne. Oni nebaží tady po majetku, šli by sem třeba jako investoři. Že někdo chce třeba zpátky dobytek, s tím jsem se ještě nesetkala.“

Šárka, 61, Chebsko:

„Mojí generaci zformovala válka. V každé rodině znali nějaký válečný události, ztráty na životech, postižení koncentrákem. Takže to formovalo, navíc hranice byly zavřeny. Mladší generaci už to formovalo míň, jak se vzdaloval válečný stín.“

V celém území česko-německého pohraničí byla ustavena síť *Klubů českého pohraničí*,⁸⁴ které sdružují většinou levicově orientované členy (což neplatí zcela jednoznačně pro všechny organizace sdružující údajně 40-50 tisíc členů), kteří se programově soustřeďují na obhajobu českého charakteru pohraničí, prohlašují sami z sebe za „hraničáře“, dědice tradic chodských ochránců hranic českých zemí.

Biografické rozhovory výzkumu na české straně zahrnují rovněž narátory, kteří se názorově hlásí k aktivitám Klubu českého pohraničí. Přes určitou emotivnost a expresivnost jejich výroků nelze jednoznačně zaznamenat extrémně protiněmecký postoj v jejich názorech. Spíše jakýsi rigidně se vracějící faktor historicky ukotveného vlastenectví ve smyslu romantického boje národa o přežití ve smyslu romantismu 19. století, který odmítá vzít na vědomí proměny, jimiž pojmy národ, vlast či suverenita prošly v posledních desetiletích, zejména po roce 1989. Vzhledem k tomu, že kluby ovlivňují názory určité skupiny obyvatel pohraničí, je třeba jejich aktivity brát do úvahy v souvislostech česko-německých vztahů na občanské úrovni.⁸⁵

Květoslav, 75, Domažlicko:

„Ten chodskéj národ se za války nějakým způsobem oddělil. Mezi Chodama najdete dost přívrženčů historickéj poměrů, ale už jiným způsobem. V padesátým třetím roce za hranicema vysílali konvoje balónů obtíženejch letákama, nepřátelská politika narůstala.“

Slavoj, 84, Tachovsko:

„Němci zůstanou Němcema. To znamená, že lepší už nebudou. Třeba ty mladí, možná. Moc jim nevěřím.“

Jarmil, 81, Prachaticko:

„Odsuzuju skutečně zřízení kanceláře landsmanšaftu v Praze, s tím se nemůžu smířit. A v poslední době odhalili památník Krále Šumavy, tady ve Františkově u Kvildy.“

Poznámky:

- ³ Ohlbaum, R. 1981. *Bayerns vierter Stamm-die Sudetendeutschen*. München: Aufstieg-Verlag.
- ⁴ Houžvička, V. 1997. *Die Betrachtung der Sudetendeutsche Frage und die Haltung der Bevölkerung im tschechischen Grenzgebiet gegenüber Deutschland*. Ústí n.L./Aussig/München: Ackermann Gemeinde. V roce 2003 tak 71 % respondentů uvedlo, že Němci jsou naši přátelé, ale současně v tomtéž výzkumu 67 % sdílelo názor, že „Na Němce si vždy musíme dávat pozor“. Houžvička, V. 2004. *Česko-německé souvislosti* 2004 (1): 6.
- ⁵ Za jiné např. Šmídová, O. 1998. „Česko-německé vztahy v zrcadle tisku.“ Pp. 268-280 in J. Křen, E. Broklová. *Obraz Němců, Rakouska a Německa v české společnosti*. Praha: Karolinum, atd.
- ⁶ Debata o vztahu k sudetské otázce však probíhala po roce 1948 rovněž v prostředí demokratického čs. exilu na Západě, zejména na půdě Rady svobodného Československa. Účastnily se jí osobnosti jako F. Peroutka, R. Luža, P. Tigrid, I. Lettrich, P. Zenkl a další. Převládalo téměř jednomyslné přesvědčení schvalující odsun jako nezvratitelný fakt. Viz podrobně Čelovský, B. 2000. *Politici bez moci – první léta exilové Rady svobodného Československa*. Ostrava: Tilia, s. 103; Luža, R. 2001. *Československá sociální demokracie – kapitoly z let exilu 1948-1989*. Brno: Doplněk, s. 105-113.
- ⁷ Mildemberger, M. „Německo – Polsko – Česko: ke starým i novým asymetriím ve vzájemných vztazích.“ *Mezinárodní politika* 25 (11): 4.
- ⁸ Kunštát, M. 2001. „Faktor minulosti v současných česko-německých vztazích.“ *Mezinárodní politika* 25 (11): 6. Souhrnný analytický pohled na průběh česko-německého dialogu v období po roce 1989 viz Kunštát, M., M. Kopeček. 2003. „Sudetonečeská otázka v české akademické debatě po roce 1989.“ *Soudobé dějiny* 2003 (3): 293-318.
- ⁹ Nora, P. 1998. „Mezi pamětí a historií (problematika míst).“ Pp. 9-11 in *Antologie francouzských společenských věd: Politika paměti*. Cahiers du CEFRES No. 13/1998. Praha: CEFRES. Autor zejména upozorňuje na skutečnost, že paměť je fenoménem ryze soukromým, kdežto historie se stala společenskou vědou. Z toho dovozuje, že paměť národa je tedy posledním vtělením paměti historie.
- ¹⁰ Např. R. Vierhaus, J. Křen, V. Kural, H. Mommsen, H. Lemberg, D. Brandes, D. Kováč aj.
- ¹¹ Ludwig, M. 2000. „Historiker als Trümmerfraen.“ *Frankfurter Allgemeine Zeitung* 8. 5. 2000.
- ¹² Kunštát, M. „Faktor minulosti v současných česko-německých vztazích.“ *Mezinárodní politika* 25 (11): 6.
- ¹³ Tamtéž. Přehlednou analýzu vývoje česko-(sudeto)německé debaty v období před i po listopadu 1989 viz monografie (zejména kapitoly 9.-12.) Houžvička, V. 2005. *Návraty sudetské otázky*. Praha: Karolinum.
- ¹⁴ Kural, V. 1996. *Konfliktní společnost, katastrofa, uvolnění*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů.
- ¹⁵ Nora, P. 1998. „Mezi pamětí a historií (problematika míst).“ Pp. 9-11 in *Antologie francouzských společenských věd: Politika paměti*. Cahiers du CEFRES No. 13/1998. Praha: CEFRES.
- ¹⁶ Připomeňme v této souvislosti tezi českého filozofa Jana Patočky, že: „Studium historie má význam morálního povzbuzení k týmž výkonům, jichž se společnost již dříve domohla.“ Patočka, J. 1990. *Náš národní program*. Praha: Evropský kulturní klub, s. 62.

Otisky historie v regionálních identitách obyvatel pohraničí

- ¹⁷ Assmann, J. 1992. *Das kulturelle Gedächtnis: Schrift, Erinnerung und politische Identität un frühen Hochkulturen*. München: Ulrich Beck.
- ¹⁸ Pouze velmi detailní analýza by mohla postihnout rozdíly mezi nejčastěji užívanými termíny „životopisné vyprávění“ a „životní příběh“.
- ¹⁹ Berger, P. L. 1991. *Pozvání do sociologie*. Praha: Správa sociálního řízení FMO, s. 55.
- ²⁰ Odhalení sochy prezidenta E. Beneše v Praze na Loretánském náměstí dne 16. 5. 2005 vyvolalo ještě šedesát let po skončení druhé světové války hluboce emotivní reakce představitelů Sudetoněmeckého krajanského sdružení a bavorského premiéra E. Stoibera. Obdobně emotivně reagují politikové ČR i společnost na sudetské svátky letnic/Pfingsten.
- ²¹ Berger, P. L. 1991. *Pozvání do sociologie*. Praha: Správa sociálního řízení FMO.
- ²² Suda, Z. 1995. *The Origins and the Development of the Czech National Consciousness and Germany*. Working Paper. Prague: Central European University, s. 42. V roce 1969 provedl Ústav pro výzkum veřejného mínění při ČSAV výzkum *Vztah Čechů a Slováků k dějinám*, z něhož vyplynulo, že Češi považují za nejslavnější období svých dějin první Československou republiku (39 %), husitskou dobu (36 %) a dobu Karla IV. (31 %). Nejméně slavná období představoval protektorát/okupace (59 %), období „temna“ (51 %) a srpen 1968 (31 %). Historie je dlouhodobě zdrojem hrdosti na příslušnost k českému národu, pohybuje se v intervalu 80-90 %. Šubrt, J. 1995. „Sociální paměť a sociologický výzkum.“ *Soudobé dějiny* 2 (2-3): 270-271.
- ²³ Viz např. výzkumy Nedomová, A., T. Kostelecký. 1996. *Národní identita*. Pracovní texty/Working Papers 96:9. Praha: Sociologický ústav Akademie věd ČR.
Například již v roce 1947 provedl Československý ústav pro výzkum veřejného mínění průzkum názorů obyvatel státu na minulost. Za dobu největšího úpadku národa byl považován Protektorát Čechy a Morava (54 %), třicetiletá válka (26 %), za nejslavnější dobu dějin byly považovány husitské války (19 %) a vláda Karla IV. (17 %). Výzkum provedený stejnou institucí v dubnu 1947 na téma Německo – mírumilovné nebo útočné (navazoval na mezinárodní srovnávací výzkum Gallupova ústavu) zjistil, že 81 % tázaných v českých zemích je přesvědčeno, že Němci budou národem útočným, zatímco ve Velké Británii to bylo pouze 43 %. Adamec, Č. 1996. *Počátky výzkumu veřejného mínění v českých zemích*. Praha: Ústav soudobých dějin Akademie věd ČR, s. 80; Houžvička, V. *Česko-německé souvislosti* 1/2004. Ústí nad Labem: Sociologický ústav Akademie věd ČR.
- ²⁴ Haller, M. 1993. „Ethnisch-nationale Identitäten und Beziehungen im neuen Europa. Berichte der Studentangung.“ Pp. 77-98 in *Autonome region Trentino-Südtirol* (ed.). *Die regionalen Unterschiede in Europa. Die Rolle der verschiedenen regionalen Kulturen beim Aufbau der Europäischen Union*, Trient.
- ²⁵ Výsledky tohoto výzkumu na české straně potvrzují „fázové zpoždění“ postojů občanů (na rozdíl od elit) ve vztahu k Německu.
- ²⁶ Součástí „vymýšlení“ sociálního konstruktů kolektivní či národní identity je působnost silné path dependency, která je dána etablovaným jazykem, literaturou, národními kánony a společně sdílenými dějinami. Kolektivní identita se tedy současně vymýšlí i nalézá.
- ²⁷ K typologii hranice viz bohatou literaturu, např. Strassoldo, R. 1973. *Boundaries and Regions – Explorations in the Growth and Peace Potential of Preripheries*. Trieste: Lint; Jeřábek, M., J. Dokoupil, T. Havlíček a kol. 2004. *České pohraničí (bariéra nebo prostor zprostředkování)*. Praha: Academia, s. 60-66.
- ²⁸ K osidlování viz literaturu Kastner, Q. 1999. *Osídlování českého pohraničí od května 1945*. I, II. Praha: Sociologický ústav AV ČR; *Populační, ekonomický a národnostní vývoj pohraničních okresů ČSR od roku 1930 do roku 2010*. Praha: Terplan 1989; *České pohraničí*. 1947. Praha: Tiskové oddělení osidlovacího úřadu a Fondu národní obnovy; *Dosídlení pohraničí (soubor zásad a předpisů a jejich výklad)*. 1958. Praha: Státní zemědělské nakladatelství; Zich, F., V. Houžvička. 1996. *Kdo žije v pohraničí*. Praha, Ústí n.L.: Sociologický ústav AV ČR. Výzkumem pohraničí z hlediska struktury osídlení, národnostního složení a národopisu se zabýval v období komunistického režimu Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV. Viz ediční řadu *Etnické procesy v pohraničí českých zemí po roce 1945*. Zvláštní pozornost byla věnována romskému etniku, jehož podíl se po roce 1950 soustavně zvyšoval, zejména v severních a západních Čechách. Studie jsou v obecných závěrech poplatné politickým požadavkům doby, ale přinášejí některá zajímavá fakta. Viz např. interní publikace *Cikáni v průmyslovém městě*. I-III. 1988. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV.
- ²⁹ *Poslední příležitost k osídlení – seznam míst v pohraničí, kam ještě možno přesídlit*. 1948. Praha: Osidlovací úřad a Fond národní obnovy.
- ³⁰ Výpověď konfrontována s dokumentárním popisem situace. Dle zprávy SNB z 8. 5. 1945 L. bylo při pochodu z Helmbrechtu do Volar ubito nebo zastřeleno strážemi SS 550-570 žen. Malá, I., L. Kubátová. 1965. *Pochody*

kapitola

- smrti. Praha: NPL, s. 159-161; *Hromadné hroby v Čechách – Zpráva exhumační komise ZNV*. 1947. Praha: Ministerstvo informací.
- ³¹ Moulis, M. 2003. „Uloupená Šumava.“ in Z. Radvanovský. *Historie okupovaného pohraničí 1938-1945*. (7). Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně.
- ³² *Právní aspekty odsunu sudetských Němců. Sborník dokumentů*. 1996. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, s. 101.
- ³³ Podrobně k tématu viz Brown, M. D. „The Forcible Population Transfers – A Flawed Legacy or an Unavoidable Necessity in Protracted Ethnic Conflicts? The Case of the Sudeten Germans.“ *RUSI Journal*. August 2003. 148 (4): 81-87. Motivy transferu shrnuje výňatek memoranda plánovacího oddělení ministerstva zahraničních věcí čs. exilové vlády: „Menšinová otázka musí napříště být řešena tak, aby se již nikdy nemohla stát příčinou mezinárodních sporů a aby nemohla ohrozit existenci národa, na jehož území se minorita nachází.“ Návrh řešení menšinové otázky v ČSR. Vondrová, J. (ed.) 1994. *Češi a sudetoněmecká otázka 1939-1945*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, s. 274.; Brandes, D. 2001. *Der Weg zur Vertreibung 1938 – 1945*. München: Oldenbourg Verlag; Staněk, T. 1991. *Odsun Němců z Československa 1945-1947*. Praha: Academia, Naše vojsko.
- ³⁴ Například státní tajemník K. H. Frank pocházející z Karlových Varů (před Mnichovem poslanec Henleinovy Sudetoněmecké strany) osobně inicioval odvetná opatření za atentát na říšského zastupujícího protektora R. Heydricha, při nichž byly vyhlazeny vesnice Lidice a Ležáky a popraveny tisíce českých vlastenců. Zajíček, K. 1946. *Český národ soudí K. H. Franka*. Praha: Ministerstvo informací.
- ³⁵ Schechtmann, J. 1962. *Postwar Population Transfers in Europe: 1945-1995*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, s. 364-365.
- ³⁶ Houžvička, V. 1998. „Germany as a Factor of Differentiation in Czech Society.“ *Czech Sociological Review*, 6 (2): 219-239. Bulletin *Tschechisch-Deutsche Zusammenhänge* 2003-2005. Sociologický ústav Akademie věd ČR, oddělení České pohraničí.
- ³⁷ Například povraždění téměř 250 osob z řad karpatských Němců na Švédských šancích u Přerova skupinou vedenou por. Pazúrem.. Bohatý faktografický materiál zachycující v detailu průběh odsunu v českých zemích včetně případů lidských selhání přináší monografie Staněk, T. 1991. *Odsun Němců z Československa 1945-1947*. Praha: Academia, Naše vojsko.
- ³⁸ Z bohaté dokumentace viz například Maier, S. 1999. *Das Grenzdurchgangslager Furth im Wald 1946-57*. Stamsried: Ernst Vogel; Dubiel, J. von LeRach. 2002. *Odsun Němců v dobytčáku ze Žulové do Furth im Wald*. Olomouc: Rubico.
- ³⁹ Viz například monotematické vydání odborné revue *Soudobé dějiny* 3-4/2005. Zejména studie Staněk, T., A. Arburg: „Organizované divoké odsuny“ [Staněk, Arburg 2005] či Topinka, J.: „Zapomenutý kraj České pohraničí 1948-1960 a takzvaná akce dosídlení“ [Topinka 2005] aj.
- ⁴⁰ „Postupimská dohoda vybízela k humánnímu zacházení se sudetskými Němci během odsunu. Češi byli pod německou nadvládou po sedm let. Důsledkem bylo, že jsem vedl neustálý zápas s českými orgány o to, aby zacházely s Němci jako s lidskými bytostmi ... Češi jsou silně nacionalistický a vlastenecký národ. Říci, že jsou svým založením extrémisty, není míněno jako urážka. Příteli dají rádi vše, co mají, nepříteli vrazí nůž do zad. Neexistuje pro ně střední cesta. Němci byli jejich nejhorší nepřátelé. Pokusili se Čechy si podmanit či je zničit, Češi proto nevidí žádný důvod, proč by měli teď brát na Němce ohledy. Ať zmizí z povrchu zemského. Češi nechápou Američany a jejich protektorský postoj vůči Němcům. Poctivou otázkou je: jaký by byl postoj Američanů, kdyby byli na místě Čechů. Pokud jde o záměr a cíl, vyhnání německé menšiny je ukončeno. Někteří lidé, mezi nimi pár Čechů, si myslí, že hromadný odsun byl chybou. Vyhledat a vypovědět jen skutečně nacistické typy by však bylo z praktického hlediska téměř nemožné a trvalo by to léta. Jen čas ukáže.“ *Final Report-Transfer of German Population From Czechoslovakia to U.S. Zone, Germany*. Dokument z pozůstalosti plukovníka J. H. Feye, uložený v archivu U.S. Army Military History Institute v Carlisle; Hrbek, J. 1995. „Americký dokument o odsunu Němců z Československa.“ *Historie a vojenství* 44 (5): 139-171.
- ⁴¹ Poznámka: Z oblasti Neveklovska, jihozápadně od Prahy, byly v době nacistické okupace vysídleny tisíce českých obyvatel a prostor uzavřen pro potřeby výcviku jednotek SS.
- ⁴² Jeřábek, M., J. Dokoupil, T. Havlíček et al. 2004. *České pohraničí – bariéra nebo prostor zprostředkovaný?* Praha: Academia, s. 56.
- ⁴³ Staněk, T. 1991. *Odsun Němců z Československa 1945-1947*. Praha: Academia, Naše vojsko, s. 237-238.
- ⁴⁴ Brožury obsahovaly „Seznam míst v pohraničí, kam ještě možno přesídlit“, ale také vzory dopisů se žádostí o přesídlení. Kupní cenu mohl osídlenec zaplatit buď v hotovosti, nebo v tzv. vázaných platidlech (uložených

Otisky historie v regionálních identitách obyvatel pohraničí

- v peněžních ústavech). Viz *Poslední příležitost k osídlení – seznam míst v pohraničí, kam ještě možno přesídlit*. 1948. Praha: Osidlovací úřad, Fond národní obnovy.
- ⁴⁵ Srb, V., A. Andrlé. 1989. *Populační, ekonomický a národnostní vývoj pohraničních okresů ČSR od roku 1930 do roku 2010*. Praha: Terplan, s. 8. Území pohraničí je zde definováno jako oblast okupovaná od 1. října 1938 do 9. května 1945 Německou říší.
- ⁴⁶ Kořalková, K. 1986. „Reemigrace krajanů jako součást migračních změn v Československu po druhé světové válce.“ in *Etnické procesy v pohraničí českých zemí po roce 1945*. (Společnost a kultura sv. 2) Praha: ČSAV-Ústav pro etnografii a folkloristiku, s. 167. Hlavní péče o návrat a osídlení krajanů-reemigrantů připadala Československému ústavu zahraničnímu (ale také státním a zemským úřadům, okresním a místním národním výborům), který pečoval o jejich specifické rozmístění dle profesního zaměření, ale také vydával důležité zdroje informací, časopis Československý svět.
- ⁴⁷ Kořalková, K. 1986. „Reemigrace krajanů jako součást migračních změn v Československu po druhé světové válce.“ in *Etnické procesy v pohraničí českých zemí po roce 1945*. (Společnost a kultura sv. 2) Praha: ČSAV-Ústav pro etnografii a folkloristiku, s. 162-166.
- ⁴⁸ Například zvýhodněný splátkový režim při nákupu nemovitostí, bezplatné přidělení půdy do vlastnictví (ovšem s podmínkou sdružení ke společnému hospodaření v zemědělských družstvech), užívání domácích zvířat apod.). Viz *Dosídlení pohraničí*. 1958. Praha: Státní zemědělské nakladatelství.
- ⁴⁹ Rhode, M. 1999. „Zmena národnosti v Československu v rokoch 1930-1950 a jej význam pre počet sudetoneckých obetí vyhnania.“ Pp. 141-156 in D. Brandes, E. Ivaničková, J. Pešek. 1999. *Vynútený rozchod-Vyhnanie a vysídlenie z Československa*. Bratislava: Veda, s. 154.
- ⁵⁰ Štěpánek, V. „Poválečný vývoj pohraničí: některé aspekty a dnešní stav.“ in Houžvička, V. (ed.). *České pohraničí v procesu evropské integrace*. Ústí nad Labem: Sociálně ekonomický ústav ČSAV, s. 94.
- ⁵¹ Poláčková, A. 1981. „Mé vzpomínky na učitelování na Tachovsku.“ In *Rozvoj socialistického školství na Tachovsku*. Tachov: Okresní národní výbor, s. 66.
- ⁵² Srb, V., A. Andrlé. 1989. cit. d. 20.
- ⁵³ Název státu se symbolicky změnil jako výraz hloubky společenských změn na Československá socialistická republika. Tato ústava rovněž formálně deklarovala rovnoprávnost všech občanů bez ohledu na národnost nebo rasu. B. Köhler to vyjádřil lapidárně: „V naší republice není už německá národnostní menšina jako etnografická skupina, nýbrž jsou občané německé národnosti nebo německého původu.“ [Staněk, T. 1993. *Německá menšina v českých zemích 1948-1989*. Praha: ISE, s. 152]
- ⁵⁴ Od roku 1953 zřízený aparát vládního zmocněnce pro otázky pohraničních okresů byl zrušen a nahrazen systémem direktivních opatření podporujících buď výrobní základnu, nebo zemědělskou výrobu a služby. Od roku 1969 se podpora koncentrovala do příhraničního pásma obcí a rozhodující pro její poskytnutí byla úroveň dosídlení a sítě služeb. Jeřábek, M., J. Dokoupil, T. Havlíček et al. 2004. *České pohraničí-bariéra nebo prostor zprostředkovaná?* Praha: Academia, s. 38.
- ⁵⁵ Již kolem roku 1957 došlo k vyčerpání reálných možností extenzivního ekonomického růstu a současně ke krizi celého centralistického systému ekonomického řízení. Na jaře roku 1962 musel být za stavu celkového zhroucení ekonomických parametrů zrušen III. pětiletý plán. Reálný socialismus však nikdy nebyl schopen nalézt smysluplné řešení ekonomické sféry. Mencl, V., M. Hájek, E. Kadlecová. 1990. *Křížovatky 20. století – Světlo na bílá místa v nejnovějších dějinách*. Praha: Naše vojsko, s. 279-280.
- ⁵⁶ Změny v pojetí socialismu zachycuje například kapitola „Kapitalismus a socialismus.“ Pp. 457-473 in J. Klofáč, V. Tlustý. 1967. *Soudobá sociologie II*. Praha: Nakladatelství Svoboda.
- ⁵⁷ Například sociologické šetření z jara 1968 dokládalo, že v nejméně 87 % případů nahrazovali při rozsáhlejších personálních obměnách dosavadní funkcionáře stranických a státních orgánů lidé schopnější a oblíbenější. Mocenská elita sice nezmizela, ale stále se výrazně otevřenější společenským zájmům a vlivům „zdola“. [Mencl, Hájek, Kadlecová 1990: 293].
- ⁵⁸ Staněk, T. 1993. *Německá menšina v českých zemích 1948 – 1989*. Praha: ISE, s. 146-147.
- ⁵⁹ Týdeník *Prager Volkszeitung* navázal v roce 1966 na list *Aufbau und Frieden*, který vycházel od roku 1951. Časopis přestal v roce 2006 vycházet.
- ⁶⁰ Piekalkwicz, J. 1972. *Public Opinion in Czechoslovakia 1968-1969. Results and Analysis of Surveys Conducted during the Dubcek Era*. New York: Praeger Publishers.
- ⁶¹ [Staněk 1993: 166].
- ⁶² [Staněk 1993: 172].

- ⁶³ [Staněk 1993: 157].
- ⁶⁴ [Mencl, Hájek, Kadlecová 1990: 323].
- ⁶⁵ Prečan, V. (ed.). 1990. „Průzkumné dílo Charty,“ in *Charta 1977-1989 (Dokumentace)*. Scheinfeldt-Schwarzenberg, Bratislava: Čs. středisko nezávislé literatury, ARCHA, s. 113.
- ⁶⁶ Danubius (Ján Mlynárik). 1978. „Tézy o vysídlení československých Němců.“ *Svědectví 57*: 105-122. Zásadní význam pro další vývoj debaty o problematice odsunu mělo symposium „Únor očima vítězů a poražených“, které se konalo v roce 1978 v klášteře Rohr pod záštitou laické organizace Opus Bonum, jehož charismatickým představitelem byl A. Opasek, jehož zásluhou byly překonány diametrálně odlišné názory představitelů poúnorového (1948) a posrpnového (1968) čs. exilu.
- ⁶⁷ Strmiska, Z. 1986. „Výsledky nezávislého průzkumu současného smýšlení v Československu. Kapitola 7. Německá otázka.“ *Svědectví 78*: 300-303. S ohledem na okolnosti vzniku výzkumu je reprezentativnost výběrového souboru limitovaná.
- ⁶⁸ První veřejné vyjádření Václava Havla k problematice odsunu sudetských Němců. *Česko-německé vztahy po pádu železné opony (Dokumentace)*. Sešity Rady pro mezinárodní vztahy 1/1997. 25.
- ⁶⁹ Handl, V. 2004. „Česká politika vůči Německu.“ in O. Pick, V. Handl (eds.). *Zahraniční politika České republiky 1993-2004*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, s. 72.
Na Havlovo gesto však neuměli reagovat představitelé vyhnanců, jak konstatoval mj. dlouholetý představitel sudetoněmecké katolické Ackermannovy obce F. Olbert: „Vzpomínám si také, že jsme my na sudetoněmecké straně, přesněji řečeno prostřednictvím Spolkového shromáždění Sudetoněmeckého krajanského sdružení předložili seznam požadavků, místo abychom se snažili hledat dialog. A místo toho, abychom vytvořili atmosféru porozumění, vystavěli jsme z naší strany přímo jakousi zeď, a tím jsme prakticky znemožnili potřebný dialog.“ *Geschichte im Gespräch*. 2000. Hrad Hohenberg/Praha/Stuttgart: Pohraniční vzdělávací středisko/Nadace B. Bolzana/Robert Bosch Stiftung, s. 138. Výrazem pokračujících snah o dosažení sblížení Čechů a Němců bylo přijetí usnesení č. 1081 vlády ČR ze dne 24. srpna 2005 v podobě prohlášení vůči aktivním odpůrcům nacismu z řad českých Němců (projekt „Dokumentace osudů aktivních odpůrců nacismu, kteří byli po skončení druhé světové války postiženi v souvislosti s opatřeními uplatňovanými v Československu proti tzv. nepřátelskému obyvatelstvu“).
- ⁷⁰ Houžvička, V. 1997c. *Reflexe sudetoněmecké otázky a postoje obyvatelstva českého pohraničí k Německu*. Ústí n. L.: Sociologický ústav Akademie věd ČR.
- ⁷¹ *Konfliktní společenství, katastrofa, uvolnění – Náčrt výkladu česko-německých dějin*. 1996. Praha: Ústav mezinárodních vztahů.
- ⁷² Autor se koncem devadesátých let účastnil pokusů zformulovat humanitární gesto dobré vůle v rámci Koordináční rady česko-německého diskusního fóra vůči definované skupině obětí odsunu a vůči antifašistům, které však ztroskotaly na politickém maximalismu Sudetoněmeckého krajanského sdružení a neochotě některých politických stran ČR zaujmout vstřícnější postoj.
Situaci zkomplikovaly také požadavky zástupců českých Němců, kteří definovali svoje představy nikoliv jako humanitární, morální gesto české strany, ale jako nárokové plošné vypořádání zahrnující majetkové otázky. Podobné řešení by zásadně ohrozilo českou pozici ve vztahu k případným sudetoněmeckým žalobám proti českému státu. Není bez zajímavosti, že evropské, české i německé soudy odkazují při posuzování různých majetkových žalob, spojených s poválečným odsunem sudetských Němců, na český právní řád. [Handl, V. „Česká politika vůči Německu.“ cit. d., s. 78]
- ⁷³ Teprve s odstupem několika let vznikaly další euroregiony Šumava/Böhmerwald, Krušnohoří/Erzgebirge, Labe/Elbe, Nisa/Neisse.
- ⁷⁴ Viz nepublikovaná zpráva pro premiéra české vlády P. Pitharta „Euroregio Egrensis“ (vize, skutečnost, možnost). Autor J. Boháč, Cheb 10. 4. 1992. Podrobnosti např. Hilf, R. 1992. „Vůle k budoucnosti-konkrétní kroky čs.-německého narovnání.“ *Respekt* 11/1992.
- ⁷⁵ Kubů, E. „Euroregio Egrensis.“ Pp. 395-400 in W. Koschmall, M. Nekula, J. Rogall. 2000. *Češi a Němci (dějiny-kultura-politika)*. Praha, Litomyšl: Paseka.
- ⁷⁶ Olbert, F. (ed.) 1992. *Cesta ke smíření*. Praha: ISE, s. 89-92.
- ⁷⁷ Viz publikační řadu zachycující obsah jednotlivých konferencí. Témata nemají pouze duchovní povahu, ale zabývají se některými celospolečensky významnými problémy, například interpretací historie vzájemných vztahů Čechů a Němců v učebnicích. *Marienbader Gespräche-Schulbücher und deutsch-tschechische Nachbarschaft*. 2001. Praha: Ackermann Gemeinde, Česká křesťanská akademie.

Otisky historie v regionálních identitách obyvatel pohraničí

- ⁷⁸ Česko-německý fond budoucnosti byl založen na základě česko-německé Deklarace v roce 1997, společně s Koordinační radou česko-německého diskusního fóra. Velmi dobrý přehled o rozsahu a struktuře stavební obnovy památek v česko-německém pohraničí poskytují výroční zprávy Fondu budoucnosti. Stavební projekty pravidelně patří k nejvíce dotovaným aktivitám.
- ⁷⁹ [Houžvička, V. 1997c. *Reflexe sudetoněmecké otázky...*, cit. d., s. 23]
- ⁸⁰ Šmídová, O. 1998. „Němci v českém, Češi v německém zrcadle.“ in J. Křen, E. Broklová (eds.). 1998. *Obraz Němců, Rakouska a Německa v české společnosti*. Praha: Karolinum, s. 228.
- ⁸¹ „Pražská výzva“ z 11. března 1985 mj. uváděla: „Přiznejme však otevřeně Němcům právo svobodně se rozhodnout, zda a v jakých formách chtějí spojení dvou států v jejich dnešních hranicích ... kolektivní paměť dnešních generací je ovlivněna dlouhodobým vývojem německé otázky, a jakkoliv paměť v nehybných poměrech spí, probudí se ve chvíli, kdy je otázka připomenuta, a začne se jevit dynamicky. *Česko-německé vztahy po pádu železné opony*. Sešity Rady pro mezinárodní vztahy 1/1997, s. 53-55.
- ⁸² Podrobněji ke vztahu disentu a SRN viz Prečan, V., M. Uhde, L. Udolph. 2001. *Ve službách společné věci*. Brno: Atlantis.
- ⁸³ Signifikantní je postoj T. G. Masaryka, který vždy relativizoval český vzestup vzestupem Němců a který bojoval proti zaslepenému a provincionálnímu nacionalismu. Neměl však natolik úzký vztah k německé kultuře jako značná část tehdejší české inteligence. J. Patočka např. opakovaně kritizoval jeho podceňování německé filozofie. Křen, J. 1998. „Obrazy Němců a Německa v české společnosti,“ in J. Křen, E. Broklová (eds.). *Obraz Němců, Rakouska a Německa v české společnosti*. Praha: Karolinum, s. 24.
- ⁸⁴ O programovém zaměření organizace poskytuje nejucelenější představu dvouměsíčník *Hraničář* (zpravodaj klubů pohraničí Čech, Moravy a Slezska), který má v záhlaví motto: Jen zůstane-li naše pohraničí české, zůstane českou i celá naše vlast! Zpravodaj vychází od roku 1992 a retrospektiva obsahu jednotlivých ročníků byla publikována v čísle 1/2004 (leden-únor). Zveřejněné materiály mají většinou charakter mobilizujících prohlášení a systematicky je vedena polemika s názory Sudetoněmeckého krajanského sdružení.
- ⁸⁵ Podle reprezentativního výzkumu „Postoje obyvatel českého příhraničí se SRN k otázkám česko-německých vztahů“ zná činnost Klubů 10 % dotazovaných a 40 % o jejich existenci má povědomí. Průzkum, na zadání Sociologického ústavu Akademie věd ČR – projekt Česko/německé pohraničí, provedla agentura *TNS Faktum*. Proběhl v říjnu 2003 na území všech okresů ČR sousedících s Německem. Dobrou znalost činnosti Klubů deklarovali lidé v důchodovém věku s vyhraněnou levicovou orientací zajímající se o sudetoněmeckou otázku.

2. Regionální identita obyvatel českého západního pohraničí

František Zich

Regionální identita je jedním z aspektů lidské identity, která je komplexní, pluralitní povahy. Identita člověka, stručně řečeno, spočívá v tom, s kým, nebo s čím se člověk ztotožňuje (co přijímá a bere za své) a vůči komu, čemu se vymezuje jako vůči jinému, cizímu a vnějšímu. V literatuře se můžeme setkat s mnoha definicemi identity. Většina těchto vymezení uvádí, že identita se konstituuje ve sféře sociálních vztahů jako sebeuvědomění a schopnost samostatné orientace v sociálním prostředí. S důrazem na lidské jednání je někdy také v duchu strukturně funkcionalistických tradic identita člověka vymezována jako stav osvojení si určitých rolí nutných pro život ve společnosti. Vedle této sociální dimenze lidské identity se setkáváme s identitou jako se vztahem ztotožnění s dalšími objekty, s prostředím, místem, regionem apod.

Problém, kterým se zabýváme, se týká právě vztahu lidí k nějakému místu, většinou však k tomu, kde prožívají svůj život. Jde o to, jak toto místo lidé chápou, jak se s ním ztotožňují, jak (až kam) ho vymezují (ohraničují) od okolí, pojmenovávají, jak potom tento prostor využívají, jak se stává součástí jejich vnitřního světa, jak jej organizují, mění, zlepšují apod. Souhrnně vzato, jde o to, jak se s tímto prostorem identifikují.

Pokud jde o region, můžeme jím rozumět již víceméně administrativně vymezené území, které je zpravidla i nějak dále vnitřně organizačně uspořádané a většinou má i svůj název. Může jím být například správní celek, jakým je kraj, město apod. Regionem ale je možné rovněž rozumět jen blíže neohraničené území historicky a zvykově pojmenované a označené, např. Chodsko, Šluknovsko, Ostravsko apod. Vztah lidí k takto vymezenému místu v obou případech vyjadřuje jejich regionální identitu, případně sílu tohoto ztotožnění.

Další pohled na regionální identitu se týká otázek, zda a případně čím jsou lidé žijící na území určitého regionu specifictí. Zda mají nějaké vlastnosti, které je odlišují jako zvláštní entitu. Zda a čím se odlišují od jiných lidí či od lidí z jiného regionu, jak hluboké jsou tyto rozdíly, či jak silné jsou podobnosti. Regionální identitou v tomto případě rozumíme nejen vědomí příslušnosti a ztotožnění se s příslušným územím, ale také se sociálním prostředím, skupinou, s rodinnou tradicí, s národem apod. na tomto území žijícím.

2.1. Regionální identita jako tvoření významu vztahu k území

Podle M. Castellse je identita „tvoření významu“ čehokoliv, co je pro člověka důležité. Identita sociálního aktéra je „...proces konstrukce významu na základě volby kulturní vlastnosti, nebo souboru kulturních vlastností, které dostávají přednost před jinými zdroji významu“.⁸⁶ Z toho plyne, že všechny identity jsou konstruovány, jde o to:

Otisky historie v regionálních identitách obyvatel pohraničí

- Jak, kdy (v jaké situaci), kým (kdo je subjekt), čeho se týká (co je objektem konstrukce významu), proč celý tento proces probíhá.

Většina konstruovaných významů (identit) je v moderní síťové společenské organizaci tvořena kolem „primární identity“.⁸⁷ Castells chápe tuto identitu jednotlivce i skupiny jako relativně nejstálejší v čase i prostoru, tvoří výchozí rámec pro tvorbu ostatních identit (významů).⁸⁸

Konstrukce významu se vztahuje k širokému spektru věcí, vlastností, objektů, situací, prostředí... Označíme pro jednoduchost vše, co se může stát předmětem ztotožnění „věcí“.

Ty se stávají identitami, (nebo jejich součásti) na základě procesu internalizace. Osvojení nemusí být vždy procesem vědomým v tom smyslu, že význam „věci“ nemusí být vždy vysloven. Často se stává, že „věc“ jakoby pro subjekt nabývala význam až dodatečně, v případě ohrožení nebo ztráty. Součástí identity člověka jsou tak i „věci“ každodenně samozřejmé, ale významově nedefinované. To se zřejmě týká i ocenění významu prostoru (místa, lokality, regionu), v němž člověk žije. Proces identifikace s nějakým prostorem je tedy rovněž konstrukcí (objasnění, uvědomění si) významu „věci“. Je to tedy proces vědomý, obsahující vedle emoční a zkušenostní rovněž kognitivní dimenzi. V tomto procesu získávají věci pojmenování a ocenění významu pro individuuum (či pro skupinu).

Proces internalizace „věci“ (jejich oceňování a přijímání za vlastní) se odehrává ve složitém sociálním a kulturním prostředí. Identity jsou konstruovány na základě každodenního života, (zkušeností), ekonomického významu, znalostí, kolektivní paměti, vědeckého poznání (epistémická společenství – Bělohorský, Coleman), institucionální vybavenosti společnosti, biologie, přírodního prostředí, kultury, náboženství atd. Je ovlivněn konkrétně historickými zkušenostmi a podmínkami (časem a prostorem), i sociálním postavením subjektu, životní fází a pod.

Důležité rovněž je, že identita se chápe jako proces, že tedy významy (identity) jsou chápány v dynamickém pohybu, mění se. Konstruované identity se pak vyznačují různou dobou trvání. Některé neztrácejí význam po celou dobu existence sociálního subjektu, jiné se naopak v čase mění. V našem případě zkoumání regionální identity jde o hledání významu, jaký přikládá člověk určitému prostoru (místu, území, regionu). Podstatné je i to, zda-li je k dispozici dostatečně fundované zdůvodnění tohoto významu, případně vyslovení názoru a v čem spočívá hodnota daného místa pro identitu člověka.

Shrneme-li, lze konstatovat, že regionální identita je jednou z dimenzí lidské identity. Nepatří vždy mezi dimenze bazální, člověk často mění svoje regionální ztotožnění, někdy i vícekrát za život, nebo si ji ani nemusí uvědomovat. Je však skutečností, že pro někoho naopak může mít ztotožnění se s nějakým místem význam naprosto základní, a to i v případě, že tam již nežije. Zvláštní případ regionální identity je to, co označujeme za domov (viz dále).

2.2. Subjektivní aspekt regionální identity

Regionální identita je ale také jakýsi sociálně určující a diferencující znak – rozlišuje lidi podle toho, zda „někam patří“, protože chtějí, nebo naopak jiní, kterým je lhostejné, „kde jsou“, a že nikam nepatří. Vzniká tak otázka, jaký má význam sledovat ztotožnění člověka s nějakým místem. Je takové ztotožnění nutné? Musí člověk skutečně vždy někam patřit? Jsou ti, kteří „někam

patří“, jiní, třeba lepší než ti druzí? Má smysl to hodnotit? Patrně ne v každém případě. Nicméně lze konstatovat, že pro většinu lidí je otázka vztahu k místu, lokalitě, či regionu významná. To platí zřejmě i pro obyvatelstvo, které je předmětem našeho zájmu a které žije v prostoru, který byl před 60 lety z větší části vysídlen a znovu osídlen. Otázka regionální identity, práva na domov v těchto prostorech, stejně jako otázka kvality a strukturovanosti nového obyvatelstva je stále ještě tematizování, zejména ze strany odsunutých Němců. V této souvislosti je vyslovován názor o „nezakořeněnosti“ a nestrukturovanosti místního obyvatelstva v pohraničí.

Otázku regionální identity jako jisté míry závislosti individua na daném území je potřeba posuzovat v souvislosti s problematikou vývojových trendů soudobé společnosti, která se mění ze společnosti „tradiční“ na společnost „moderní“, respektive „postmoderní“. Pro tuto společnost je typická změna včetně opouštění tradic, uvolňování vazby na lokalitu a místní komunity. Typická je prostorová mobilita nejen za prací, ale i za zábavou, spolu s tím nastává změna hodnot a změny ve způsobu života, který je stále méně vázaný na nějaké místo. Výstižně to formuluje následující respondent:

Daniel, 41, Chebsko:

„Samozřejmě, kdyby v Aši bylo větší množství atraktivních zaměstnání dalších podmínek, tak by ti mladí lidé neodcházeli. Ale chci tu zdůraznit, že to není dáno jen Aší jako městem, tedy takovou tou městskou identitou. Dneska jsme tak daleko, že se nebudeme ptát, jestli bude někdo dělat v Aši, nebo v Praze, a jestli v Česku nebo třeba někde v Londýně...“

Součástí modernity je i rozvolňování sociálních vztahů a naopak rychlé navazování vztahů nových, většinou dočasných a povrchních. Běžnější se stává nevázanost lidí na místo či lokalitu. Ale protože na druhé straně člověk potřebuje někam patřit, o něco opřít svoji identitu a jednání, stávají se takovými určujícími entitami např. různé spotřebitelské nebo např. skupiny podle druhu hudby a s tím spojená místa apod. Sociologové si těchto jevů již dávno všimají. Z. Bauman tyto dočasné identifikační sociální entity označuje trefně jako „šatnové“, nebo „karnevalové“ komunity.⁸⁹ Identita moderního člověka je za této situace zakládána spíše na individuálních, než také na kolektivních dimenzích.⁹⁰

V této souvislosti vzniká další otázka: Jsou ti lidé, kteří „nikam nepatří“, protože patří kamkoliv (jak sociálně tak prostorově), na rozdíl od místně či regionálně identifikovaných modernější? Má se přitom zato, že moderní chování ve výše naznačeném smyslu znamená snazší přizpůsobení se společenským změnám, vytváří lepší dispozice pro život v globalizujícím se světě. Ve společenském systému moderní „síťové společnosti“⁹¹ je údajně nejen normální, ale především výhodné být flexibilní součástí této „tekuté modernity“.⁹² Autoři podobných úvah postihují bezesporu významné trendy změn v soudobé společnosti. Vedle těchto obecných úvah o sociálních procesech však empirický pohled na každodenní skutečnost ukazuje, že většina lidí a svým způsobem všichni „někam patří“ s „něčím se ztotožňují“. Zůstává v jisté podobě zachována i sociální identifikační pozice „my“, „oni“ a spolu s tím i hranice jak sociální, tak její geografická kontura.

Zkoumáme-li v našem výzkumu regionální identitu obyvatel pohraničí, je třeba ji posuzovat i z tohoto pohledu modernizačních trendů. V českém pohraničí implicitně očekáváme slabší regionální identitu právě proto, že jde v naprosté většině o relativně nové obyvatelstvo. Pokud bychom zjistili, že obyvatelé českého pohraničí se vyznačují slabším, či méně intenzivním vzta-

Otisky historie v regionálních identitách obyvatel pohraničí

hem k místu, pak bychom mohli tvrdit, že díky této slabší rodové „zakořeněnosti“ jsou náchylní k modernizačnímu, či postmodernímu chování, respektive, že jejich cesta k modernímu chování je snazší než u lidí z tradičně osídlených regionů. Zda tato případná „nezakořeněnost“ vytváří lepší předpoklady pro modernizační chování lidí, tedy pro větší flexibilitu a snazší řešení různých vlastních sociálních a ekonomických problémů, je ovšem otázka. V podstatě se dá říci, že by se jim mělo snadněji z regionu odcházet, ať z jakýchkoliv důvodů. Ve skutečnosti však nezaznamenáváme výraznější migraci ze zkoumaných regionů.⁹³ Saldo dlouhodobé migrace je vyrovnané a v některých případech dokonce kladné.

Zda je tedy relativně nižší úroveň rodově založené zakořeněnosti (identity) obyvatel českého pohraničí výhodou, nebo nevýhodou, je otázka, která by měla být zkoumána. V každém případě se zde otevírá prostor pro diskusi, zda silná regionální identita nevyjadřuje fakticky určitý konzervatismus, který brání modernímu řešení složitých sociálních otázek regionu (problém nedostatku pracovních příležitostí). Nabízí se srovnání s obsahy regionální identity na německé straně, případně srovnání „modernizačního chování“ obyvatel německého pohraničí. Silná regionální identita vedoucí k nedostatečné flexibilitě, neochotě měnit prostředí, může být tedy i brzdou rozvoje regionu. Je otázka, zda tím, že klademe důraz na potřebu silné regionální identity, vlastně nepřijímáme jistý regionální konzervatismus, či dokonce jakési zbytečně sentimentální hodnotící normy v tom smyslu, že každý člověk by měl nutně někam (ve smyslu prostoru) patřit a být s tím místem zcela srostlý? Na druhé straně je ovšem skutečností, že identita jako výraz vztahu k místu implikuje řadu pozitivních momentů jak ve vztahu k fyzickému prostředí, kultuře místa, tak ve vztahu k sociálnímu systému (kulturní tradice, kulturní kapitál) i v jednání a chování lidí.

2.3. Regionální identita obyvatel českého pohraničí podle poznatků z výzkumu

Nejdříve je možné uvažovat o implicitní hypotéze, která je v souvislosti s českým pohraničím předpokládána, že zde žijící lidé se ve své většině vyznačují slabší regionální nebo lokální identitou. Že tento prostor s ohledem na fakt přesídlení pro většinu těch, kteří sem přišli, nemá velký význam. Právě na tuto otázku se pokusíme odpovědět na základě analýzy hloubkových biografických rozhovorů.⁹⁴

V této souvislosti lze poukázat na několik rozdílů, které existují v posuzování místa (regionu), mezi územími s tradičním obyvatelstvem (nikdy zde nedošlo k přesídlování velkých skupin obyvatel, např. Domažlicko, části okresů Prachatice, Klatovy) a obyvatelstvem, které se přistěhovalo po roce 1945. Pregnantně to vyjadřuje následující výrok respondenta z Prachatic.

Hanuš, 45, Prachaticko:

„Prachatice mají výhodu, že nevím z jakého důvodu, ale významnějším způsobem se tady nevyměnilo původní obyvatelstvo, takže Prachatice nejsou založeny na nějakých naplaveninách a i naše prarodiče, rodiče a samozřejmě i já jsme prachaticí rodáci, takže já to považuju v tomhle městě ne za předpoklad úspěchu, ale tý mozaiky, aby ten člověk byl úspěšnej, je to důležitá část toho plástu, aby měl člověk nějaký kontext nebo aby měl nějaký pozadí a nějaký vývoj vůči tomuto městu.“

Všimněme si slova „naplaveninách“, kterým se v češtině označují skupiny nepůvodního obyvatelstva. Jsou to ti, které přinesl nějaký historicky významný okamžik, společenský proud, jakým bylo právě osídlování pohraničí po odsunutých Němcích. V následujících etapách to pak byli ti, kteří dosídlovali pohraničí na základě různých náborů, (zejména na Tachovsku) apod. Toto slovo má zřetelný hodnotící obsah (a vyjadřuje význam tradice pro úspěch člověka). Ve vztahu k těm, kteří přišli, vyjadřuje despekt a nedůvěru, ale také onu nedostatečnou integraci do původní pospolitosti. V tradičních oblastech trvá několik generací, než jsou tito lidé zcela přijati a bráni za vlastní. V rámci našeho území tedy existuje jakási vnitřní sociální hranice, rozlišující obecně „starousedlíky“ a „novoosídlence“, případně ještě „dosídlence“, další, kteří se přistěhovali. Jsou to ti, kteří vyslovují identifikační slovo „my“ a „oni“, od kterých nevíme co očekávat.

Radek, 62, Tachovsko:

„Podívejte, to je jinak. Já žádný usedlík nejsem. S usedlíky je to tu těžké. Jsou to hlavně Němci, kteří nešli do odsunu, ale těch bylo vlastně po válce pořád míň a míň. Pak sem přišla po válce několikrát vlna novousedlíků, ale strašná spousta z nich, co přišla, se zase odstěhovala, takže v tu dobu byl ten počet obyvatel Aše vlastně vůbec nejnižší od roku 1850. To byla právě ta doba těch počátků 50. let. Další skupina lidí, která se přistěhovala a je tu dodnes a já nevím, nejsem v tomto ohledu Ašák, to je většina těch starých, co se sem přistěhovali, a stále berou jako svůj domov a svoje bydliště nějakou obec jinde a vzpomínají na ni, a to i přesto, že jsou dnes ašští obyvatelé. A konečně je čtvrtá skupina, to jsou ti, kteří se zde narodili a chtějí tu zůstat, mají to tu rádi. Není jich sice tolik, protože velká část spadá do své seberealizaci jinde, především ve větších městech, ale to patří k tomu současnému vývoji.“

Starousedlíci v českém pohraničí jsou dnes chápáni většinou jako obyvatelé, kteří přišli (nebo jejich potomci) bezprostředně v poválečném období. Zhruba do roku 1948-50. Mezi starousedlíky patří samozřejmě i neodsunutí Němci, nebo naopak Češi, kteří žili na tomto území před válkou a po válce se sem vrátili. Právě u této skupiny právem očekáváme ve srovnání s ostatními obyvateli hlubokou, sofistikovanou a zdůvodněnou regionální identitu.

2.4. Domov jako označení pro zvláštní druh regionální identity

Významný kulturní a sociálně stabilizační moment je vědomí domova jako místa, kam patříme, nebo kam se zařazujeme, vracíme, hledáme určité zdroje jistoty a opory. Domov je zvláštní případ regionální (prostorové) identity. V duchu výše uvedeného chápání identity jako „konstrukce významů“ je domov pojmenování významu, který pro nás má určité místo. Většinou jde o prostor, který jsme interiorizovali prostřednictvím intenzivních sociálních zážitků. Toto „zvnitřnění“ je součástí biografické identity člověka. Má proto, jak již bylo naznačeno výše, vždy dvě dimenze, fyzickou a sociální. Pro většinu lidí je domov spojen s místem narození, prožitého dětství, matkou, otcem, rodinou, kamarády, místy společných her a prvních intenzivních prožitků. Je tedy zřejmé, že hlavně starší část populace českého pohraničí nemá domov v tomto smyslu právě v pohraničí, kam se přestěhovala. Proto se nejednou v biografických setkáváních s vědomím „dvojího domova“. První je někde, odkud přišli do pohraničí, druhý je pak ten, kde žijí.

Otisky historie v regionálních identitách obyvatel pohraničí

Jarmila, 71, Tachovsko:

„...už jsem si zde zvykla, doma jsem zde“, ale současně: „říkám bratrovi, který žije ve vnitrozemí v domě, kde jsem se narodila, když je tady na návštěvě: hned bych s tebou jela domů“.

To potvrzuje, že fenomén „dvojího domova“ souvisí zřejmě nejsilněji s dětstvím a raným mládím. Prostředí, kde člověk prožívá první věci svého života, navíc většinou spojené s intenzivním citovým vztahem rodinného prostředí, vrstevnických skupin apod., jsou trvale zakódována v jeho paměti a jsou také počátkem jeho personální historické paměti. Jsou proto také nejsilněji reflektována jako součást obsahu pojmu domov.

Není překvapivé, že s fenoménem „dvojího domova“ se nesetkáváme (nebo jen u těch, kteří se přistěhovali v odrostlejší věku) u střední a mladších generace obyvatel pohraničí. Jejich prožitky dětství tvořící jeden z obsahů domova nejsou rozdvojeny a souvisí s prostředím pohraničí.

Podobnou logikou se zřejmě vyznačuje i obsah pojmu „domov“ u německých vysídlenců. Pamětníci, dnes lidé nad 60 let, by se měli rovněž vyznačovat (a většinou také vyznačují), vědomím „dvojího domova“ (dvojí regionální identity). České pohraničí jako životní prostor je v tomto smyslu pak subjektivně, právem vnímán jako společný domov českých osídlenců a samozřejmě jejich potomků, i domov starších odsunutých Němců. Na otázku, do jaké míry se respondent Vilém identifikuje s městem Aš, odpovídal:

Vilém, 71, Tachovsko:

„Víte, to je přece jasné ... To je jako se Sudeťáky. Ti sem taky jezdí domů a mají tady své Heimattreffen, když někde jinde bydlí 60 let v Německu. Tak jaký je mezi námi rozdíl? Ti, co tohle přežili, tak ti jsou taky v mém věku těch 70 let a neustále na to vzpomínají, že tady jako někdy bydleli. Říkají, jakou měli kdysi krásnou Aš, kdy já s nimi nemůžu souhlasit.“

Naproti tomu střední a mladší generace odsunutých Němců, která prožila svoje dětství v jiném prostředí, nemá z pohledu interiorizace prožitků prostoru důvod hledat domov v prostředí českého pohraničí. Není zde tento důvod identifikace a neměli bychom u nich nacházet vědomí dvojího domova. Pokud se u mladších lidí, kteří se narodili v Německu, setkáváme s označováním českého pohraničí jako domov, je zřejmé, že původ takové identity (označení významu) je získán jiným způsobem. Má jednoznačně kulturně-historické zdroje a je opřen o osvojení příslušné zkušenosti předků, je spojen s původem předků, s historií rodů apod. Motivace k této identitě může rovněž souviset s určitými majetkovými a politickými záležitostmi. Význam tohoto českého regionu, který může existovat, je tedy druhotného, kulturně-historického původu. Převládá spíše kognitivní než emocionální stránka daného vztahu.

2.5. Motivace příchodu nových obyvatel po roce 1945

Pro námi zkoumané území je rozhodující téměř úplné vysídlení německého obyvatelstva po roce 1945. Na zkoumaném území žilo v roce 1945 kolem 800 tisíc obyvatel, většinou Němců.

Noví obyvatelé po odsunu Němců přicházeli do pohraničí od května 1945. Pokud chceme cokoli smysluplného vypovědět o regionální identitě současných obyvatel českého pohraničí

nebo o vyzrálosti sociálního a kulturního prostředí českého pohraničí, je tento fakt nutno neustále brát v úvahu.⁹⁵

Na území pohraničí se po roce 1945 začala formovat nová pospolitost lidí, kteří sem přišli z různých oblastí tehdejšího Československa i ze zahraničí. Právě na území, které nás zajímá, přišlo vedle většiny Čechů a Slováků z vnitrozemí také poměrně značné množství lidí ze zahraničí, Polska, Rumunska, bývalého Sovětského svazu apod. Šlo většinou o Čechy, kteří v těchto zemích žili delší čas a byli dobrovolně nebo také z politických důvodů přesunuti do Československa.

Významná pro procesy následné identifikace pro většinu lidí s neznámým prostorem je **motivace příchodu** do pohraničí. Ve výzkumných rozhovorech se setkáváme s motivy nebo faktory, které rozhodly o příchodu do pohraničí většinou nepřímou. Vedle skupiny Čechů, kteří zde žili před rokem 1938, museli odejít v důsledku Mnichovské dohody a nyní se vraceli, je možné podle analýzy výzkumných rozhovorů konstatovat následující skupiny motivů:

- **Pomoc vytvořit „české pohraničí“.** Tento altruisticky znějící motiv úzce korespondoval s poválečnou ideologií, propagandou a stavem veřejného mínění. Vládní politika opřená o mezinárodní dohody podporovala a cílevědomě vytvářela tuto celospolečenskou atmosféru. Ideový motiv byl většinou spojen s již méně altruistickým motivem, tj. získání nějakého majetku, nebo výhodného zaměstnání. Tento typ nových osídlenců byl nejpčetnější, šlo často o příslušníky sociálně slabších vrstev z vnitrozemí. (Podle jiných průzkumů většinou z nejbližších vnitrozemských okresů.) Je patrně významné, že většinou šlo o spontánní individuální nebo skupinovou migraci. Volba místa byla rovněž spontánní a většinou náhodná. Mechanismus obsazování pohraničí obsahoval také efekt „sněhové koule“. Ti, kteří přišli do pohraničí první, po návštěvě původního bydliště ve vnitrozemí informovali ostatní a ti se pak často k nim přidávali a stěhovali se s nimi do nového bydliště.

Eliška, 65, Chebsko:

„Táta tady byl už od května pětáctýřicátého roku. To ještě bydlel tady po hotelích a my jsme se sem nastěhovali potom v říjnu a naši si koupili napůl dům ještě s jedním tátovo kolegou. To byl konfiskát. Takže ten potom spláceli až do nějak do začátku třiapadesátého roku. No a já, protože jsem sem přišla, když mi bylo dva a půl roku, tak já už jsem tady zdomácněla, já už se tady cejtim zcela doma, tak jsem skoro patriot tadyhle toho města i toho okolí.“

- **Výrazně jen zistný motiv.** Reprezentují jej tak zvaní „zlatokopové“, kteří přicházeli do pohraničí jen na krátký čas a snažili se shromáždit co nejvíce hmotného majetku a poté odešli, většinou zpět do vnitrozemí. Většina těchto lidí odešla ještě do roku 1948. Tento typ tvořili spíše drobní živnostníci, či drobní zemědělci, kteří pochopili možnost obsazení pohraničí jako šanci na obohacení.

K dispozici nemáme vyprávění „zlatokopa“, nicméně podobné situace dobře charakterizují následující slova obyvatelky pohraničí:

Růžena, 71, Prachaticko:

„To bylo, hodně těch zemědělců, co sem přišlo, tak každý si zabral, i když byli třeba malý a byli tady i velký sedláci poměrně, no jenomže byla taky taková tendence vyrabovat a vovedít ... I takovejch lidí bylo poměrně dost. Takže se to tak nějak, já nevím no, pomalu a jistě ty velký

Otisky historie v regionálních identitách obyvatel pohraničí

zemědělský usedlosti se to rozpadalo a protože taky pracovní síly nebyly, jo, tak hodně teda lidi z těch zemědělců odešlo. Ale s tím prostě, že se tak nějak trošku vobohatili, protože tady prakticky v tom pohraničí nebo příhraničí po tom vodsunu zůstalo úplně všechno.“

- **Služební motiv.** Část nových obyvatel sem přišla na příkaz, nebo sem byla přeložena na různá místa ve státním aparátu, na dráze, či jako vojáci, pracovníci ve zdravotnictví apod.

Nejčastější případ příchodu do pohraničí ze služebních důvodů se týká samozřejmě policie a vojáků, zejména pak v první polovině padesátých let po zřízení pohraniční stráže sem přicházejí důstojníci s rodinami. Mnozí vojáci prezenční služby pak po dvou třech letech se zde oženili a zůstali zde i po odchodu do civilu a vytvořili si zde vlastní domov.

Kamil, 68, Klatovsko:

„...ale po dvou měsících školy 1. července 1946 sem přišel jako první pohraničník, ne první, ale jeden z prvních pohraničníků k esenbé útvaru 9600 na státní hranici. A přišel sem do Kyselova nedaleko tady votud Dolní Vltavice a tam byla osada vesnice Kyselov. No vzpomínky na Kyselov sou velmi pěkný, poněvadž i v 50. roce potom sme se s manželkou sme měli svatbu no sem jsem se voženil v 50. roce a bydleli sme v Kyselově na samotě v opuštěným baráku, kterej tam zůstal..“

Ale nejen vojenský rozkaz byl rozhodující. Dobře vykresluje situaci roku 1945 následující vyprávění:

Vojtěch, 87, Prachaticko:

„No tak hodně lidí se mě ptá, jakým způsobem jsem se vůbec do Volar dostal. No tak, poněvadž jako Volary to je takový hluboký pohraničí se dříve říkalo, že jo...“

...No a tak si nás zavolali na ministerstvo zdravotnictví a řekli nám, co, jaký máte plány? No a my sme vobá dvá sme řekli, no samozřejmě musíme na vojnu. Vždyť my už sme tolik, my už sme starý a musíme si odbýt vojnu a potom uvidíme. A on říkal ne, ne, ne na žádnou vojnu nepudete zatím, poněvadž my potřebujeme lidi, abychom obsadili německý lékárny v pohraničí a předložili nám papír, kde byl seznam pětadesáti lékáren ... No to bylo v pětáctýřicátým. A tak sednul ten úředník a napsal dekret a okamžitě nastoupit ve Volarech...“

- **Přesídlenci** jsou lidé, kteří sem byli přesídleni na základě politických rozhodnutí, mezistátních dohod většinou hromadně. Např. Češi z Polska, ale i Slezska, tzv. rumunští Slováci, volyňští Češi. Tyto zahraniční skupiny osídlenců byly umísťovány do nedostatečně obsazených obcí a většinou zůstávaly pohromadě. Tím si zachovaly dodnes poměrně zřetelná kulturní specifika, včetně náboženství, slavností, zvyků, které ovšem v ničem (nebo jen obecně – církevní svátky) nenavazovaly na svátky a zvyky neodsunutých Němců, Čechů – starousedlíků. Postupně však dochází k jejich socializaci do kultury majoritní populace a k smíšeným sňatkům a promíchávání s ostatním obyvatelstvem.

Horymír, 49, Prachaticko:

„Mojí rodiče pocházejí z Rumunska no, to jsou rumunští Slováci. A přijeli sem v tom 48. nevím ve 48. nebo ve 49 ... jak Gottwald nebo kdo dělal dosídlování, no tak sem přišli ...takže naši“

rodiče si vybrali zrovna tady Šumavu, nastěhovali se do tý Lenory, jo, přímo ... no a vod tý doby tam žijeme no. Byli 4 sourozenci, dvojčata nejdřív potom bratr, ten jako postižený a pak sem byl já. Mezitím tatínek umřel jako, jo, v tom 56, on umřel v dubnu a já jsem se narodil v květnu, takže sem vlastně pohrobek ...mamka jako neuměla číst. To bylo tím, že v tom Rumunsku, jo, v tý dávný době, že se tam nenaučili číst. Tam Rumuni se neučili, tam museli pást krávy a nebo prostě ty děti musely pást a ne učit se. Tam nebylo na učení, tam nebyl čas ani. Museli pracovat už od dětství, no.“

Z uvedeného je zřejmé, že skladba nových osídlenců byla velice rozmanitá, jak po stránce sociální, tak z hlediska kultury, s kterou do pohraničí přicházeli. Důvod příchodu do pohraničí ovlivnil nejen postoje k lidem, zaměstnání, ale i místu a krajině. Vlastní procesy interiorizace většinou nového prostředí jsou důležité i pro vytváření regionální a místní identity.⁹⁶

Procesy interiorizace nového prostředí byly výrazně ovlivněny kvalitami krajiny západního pohraničí, zejména pak Šumavy. Noví osídlenci se téměř zcela shodují v hodnocení prostředí a krajiny, do které přicházeli. Zejména to platí o respondentech ze Šumavy a Českého lesa. Jevila se jim jako krásná, zajímavá, nádherná. Respondent z Prachaticka použil k charakteristice regionu slova básníka a mluví o „zemi zamyšlené“. Šumava je pro něho symbol klidu, krásné přírody, rybníků, upravených historických měst, možností odpočinku a smysluplného trávení volného času uprostřed přírody. Pro tyto kvality se nechtěl nikdy ani ztotožnit s oficiálním označením kraje jako českobudějovického, označení regionu, kam patří a s nímž se ztotožňuje, je „jižní Čechy“.

Jonáš, 37, Prachaticko:

„Na rozdíl od (označení...) Libereckého kraje nebo Moravskoslezského nebo já nevím Plzeňského to neříká nikomu nic, nicméně když se v Praze zeptáte na jižní Čechy, tak to je prostě obchodní značka se vším všudy. Toho je třeba si vážit.“

Zdůrazňuje tedy spíše přírodně-historické všeobecně komunikující vymezení regionu, které podle jeho názoru vyjadřuje zcela specifický obsah a kvalitu tohoto územního celku. Podobný názor, i když ne s takto zřetelnou argumentací, nacházíme v souvislosti s označením regionu jako Chebsko, Ašsko, Domažlicko, méně často bychom ale v našich materiálech našli označení pro vlastní masiv Českého lesa nebo pro Tachovsko, což může být dáno jen shodou okolností obsahu vyprávění respondentů. Celkově tedy celé území našeho zájmu, tj. bývalé pohraniční okresy Prachatice, Klatovy, Domažlice, Tachov, Cheb jsou spontánně ve vědomí lidí členěny na regiony (subregiony) s charakteristickým jádrem a přibližným vymezením hranic.

Typy regionální identity

Vnitřně je možné regionální identitu dále analyzovat podle stupňů vyjadřujících sílu a obsah vazby člověka a místa. Na tomto základě pak je možné rozlišit následující typy regionální identity.

- **Základní identita** (neuvědomované ztotožnění) je dána prostým zvykem na místo bydliště, je to ustálený vztah, avšak nedostatečně zdůvodněný, nekvalifikovaný pokud jde o kognitivní stránku. Takto regionálně identifikovaný člověk dobře zná místo, kde žije a jeho širší okolí. Má však velmi malé znalosti o historii území (většinou jsou dány jen vlastními prožitky) a také

Otisky historie v regionálních identitách obyvatel pohraničí

poměrně malou topografickou znalost. Tento typ se koncentruje hlavně na místo bydliště a rozsah okolního území je většinou dán „žitým prostorem“. Základní identitu obyvatel českého pohraničí je možno vyjádřit tezí: **člověk se zde z nějakých důvodů ocitl, přistěhoval se (zpravidla to nebylo dostatečně zdůvodněné nebo plánované rozhodnutí,) spíše zde je náhodou a zvykl si.**

Teodor, 66, Prachaticko:

„No já vám řeknu jedno. Vo Vltavě sem před tím zatím moc neslyšel, akorát v tý škole takhle to bylo daleko, ale mě okouzila Vltava u Horný Planý, tak to sem měl, to sem byl přímo u srdce Vltavy a po roce 1950, 51 nebyla tam noha a tam mě okouzila ta Vltava a tady taky. Tady sem měl zase ... Povltaví, vod Lenory z Chlumu, v tu dobu, co já jsem se tam nachodil, s manželkou, s dětma, napovídal toho...“

Tento typ tvoří hlavně pováleční osídlenci a příslušníci různých skupin dosídlenců. Na otázky týkající se vztahu k místu či regionu odpovídají stereotypně ve smyslu „líbí se mi tu, protože okolo je krásná krajina...“, nebo „prostě jsem si zde zvykl a jsem tu doma“.

U mladších lidí pak převažují rodinné argumenty. (Má zde rodinu, děti..., chodil do školy..., má vzpomínky z dětství..., nebo zde byl na vojně... atd.). Na této úrovni identity není mnoho zajímavého, je patrně snadno změnitelná, není dostatečně poučená a ukotvená.

Horymír, 49, Prachaticko:

„No, já vám řeknu. Víte, zrovna jak jsme jeli z tý Moravy, tak se mě tam ptali, jestli vím, jak je daleko Třístoličnick. Já říkám, to se mě neptej, já to sám nevím, jako že sem tam ani na tom Třístoličnicku nebyl. Sem tady přímo v regionu a nebyl sem tam ... Na Boubíně jsem teda byl, to jo, jako školák, to sme tam povinně museli se školou, ale asi abych tam šel i sám to, sem tady v regionu a to bych asi nešel...“

Sociálně je tato základní, nepoučená identita typická pro spodní a nižší střední vrstvy. Tento obsah identity tvoří základ i pro další hlubší stupně vztahu k místu. U starších se objevuje často to, co jsme uvedli výše o dvojím domově.

- **Vědomé ztotožnění.** Tím rozumíme takovou úroveň vztahu k místu, který je vedle ocenění kvality místa a dalších záležitostí základní identity dán dobrou znalostí místa, lokality i širšího regionu i znalostí jeho historie, pamětihodností apod. Koreponduje často s vědomou volbou místa, náhodnost příchodu je méně častá. Sociálně zahrnuje střední a spíše intelektuální profese.

Květoslav, 75, Domažlicko:

„Má to tady nějakou tu historii, je starší než 800 let. První zmínka o něm byla v roce 1197 ... Pak jsem tady prožil dětství, měl jsem tady manželku, takže to jsou všechna taková ta pouta. A mám tady takový osobní vztah k hranici. Ta je tady tak zvláštní. Kamkoli vyrazíte do okolí, všude jsou jednak přírodní úkazy, jednak historické zbytky. Jsou tu zbytky hradu, tady kus je Metternich, navíc tady je hodně zbytků z doby, kdy tady byly sopky. Jsou tam krásný pěšiny v lese.“

- **Aktivní identita (lokální patrioti).** Tím rozumíme lidi, kteří pocítují silnou vazbu k regionu, včetně zodpovědnosti za jeho stav kulturní, ekologický, sociální i ekonomický. Vyznačují se aktivitou ve veřejném a občanském životě, jsou nositeli a organizátory místních veřejných aktivit, podnikatelské činnosti, často i přeshraniční spolupráce. Jsou udržovateli zvyků a místních kulturních zvláštností, působí většinou v různých organizacích, místní správě, euroregionech apod. Jde jim o to, aby jejich místa byla krásná (pokud možno srovnatelná s Německem), aby i kulturní život v místě byl na vysoké úrovni. Ideální je, když je tento regionální patriotismus doprovázen přiměřenou kognitivní úrovní vztahu. Toto aktivní chování lze totiž pozorovat i u prvního typu regionální identity, kterou jsme výše nazvali jako „prostou“, kde však chybí moment poučení a hlubšího smyslu a konsekvencí provozovaných aktivit. Aktivita v tomto případě je spíše spontánní, nebo je vyvolána někým jiným a jde často jen o jednorázovou účast na akci.

Celkem podle očekávání rozvinutý typ regionální identity – lokální patrioti – nacházíme nejčastěji mezi starousedlíky (alespoň z poválečného období) a rodáky. I když v závislosti na stupni vzdělání se vyznačují dobrou až hlubokou znalostí regionu a jeho historie (selektivně prezentovanou), aktivní vztah k regionu je rozhodující. Těží většinou rovněž z rodové tradice, jejich identita má persistentní charakter a je silně tradicionalistická. Region také na rozdíl od základního typu chápou většinou jako vymezený v širším rozsahu. Za nové rodáky bychom mohli označit mladé lidi, kteří se zde narodili osídlencům a dosídlencům. Navazují na rodinou tradici, kterou ve vztahu k místu, včetně různých změn a zásahů do území, vytvořili jejich rodiče. Jejich vědomí je poznamenáno dobovými událostmi jako byl odsun (společné zážitky s německými dětmi), později událostmi kolem roku 1948 atd. Starší události jsou často zprostředkované a mají dosti stereotypní interpretaci.

Jonáš, 37, Prachaticko:

„Když jsem v zahraničí, tak jsem hrdý Čech, a když jsem v České republice, tak se hlásím k tomu, že jsem typický hrdý Jihočech, a pokud jsem mezi přáteli v Jižních Čechách, tak nikdy nedám dopustit na město Prachatice nebo na Šumavu.“

Tyto tři typy (stupně) identity nalézáme i ve vnitrozemí (jen obsahově se budou poněkud lišit). Významnou a specifickou dimenzí regionální identity obyvatel pohraničí je fakt, že se zde lidé musí navíc vypořádat s důsledky odsunu původního německého obyvatelstva. Tento moment v procesech vytváření vztahu k místu zde byl a je přítomen od doby vlastního odsunu dodnes. Byl různým způsobem akcentován, nebo zamlčován, potlačován, ale nemohl zde prostě nebýt. Sama skutečnost, že se člověk pohybuje v prostředí, které bylo pro něho „vyprázdněno“, je pochopitelně nepřehlédnutelný fakt, s kterým se musí přichozí tak či onak vypořádat. Samozřejmě, že tlak tohoto faktu se měnil, nejsilněji působil na první osídlence, slaběji pak na další generace nebo na dosídlence. Po roce 1989 pod vlivem aktivit odsunutých Němců faktor odsunu nabyl na síle.

Je přitom ověřeno, že lidé většinou pocítují silnější a angažovanější vztah k svému nejbližšímu okolí, tj. k svému bydlišti (obci, ulici, čtvrti), než k širšímu území, jakým je například region, okres či kraj. Podle některých výzkumů jako blízký a velmi blízký vztah k obci, v níž bydlí (nebo její části), manifestuje více jak 80 % občanů, zatímco k celému okresu cítí stejný vztah jen 67 %.⁹⁷

Otisky historie v regionálních identitách obyvatel pohraničí

Z hlediska formování regionální identity je zřejmě nejdůležitější dimenze „žitého prostoru“, označená jako prostor praxe. Postihuje místo realizace každodenních rutinních a dalších často a opakovaně provozovaných činností. V závislosti na jejich povaze a vnímání této povahy pak může být „žitý prostor“ vymezen velice úzce (bydlištěm, ulicí, obcí, místem práce apod.), nebo naopak spíše široce, pokud se v těchto aktivitách objevuje např. cestování za prací, školou, zábavou, nákupem apod. Pocit ztotožnění s prostorem je naplňován prožitky s vlastním sociálním okolím s možností komunikace, sounáležitosti a jistoty.

S tím souvisí problém ohraničení a pojmenování žitého, nebo i širšího prostoru (regionu).

Důležité je, jak je toto určité místo pojmenováno a nakolik je toto pojmenování součástí obecné komunikace mezi obyvatelstvem. Pojmenování nějakého prostoru má různé roviny. Může to být např. obecný hodnotící pojem jako vlast, domov, nebo konkrétněji název obce nebo kraje, regionu, země apod. Je zřejmé, že pojmenování, které lidé používají v obecné každodenní komunikaci, se nemusí shodovat s oficiálním či úředním vymezením a názvem tohoto prostoru. Název pro okleštěné české země: Protektorát Čechy a Morava jistě nepatřil pro Čechy k názvu, s nímž by se ztotožňovali, ale ztotožňovali se s místem, kde se narodili, žili, které pro ně nadále bylo Čechami, nebo Moravou, a které cizí moc pojmenovala podle svého. V souladu s českou mentalitou tento název parafrázovali slovem „protentokrát“, čímž vyjadřovali jeho dočasnost a svoji averzi.

Spolu s odsunem Němců po roce 1945 došlo i k částečnému přejmenování některých pohraničních regionů. Týká se to hlavně oronyma Böhmerwald, nebo Egerland, které na české straně hranice je jednoznačně nahrazeno českými názvy Šumava a Chebsko.

Pojmenování (zejména je-li vyslovováno spontánně v každodenní komunikaci) nějakého území vyjadřuje tedy vždy určitý vztah, význam, který pro člověka tento prostor má. Označení navazuje na svůj historický obsah, je výrazem kulturní dimenze obyvatel daného prostoru. Má tedy opět svoji sociální podmíněnost a vnější časové souvislosti.

Při analýze rozhovorů získaných naším výzkumem se většinou nesetkáváme s jasným ohraničením regionu, který má respondent jako místo svého ztotožnění na mysli. Výjimku tvoří ovšem vědomí státní hranice, vědomí regionální příslušnosti zkoumaných českých obyvatel tuto hranici přesahuje jen výjimečně.

Pokud jde o pojmenování určitého území a chápání tohoto území jako nějakého relativně ohraničeného celku, pak se v souladu s obsahem výzkumných rozhovorů můžeme pokusit o jakousi klasifikaci názvů území a identifikace:

- v územně nejširším smyslu se setkáváme s označením regionu jako jižní Čechy, (nebo Jihočeský kraj), a západní Čechy (méně často pak Západočeský kraj).
- v užším rozsahu je to pak především Šumava, Chodsko, Chebsko (vymezení Chebska je velmi nejasné, někdy zahrnuje území bývalých okresů Tachov a Cheb, jindy jde jen o okolí Chebu. Výjimečně, zejména ve vyprávění o historických souvislostech, se objevuje německý název Egerland, zahrnující nejasně i území za hranicemi).

Filip, 72, Chebsko:

„Když se bavíme o té identitě, tak samozřejmě jsem měl na mysli ten stav, který jsem měl na mysli před válkou. Tady nebyla jazyková bariéra. Ta tu teď je, jsme tu my a musíme ty kontakty navázat a kooperovat jinak než před válkou, protože tady už žádné Egerland není a nebude.“

- v ještě užším územním rozsahu pak jde o území jako Mariánskolázeňsko, Tachovsko, Tepelsko, Klatovsko, Ašsko, Prachaticko apod. Tyto subregiony jsou různého rozsahu a použití těchto označení záleží na kontextu rozhovoru, jak to ukazuje následující příklad:

Daniel, 41, Chebsko:

„Souvisí tady v tomto regionu některé události s příhraničním regionem Bavorska? „Ne. Konkrétně Ašsko ne. Podívejte se, Ašsko je, nechci říct něco úplně jiného, ale je to prostě Ašsko. Ašsko po dlouhá staletí byl stát mezi státy s vlastní autonomií, vlastním, nechci říct králem, protože tady byli jen normální zemani, ale měli glejt od Jana Lucemburského, že tady mají vlastní úřady a vlastní soudy, svobodu vyznání.“

Jen výjimečně se rovněž setkáváme s chápáním tohoto žitého prostoru přes hranice.

Podobně například respondent ze Železné Rudy, který o sobě tvrdí, že je především Šumavák, chápe zřejmě Šumavu široce, jako přírodní přeshraniční česko-německý prostor. (S podobným přístupem k regionálnímu vymezení bychom se zřejmě mohli setkat u německých předválečných starousedlíků.)

Jinak však tento přeshraniční rozsah vnímání, pojmenování a využívání prostoru je u většiny českých obyvatel relativně novým jevem, který se objevuje až po roce 1989. Je nejčastější u třetího – rozvinutého typu regionální identity, jak je patrné z následující výpovědi:

Daniel, 41, Chebsko:

„Můžu se podívat do Rehau, to je městečko, který se mi strašně líbí a kam taky rád zajedu. Můžu se jet podívat do Selbu, jezdí tam pravidelné autobusy.“

Celkově však můžeme konstatovat, že u většiny zkoumaných osob, zejména u základního výše popsaného typu regionální identity, směřuje vymezení území a jeho pojmenování od hranice (nebo k hranici). To samozřejmě souvisí s dlouhodobou uzavřeností a obtížností překonávání stávající hranice. Regionální identita českých obyvatel českého pohraničí je tak ve většině případů vnitřní, hranicí státu uzavřenou záležitostí.

2.6. Některé teoretické souvislosti identity v pohraničí

Přestože odsun německého obyvatelstva z českého pohraničí je z hlediska mezinárodních dohod považován za oprávněný a uzavřený, musí se obyvatelstvo žijící v tomto prostoru pohraničí jako celek s fenoménem odsunu znovu a znovu v různých rovinách a souvislostech zabývat. S touto problematikou se setkává v různých polohách, od kulturních a historických artefaktů v krajině, které jsou navíc v posledních letech odsunutými Němci intenzivně renovovány, přes setkávání, až po různé politické požadavky některých militantních vysídleneckých organizací. V této situaci si tak každý musí hledat vlastní pozici (to ostatně vyplývá téměř ze všech rozhovorů) i argumentaci osvětlující svůj vztah k regionu, k historickým událostem a pojetí domova. Tento fakt výrazně ovlivňuje stav regionální identity obyvatel v nových podmínkách, po roce 1989 působí výrazně jako relativizující faktor české národní identity.

Otisky historie v regionálních identitách obyvatel pohraničí

K zdůvodnění osídlování prostoru po odsunutých Němcích po válce sloužila „ideologie vlastectví“ a zasloužené porážky německého nacismu. Myšlení většiny českých lidí té doby bylo profitaštické a také protiněmecké. Důvody tohoto myšlení (možná v krajních situacích i hysterie) jsou celkem pochopitelné. Z pohledu abstraktních humanistických principů, které se dnes poměrně snadno formulují, se může zdát jednání tehdejších českých osídlenců až nelidské, dokonce nepochopitelné. Situaci té doby však nepochopíme na základě abstraktně humanistických pohledů. Historickou situaci té doby pregnančně formuluje následující respondent:

Teodor, 66, Prachaticko:

„No, rozhodně by neměli požadovat (odsunutí Němci) nějaký majetky nebo něco takového, to by neměli. Vždyť voni nám taky, co nám voni udělali s tou válkou, zničili naši ekonomiku, taky zničili. Vždyť ty taky naše lidi, který tady v tom pohraničí byli, i v těch Volarech byli Češi taky ... rozhodně by neměli nic požadovat, nic vrátit. To jsou pak ty Benešovy dekrety, to jsou, to je pro mě svatost, jo. Žádný ústupky od Benešovejch dekretů. Vždyť to si asi nevymyslel jen sám Beneš ne, ten to akorát podepsal, vždyť to byly velmoci, ty vo tom taky rozhodovaly a ne nějaký tohle.“

Právě v této souvislosti vystupuje do popředí rovněž záležitost mentality, respektive národní mentality. Rozumíme tím určitý způsob myšlení, projevující se v jednání a v tom, jakým způsobem lidé nebo skupiny (národa) žijí, (tedy určitý způsob života), jakým způsobem řeší a zvládají významné životní a historické situace (krize, politické převraty), v jejichž rámci si jednotlivci vytvářejí svoji vlastní individuální identitu a spoluvytvářejí identitu kolektivní. V těchto procesech se postupně kumulovala určitá historická zkušenost, která mentalitu a jednání lidí poznamenává. Historická zkušenost předešlých generací není zcela zapomenuta, není ale ani zcela, tím méně mechanicky, předána. Mentalita je tak přítomna, ale současně dosti složitě přesně definovatelná a empiricky sledovatelná. Jak uvádí P. Alheit: „...řeč o mentalitě lidí je spíše metaforickým výrazem neurčité pozorované podobnosti, než precizně empirickým popisem ohraničeného sociálního jevu“.⁹⁸

V mentalitě každého národa se tak projevují jeho historické peripetie. Mentalita Čechů je poznamenána staletým životem malého národa ve velké říši Rakouska-Uherska, problémy, které musel český národ řešit, byly problémy národního přežití, zachování jazyka a svébytnosti v německém prostředí. Navíc v souvislosti s protireformací v 17. století ztratil značnou část české šlechty, která tvořila tehdejší přirozenou elitu národa. Český národ se tak v boji o přežití opíral spíše o drobné podnikatele, živnostníky, inteligenci, a postupně tak dospěl k silně rozvinuté občanské společnosti (společnosti druhého stavu). Tento moment historického vývoje českého národa je důležitý k pochopení událostí týkající se jak vzniku Československa v roce 1918, tak událostí po druhé světové válce, včetně odsunu českých Němců. Zde nacházíme kořeny anti-německých postojů a motivy pro řešení důsledků válečné a poválečné krize. Odsun měl být řešením jednou pro vždy, toto řešení korespondovalo s českou mentalitou a dlouhodobě ji také poznamenalo.

Máme-li dnes sledovat, jaká je regionální identita obyvatel českého pohraničí, musíme vzít v úvahu také právě tyto mentální rysy. „Longue duree“ (tedy trvání historické zkušenosti) zde působí a zřejmě ještě dlouho bude působit. Mentalita jako rys určitého sociálního celku, jakým je právě národ, je velmi trvalá až tvrdošíjná, pokud jde o změnu.

Stejně tak zřejmě zůstává přítomna a funguje nějakým způsobem nová historická zkušenost z poválečných činů Čechů, tedy z toho, jakým způsobem se stavěli proti německému nacismu a jakým způsobem provedli odsun Němců.

Tato úvaha o mentalitě je zřejmě příliš obecná. Existuje strukturovanost pohledů a tedy i strukturovanost národní mentality. V biografiích vedle rozhodného potvrzení správnosti odsunu Němců zjišťujeme rovněž u některých respondentů např. pochybnosti o smyslu odsunu, nebo alespoň jakousi distanci od těchto akcí, či potřebu zdůraznit, že se jich nezúčastnili. Jinde jsou to výčitky týkající se nehumánnosti vyhánění lidí z domova. Pod vlivem nových skutečností se často i ti, kteří prováděli odsun nebo z něho profitovali, stavějí k těmto akcím poněkud odtažitě a spíše formulují alibistická/neosobní stanoviska typu, že „přišel rozkaz“, nebo v jiné podobě „bylo to nelidské, ale rozhodly tak vítězné mocnosti“. Zdá se, že v tomto ohledu dochází k změnám v hodnocení historických událostí, mění se tím i obsah historické paměti jednotlivců, generací a dalších sociálních skupin. Právě tyto skutečnosti dokládají, že probíhají poměrně intenzivní procesy formování nové české „hraničářské ideologie“, která nadále obsahuje poměrně s převahou stanovisko o oprávněnosti odsunu, ale na druhé straně je mnohem přístupnější vnitřní kritice průběhu odsunu i spolupráci s vysídlenými Němci.

Poznámky:

⁸⁶ Castells, M. 1996. *Identity and Meaning in the Network Society*. London: Blackwell Publishing, s. 6.

⁸⁷ C.d., s. 7

⁸⁸ Identity se neztotožňuje s rolemi, což je dost důležitý fakt. Je totiž k dispozici mnoho institucionálních zdrojů identit (státní, politické, pracovní...) v nichž člověk něco koná, naplňuje roli, ale nemusí s tím být ztotožněn, není to součástí jeho identity. (Formální členství v politické straně např. vyžadovalo chodit na schůze apod., ale ve skutečnosti se často člověk identifikoval s něčím jiným).

⁸⁹ Srovnej např. Z. Bauman. 2002. *Tekutá modernita*. Praha: Mladá fronta, s. 315. Bauman tím zdůrazňuje dočasnost sociálních celků, které trvají jen po dobu „odložení kabátu“ do šatny.

⁹⁰ Touraine, A. píše, že nastává konec chápání lidské bytosti jako bytosti sociální, definované jejím místem ve společnosti. Viz Touraine, A. 1998. „Can we live together, equal and different?“ *European Journal of Social Theory* 1 (2): 165-178.

⁹¹ Castells, M. 1997. *End of Millenium*. London: Blackwell Publishing

⁹² Bauman, Z.: c.d.

⁹³ Podle výzkumu z roku 1996 bylo v rámci ČR ochotno kvůli lepším pracovním podmínkám změnit bydliště do jiného města v rámci okresu 26 %, do jiného okresu 22 % a do zahraničí 11 %. Neochota změnit bydliště roste tedy se vzdáleností případného nového působiště. Viz: Nedomová, A., T. Kostecký. 1996. „Česká národní identita.“ *Data a Fakta* 1996 (3). Praha: Sociologický ústav AV ČR. Jde o výsledky celostátního empirického šetření programu ISSP, dotazováno bylo 1111 respondentů.

⁹⁴ Metodologická poznámka úvodem k této interpretační části. Metoda výzkumu spočívá na hloubkových kvalitativních rozhovorech. Skladba souboru respondentů zřejmě není dostatečně reprezentativní zejména ne z pohledu většinových sociálních skupin. Převažují, zvláště v chebské části, intelektuálové a lidé ze smíšených manželství, jejich výpovědi jsou sice mimořádně zajímavé, ale faktem je, že jsou to spíše komentáře historických souvislostí, méně jejich vlastní zkušenosti. Tuto skutečnost musíme brát v úvahu při vyvozování jakýchkoliv zobecnění.

⁹⁵ Není třeba se na tomto místě zabývat historickými či politickými souvislostmi nebo otázkou spravedlnosti či nespravedlnosti odsunu českých Němců. Stejně tak není třeba diskutovat, zda šlo o odsun, nebo vyhnání, i když jsme si politických a právních konotací obou pojmů vědomi. Výchozím faktem pro naše další úvahy je pouze to, že odsunem nastal okamžik sociální a kulturní diskontinuity na uvedeném území, že v důsledku stu-

Otisky historie v regionálních identitách obyvatel pohraničí

dené války a rozdílných politických systémů se tato diskontinuita nadále neustále prohlubovala až do roku 1989.

- ⁹⁶ Migrační motivy a stabilita obyvatel pohraničí byla zkoumána i prostřednictvím několika dotazníkových šetření. Viz například: Kastner, Q. 1996. *Osídlování českého pohraničí od května 1945*. Pracovní texty/Working Papers 96:12. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- ⁹⁷ Nedomová, A., T. Kostecký. 1996. „Česká národní identita.“ *Data a Fakta* 1996 (3). Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- ⁹⁸ Alheit, P. *Biographien und Mentalitäten: Ein neuer Ansatz international vergleichender Forschung*. 3

3. Přeshraniční spolupráce a vzájemné vnímání Čechů a Němců v přímém sousedství

Lukáš Novotný

Představy a obrazy sebe sama a toho druhého na opačné straně česko-bavorské hranice a kulturně-historická podmíněnost orientací jednotlivých aktérů přispívají k poznání procesů vytváření evropských identit. Osobní i kolektivní identita se utváří nejen prostřednictvím kulturně-spoločenské sebedefinice a sociálních vazeb, nýbrž také nejrůznějšími střetávaním s druhými, tedy cizími.⁹⁹ Teprve v kontaktu s příslušníky jiných kultur (alteritní zkušenost – *Alteritätserfahrung*) si uvědomujeme nejen své kulturně-spoločenské postavení, ale také sebe sama. Některé novější studie z oblasti interkulturní komunikace přitom interakci kultur interpretují jako proces utváření třetí kultury, která vzniká tím, že komunikační partneři jsou přinuceni k různým redukčním svým komunikačních pozic, k určitému přizpůsobení se. Tuto *třetí* kulturu, která je oběma do jisté míry společná, nazývá Jan ten Thije *diskursivní interkulturou*.¹⁰⁰ Přitom je dobré mít na paměti, že kategorie jinakosti je relační kategorie. Vyjádřeno slovy bavorského básníka Karla Valentina to znamená, že „cizí jsme pouze v cizině“ (*Fremd ist man nur in der Fremde*). Tento citát společně s tzv. vymešovacím diskursem dokumentuje, jak je z pohledu fyzických a psychických procesů pojem vzájemného vnímání nesmírně komplexní.

Stýkání a potýkání Čechů a Němců v přímém sousedství v druhé polovině 20. století až do současnosti prošlo několika výraznými kvalitativními změnami, které jsme se ve výzkumu snažili zachytit. Tato kapitola seznamuje s výsledky v otázce sebedefinice a vzájemného vnímání na české straně a pokouší se přinést kategorizaci jednotlivých vzorců vnímání. Zajímalo nás, jak jsou Bavoři historicky „otisknuti“ v komunikativní paměti českých narátorů. Paměti je v této kapitole přikládána proto taková důležitost, protože si uvědomujeme, že prostřednictvím vzpomínek, zážitků a vyprávění nalézají narátoři specifické historické odpovědi na otázky, kdo vůbec kulturně a politicky jsou, a kde se nacházejí rozdíly vůči občanům sousedské země. V neposlední řadě tím také utvářejí vlastní identitu a na základě odlišností apostrofují jiné jako „cizince“.¹⁰¹ Porovnáním s výsledky šetření na bavorské straně je možné vysledovat, v kterých oblastech vzájemného vnímání se vyskytují bariéry, a kde naopak můžeme skutečně hovořit o jakési nové kvalitě sousedských vztahů, tedy oné třetí kultuře.

Pro vývoj českého pohraničí s Bavorskem představoval významnou proměnu odsun německého obyvatelstva. V Československu bylo v letech 1945 až 1948 v pohybu asi 4 592 000 lidí, jejichž východiskem nebo cílovou zemí byly české země. Při této demografické proměně struktury Československa neprobíhaly jen migrace a přesídlování v rámci území, ale také v sociálním rozvrstvení společnosti. Transfer tří miliónů Němců, dodnes živé místo v kolektivním vzpomínání mezi Čechy a Němci, způsobil narušení socioekonomického a sídelního vývoje českého pohraničí a vylidnění pohraničních oblastí s Německem s výjimkou velké části Domažlicka s tradičně českým obyvatelstvem. Nově příchozí obyvatelé již byli konfrontováni s ideologickým viděním dějin a německých sousedů. Z regionální historie vymizelo německé osídlení, popř. bylo

Otisky historie v regionálních identitách obyvatel pohraničí

různě napadáno a zpochybňováno. Němci byli etiketováni za škůdce v procesu uvědomování českého, resp. československého národa s významným mobilizačním společenským a politickým dopadem a označeni za cizince, což definitivně stvrdil jejich odsun. Byla tedy vytvořena nepřátelská konstrukce, po vzniku Německé spolkové republiky přeměněná do podoby „bonnských držitelů moci, kteří pošlapávají Postupim a opět zbrojí“.¹⁰² V tomto konfrontačním a ideologickém duchu studené války setrval český tisk a česká literatura víceméně až do roku 1989. A nutno říci, že vlivem studené války se proměňoval také pohled Bavorů na českého souseda, přičemž železná opona a postupná periferizace bavorských území stále více navozovaly strach a nezájem.

Po roce 1989 nastala zcela nová situace. Jiná v tom, že česko-německým institucionálním, občanským a jiným setkáváním nestály v cestě striktní ideologické zábrany, a také v tom, že se (nejen) v pohraničních oblastech ustanovila vždy různě velká skupina zpravidla politických, ekonomických a kulturních elit, která se rozhodla čelit dlouhodobému nezájmu o druhou zemi a začala iniciovat různé formy přeshraniční spolupráce. Připomeňme si na tomto místě alespoň některé z nich s působištěm v českém pohraničí s Bavorskem a věnujme přitom pozornost tomu, nakolik je narátoři zohlednili ve svých výpovědích.

3.1. Formy přeshraničních kontaktů

Jednu z prvních a dodnes z neintenzivnějších forem přeshraniční spolupráce představují partnerská města. V česko-bavorském pohraničí existuje hned několik takových měst. Některé z dvojic měst navázaly na předchozí kontakty, jiné spolupráci teprve zahájily. Významným faktorem představujícím pojítka, ale i nepřekonatelný rozdělovník, je historie. Například partnerství mezi Tachovem a Bärnau nespojuje pouze geografická blízkost v západočeském a hornofalckém pohraničí a jeden z prvních hraničních přechodů po revoluci (otevřen 1. července 1990), nýbrž také husitská historie, která významnou měrou ovlivnila historický vývoj měst. Tachov se v neklidném 15. století stal třikrát místem střetu husitů s jejich odpůrci. V roce 1421 dobyli husité tachovské předměstí, ale zpráva o příchodu Zikmundových vojsk je od dalšího útoku odradila. V roce 1427 se město husitům vzdalo, ovšem tachovský hrad kapituloval až po několika dnech. Významnou roli sehrál Tachov při páté křížové výpravě v roce 1431. Tehdy odolal čtrnáctidennímu obléhání křižáků.¹⁰³ Také historie města Bärnau ležícího na středověké kupecké Zlaté stezce z Prahy do Norimberka je úzce spojena s husity.¹⁰⁴ Přes Bärnau vedla cesta mistra Jana Husa. Hus zde strávil jednu noc a údajně byl velmi přátelsky přijat městským farářem, který ho měl k noclehu v obci při jeho cestě do Kostnice přemluvit.¹⁰⁵ Cesta Husa do Kostnice přes Bärnau oživila v roce 1995 husitskou historii. O husitství jsou pořádány v tamním Německém muzeu knoflíků různé výstavy. V komunikativní paměti narátorů z Tachovska se o významu partnerství s Bärnau hovoří jen málo. Tak například narátor Pavel zcela otevřeně podotýká, že partnerství je v útlumové fázi, kromě společného nastudování slavnostní husitské hry se podle něj nic neděje.

Pavel, 37, Tachovsko:

„My máme partnerský město Bärnau, ale prakticky to není znát. Dneska je tady ta hra, kterou nastudovali tachovští a bärnauští ochotníci, ale to asi tak jediná věc. Že by třeba školy spolu spolupracovaly, tak to ne. Teď se oživuje nějaké partnerství se školou z NDR, ale to je někde jinde.“

kapitola

Respondentka naproti tomu akcentuje aspekt minulosti 20. století. Odsunutí sudetští Němci si totiž postavili v blízkosti Bärnau památné kameny, které mají připomenout zaniklé obce na Tachovsku.¹⁰⁶

Hana, 72, Tachovsko:

„Když se tady přijede za hranice, tak první vesnicí na bavorské straně je město Bärnau. A nad tou vesnicí je kostelíček a jsou tam rozestavěny kameny všech vesnic, které tady byly a už nejsou, protože jsou zlikvidované. Tyhle kameny tam stojí a ti lidi se vždy jednou tam sjedou, aby si to připomněli, a koná se tam mše.“

Další z partnerství je mezi Chebem a Hofem z ledna 2004. Jeden z narátorů k tomu poznamenal:

Vendelín, 48, Chebsko:

„My tady měli dotaz, proč jsme uzavřeli partnerství s Hofem a ne s Marktredwitz, což je zvláštní dotaz. To je jako by se Vás někdo zeptal, proč jste si vzal tuto manželku a proč ne nějakou jinou. Ono to mělo možná i původ. Jednak nám to nikdy nenabídli, říkali nám, že mají partnerů asi sedm. Já v tom ale viděl také ten moment vysídlení po válce. V Marktredwitz představují určité centrum vysídlených Chebanů, je tam jejich muzeum a trochu tento moment je tady vnímám. Když jsme tady kdysi měli návštěvu z Brém, tak se na tyto problémy dívají úplně jinak, než tito lidé, kteří tady trpí nějakým pocitem. Každý rok jezdí zástupci města do Wendlingenu u Stuttgartu, kde se každý rok konají chebské slavnosti, egerlandské slavnosti. Nesetkal jsem se nikdy s projevy nepřátelství a návratů majetku. Jeden konflikt jsem měl přímo v Marktredwitz, ale spíše ne. Setkávám se za to s těmito tématy neustále ve sdělovacích prostředcích. Možná jsem nebyl někde, kde se třeba něco stalo, ale já ty konflikty neměl.“

Z hlediska přeshraničních kontaktů, počtu meziměstských projektů a dopravní dostupnosti by přítom Marktredwitz jistě představovalo pro Cheb vhodné partnerské město. Ovšem historie – konkrétně vzpomínková kultura sudetských Němců – představuje v tomto ohledu pro respondenta rušivý moment.

Vendelín, 48, Chebsko:

„Ta perspektiva byla u Hofu jiná. Nebyl tam prostě žádný rušivý moment. Kdyby přišli Marktredwitzští s nějakým projektem, možná by to bylo dnes všechno jinak, ale naše rozhodování bylo jasné. Tady byl tento rušivý prvek a u Hofu nebyl.“

Další z respondentů z Chebska sice ví o uzavřeném partnerství, sám však sdělil, že necítí potřebu kvůli tomu město navštěvovat.

Vincent, 60, Chebsko:

„Teď jsme například před krátkou dobou uzavřeli partnerství města Chebu s Hofem a necítím potřebu, abych tam jezdil. Opravdu je to především otázka věku, na tohle ale já nemám čas.“

Otisky historie v regionálních identitách obyvatel pohraničí

Překážkou pro spolupráci na úrovni partnerských obcí může vedle historie (tzv. kmotrovského zastupování německé obce odsunutých sudetských Němců) představovat také neochota zástupců města participovat na takovéto spolupráci.

Filip, 72, Chebsko:

„Ne. Vemte si v tom roce 1997, to jsme slavili 800 let obce. Děly se takový věci, oslavy a my jsme jeli autobusem do toho Arzbergu, kde je to muzeum těch rodáků. To jel plnej autobus, ještě jeli lidi svými auty. To se tady odehrávalo a zájem byl dost velkej. Ta spolupráce Arzberga se Žandovem, oni sice mají stále takovej ten patronátní vztah se Žandovem, ale ten patronátní vztah už to není. Má tady obec nějaké partnerské město? No, vlastně to byl Arzberg, ale to už teď není. Víte, co chcete od komunistického zastupitelstva. To se tady rozvázaly všechny ty styky. Oni tady měli hrát fotbal z toho Arzbergu, když to začínalo, ale to všechno padlo.“

V rozhovorech s respondenty se dále objevují například partnerská města Aš – Rehau, kde sehrál krom geografické blízkosti roli také fakt, že zde mají odsunutí sudetští Němci z Aše své setkávací středisko. Zatímco v Chebu to byl spíš rušivý element, nepředstavoval v Aši větší překážku. Z dalších partnerských dvojic měst z rozhovorů je to například Domažlice -Furth im Wald, Prachatice – Grainet nebo Chodová Planá – Sternstein u Neustadtu. U posledně jmenované dvojice měst vznikla myšlenka partnerství spontánně na základě četných občanských aktivit.

Přemysl, 49, Tachovsko:

„Obec začíná s partnerským vztahem, koncem předchozího roku jsme navázali kontakty s obcí Sternstein u Neustadtu. Vzniklo to tak, že Chodovar (pivovar – pozn. LN) začal válet sudy do Neustadtu, čímž jsme navázali kontakty. Oni taky organizují závody, tak obě zastupitelstva rozhodli, že se v rámci možností budeme společně stýkat.“

Další kontakty podle narátora probíhaly do jisté míry nekoordinovaně a nezávisle na zastupitelstvech.

Přemysl, 49, Tachovsko:

„No, ono to bylo tak, že se nějak spontánně kontaktovali třeba hasiči, oni se zúčastnili toho koulení sudů, tam se seznámili, a to byl nějaký ten impuls kontaktu s druhou stranou.“

Kromě partnerských měst existuje spolupráce vyšších správních celků. V roce 2002 podepsalo vedení Karlovarského kraje partnerskou smlouvu s krajem Horní Franky se sídlem v Bayreuthu. V odpovědích respondentů mu není věnována pozornost ani v jednom případě.

Další formou spolupráce jsou euroregiony. Na území česko-bavorské hranice působí dva, a to Euroregion Egrensis a Euroregion Šumava-Bavorský les-Mühlviertel. Podle Václava Houžvičky je euroregion projevem integračních tendencí systémů fungujících na principech tržní ekonomiky a pluralitního politického systému.¹⁰⁷ Euroregion Egrensis je nejstarším euroregionem, vzniklým na bázi regionálních pracovních sdružení již v roce 1991.¹⁰⁸ Na česko-bavorské hranici jsou členy euroregionu obce bývalých okresů Cheb a Tachov. Euroregion se koncentruje především na posilování přeshraničního turismu. Za jeden z nejméně úspěšných projektů je možné označit systém cyklo-

stezek mezi Českem, Bavorskem a Saskem. Na území euroregionu se každoročně v letních měsících koná festival „Uprostřed Evropy – Hudba nezná hranic“, který má demonstrovat kulturní svébytnost a propojenost pohraničních oblastí. S povědomím o euroregionu je to u našich narátorů problematické, respondenti jej i přes vyzvání k vyjmenování institucí, které působí ve prospěch česko-německých vztahů, nezmiňují a také v případě, kdy jsme se ptali na jeho činnost, dostalo se nám vždy málo informací. Pokud o něm přeci jen povědomí mají, zaznívá například odsouzení jeho činnosti kvůli „vlivu Sudeťáků“. Za všechny citát bývalého zástupce jednoho menšího města na Chebsku.

Filip, 72, Chebsko:

Je tady v obci nějak známý pojem Euregio Egrensis?

„No, moc známé to tady není. To bylo totiž takhle. To se všechno dalo dohromady v tom roce 1994. Pak se to začalo nějak zvrhávat, protože do toho začali vstupovat Sudeťáci, kteří to chtěli zase strhávat na svojí stranu, proto se to nějak sesypalo. Teď to zase dali do kupy, nějak se to probouzí, ale aby se to tady nějak projevilo, to ne.“

Ale respondent spatřuje největší přínos euroregionu ve vyrovnávání životní úrovně vůči vnitrozemí. Zcela jasně se přitom vymezuje od dřívějšího „Egerlandu“ a zdůrazňuje jistou pragmatickou dimenzi funkce euroregionů.

Filip, 72, Chebsko:

„Když se bavíme o té identitě, tak samozřejmě jsem měl na mysli ten stav, který jsem měl na mysli před válkou. Tady nebyla jazyková bariéra. Ta tu teď je, jsme tu my a musíme ty kontakty navázat a kooperovat jinak než před válkou, protože tady už žadnej Egerland není a nebude. A tady nastává úvaha euroregionu, který podporuje setkávání na řadě úrovní a umožňuje možnosti pro děti i dospělé. Tady je důležité říci, tady je ta hranice, proto udělejte něco, co nám pomůže přiblížit se k úrovni života ve vnitrozemí.“

Na území jižně od Tachovska působí Euroregion Šumava-Bavorský les-Mühlviertel. Jedná se na české straně o území od Klatovska po Českokrumlovsko. Na české straně jsou to regiony s výrazně nízkou hustotou osídlení, přesto se aktivita euroregionu koncentruje mimo jiné na cestovní ruch a na zdokonalování dopravní infrastruktury.¹⁰⁹ Povědomí o činnosti euroregionu není o nic větší než v případě Euregia Egrensis, část narátorů o něm ještě neslyšela.

Jiří, 29, Klatovsko:

„...no voni to existují určitě právě i nějaký sdružený spolky, no školy určitě, školy to jako vím, že je celkem bez problémů, a takhle já se o tom víceméně dočtu nebo třeba i mám známý v tom, že vím, že se v tom hodně dělá, ale konkrétně ne, bych tak řáček...“

Také další respondentka je s činností euroregionu seznámena jen povrchně. Zmiňuje však významný aspekt, který se u narátorů objevuje častěji, totiž, že činnost euroregionu je podle těchto názorů určena především setkávání politických regionálních elit a je orientována méně směrem na občanské aktivity.

Otisky historie v regionálních identitách obyvatel pohraničí

Linda, 38, Klatovsko:

„...tady, pokud vím, je Euroregion Šumava, to je ale velká oblast, která zahrnuje i jižní část Šumavy, já nevím, myslím si, že pro ty jednotlivé místa se to asi moc neprojevuje, já moc ty jejich projekty neznám, to bylo spíš tak na bázi okresního úřadu, a řekla bych, že to je spíš setkávání těch představitelů těch krajů, a jestli to napomáhá rozvoji mezi Čechy a Němci, myslím si, že ani ne, ale to je asi můj kacířský názor, aby bylo zlepšeno sousedství, já myslím, že se sama za to snad angažuju, ale né s touhletoú ideou, aby bylo zlepšeno sousedství, ale aby byla třeba dobře, protože to je moje profese, tak aby byla zmapovaná ta minulost, tak aby se nezkruslovala tak, nebo aspoň snaha o to, aby se nezkruslovala, já doufám, že dojde ke zlepšení dorozumění s příchodem budoucích generací, nevíme samozřejmě, co nám budoucnost chystá, ale pevně doufám, že by to mohlo být lepší.“

A také zde zazněla propletenost euroregionu se sudetskými Němci, což podle narátora Vojtěcha z Prachaticka činnosti neprospívá.

Vojtěch, 87, Prachaticko:

„No ten euroregion, když to vznikalo, tak to vznikalo s nadšením, no jako předpokládalo se, tady bylo, no, to víte ten landsmanschaft, ten to všecko. Podívejte se, například ten náš pochod to Šumavský putování. Když sme začínali, tak sme měli 1200 účastníků, a dneska, když jich přijede 300, tak sme rádi.“

Shrneme-li poznatky respondentů o partnerství jejich obcí s bavorskými městy a jejich případné členství v euroregionech, dojdeme k závěru, že úroveň obcí je obecně podstatně více ve známosti. Prakticky každý z respondentů je schopen sdělit jméno alespoň jedné obce na německé straně, s níž obec, v níž žije, udržuje kontakt. O aktivitách v rámci těchto partnerství je informována jen velmi malá skupina respondentů, nejčastěji příslušníků regionálních politických elit. V případě partnerských obcí zdůrazňují narátoři častěji občanskou dimenzi setkávání jako spolupráci spolků, sportovních klubů atd. U euroregionů převládá názor, že slouží setkávání na úrovni reprezentantů obcí. Jen velmi malá skupina dokáže jmenovat některé z projektů euroregionů, přičemž nejznámější jsou systémy cyklostezek, informační tabule u turistických cílů aj. To koresponduje s výsledky šetření v rámci projektu „Nositelé přeshraniční spolupráce“ Sociologického ústavu AV ČR, podle něhož má dobrý přehled o činnosti euroregionů 10 % dotazovaných a ještě méně osob se těchto aktivit účastní.¹¹⁰ Častěji se vyskytujícím názorem byla provázanost euroregionů s aktivitami sudetských Němců. Tento názor byl zpravidla argumentem pro odmítnutí činnosti euroregionu.

3.2. Náboženství jako forma spolupráce

Dalším zdrojem spolupráce mezi Čechy a Němci, které je v regionálním tisku věnována dostatečná pozornost, je oblast církví a náboženské tradice. Vlivem komunistického režimu a plošného vysídlení zmizela z pohraničí z velké části také kulturně-náboženská paměť. U nově příchodního obyvatelstva se záhy podařilo náboženské tradice potlačit nebo alespoň vytěsnit z veřejného

života. Se staletými katolickými nebo evangelickými tradicemi se seznamovali až po roce 1989, přitom jen malá část z nich na ně dokázala navázat. Nejsnadněji se to v pohraničních oblastech s Bavorskem podařilo dřívějším obyvatelům, tedy odsunutým sudetským Němcům, kteří po listopadu 1989 podstatně zesílili své tzv. *Heimatfahrten*. Sudetští Němci také pomáhali obnovovat náboženské tradice v obcích, z nichž pocházeli, podporovali formou různých sbírek opravy kostelů atd. U Čechů však tyto jejich aktivity ne vždy nalézaly pochopení. Jak podotýká F. Zich, vnímá značná část především starší generace tyto snahy jako „stigmatizaci území“.¹¹¹

Odpovídá tomu například výpověď jednoho narátora z Klatovska.

Jiří, 29, Klatovsko:

„U starší generace se s tím setkávám hodně jako, to je fakt jako, to měli i hrozně starost jako po otevření hranic, že jo, se lidi báli, že se tady jako bude zase zabavovat, že tady je spousta osídlenců, že jo, toleto vím, že Němci naopak, že Němci tady část toho pohraničí opravili všechny kostely, opravili si svoje hřbitovy, takže ty lidi a zejména starší generace strach určitě měla a má, a ty předsudky má do dneška, co si budem povídat, a u tý mladší zase bych řekla, že to je závist, typická česká závist, že se maj, že jsou na tom líp...“

Jana, 72, Klatovsko:

„Na jednu stranu je to věc dobrá, na druhou stranu je to věc trochu zavádějící, protože německý kapitál, respektive bavorský kapitál opravil spousta církevních památek a hřbitůvek tady v Pošumaví díky tomu, že jsou to vlastně v drtivé většině česko-německé hřbitovy nebo kostely, které u těch hřbitovů byly, ale ... a zavádějící v tom smyslu, že jako řekneme stigmatizace krajiny nebo v jakým slova smyslu nebo připomenutí někdejší přítomnosti v tom smyslu, že jako ... ne, trochu zavádějící dle mého názoru je to v tom, že je dáváno najevo, že ty památky jsou obnoveny ... byli jsme tu a tady jsou důkazy naší přítomnosti ... díky německému kapitálu ... ano ... že je dost často dáváno na přetřes, že díky působení Čechů se ty stavby dostaly do stavu ... zdevastovaly, že německá přítomnost tedy je přivedla zase k rozkvětu ... dávají zvlášť, z bavorské strany přichází spousta signálů o tom, že oni jsou ti praví věřící, zatímco Češi jsou pořád národ husitů...“

Plzeňská diecéze, rozkládající se na bývalé části diecézí litoměřické a českobudějovické, byla založena v roce 1993 a má rozlohu 9236 km². Z 800 000 obyvatel jich je 242 000 katolíků. Na jedné straně je zde sice značně nízká hustota osídlení, na straně druhé – jako určité dědictví minulosti – je zde 323 farností a 574 kostelů, jež spravuje stovka kněží. Němečtí kněží byli po válce odsunuti v míře, jíž se dnešní počet ani zdaleka nevyrovná. Pomoc českých i německých občanských aktivit při opravách sakrálních budov proto diecéze vítá. Jen na Domažlicku prošlo 25 kostelů z celkových 58 opravou. Němečtí rodáci se podíleli na opravách například v Nemanicích, Všerubech, Křakově, Bělé, Maxově, Meclově, Folmavě a Újezdě. Několik staveb je v havarijním stavu (např. kostelík v Hyršově). Po roce 1945 bylo v bezprostředním příhraničí Domažlicka zbořeno 5 kostelů (Lučina, 2 v Pleši, Rybník, Železná).

Na Tachovsku nalezneme celkem 71 farností. Kromě nich se zde vyskytují tři zříceniny kdysi významných církevních objektů zrušených již za josefinských reforem. Jsou to zřícenina kostela sv. Jana u Kočova z 11. století a klášterní kostely ve Stříbře a ve Světcích. Také zde proběhlo

Otisky historie v regionálních identitách obyvatel pohraničí

několik oprav kostelů, některé z nich i s podporou dřívějších občanů (např. kostely v Boru, Starém Sedlišti, Stříbře, Brodu nad Tichou, kostel sv. Anny u Plané atd.). Dále byla například opravena loretánská kaple svaté Marie v Boru u Tachova, tzv. Svatá Chýše, z poloviny 17. století. Loreta byla poškozena americkým dělostřelectvem. Za komunismu bylo zakázáno zde konat poutě. Jejich tradice se obnovila až v roce 1991, přičemž předtím ještě musela být kaple kompletně restaurována. Dnes se zde vždy 8. září (narození sv. panny Marie) konají poutě k Černé Madoně v Boru.¹¹² Celá řada kostelů na Tachovsku (např. v Křivcích, Novém Sedlišti, Nových Domicích, Otíně, Pořejově) se nachází v havarijním stavu.¹¹³ Problémy jsou ovšem často administrativního rázu. Na jedné straně jsou zástupci měst zcela jistě rádi za jakoukoli finanční podporu od kohokoliv, ovšem problém je také v církvi samotné. Například kostel v Chodové Plané na Tachovsku se nepodařilo začlenit do česko-německého Fondu obnovy. Město je do jisté míry ve slepé uličce, protože církev není schopna doložit, že kostel spravuje, což je dáno tím, že v kostele nepůsobí stále farář. Mše zde slouží střídavě faráři z okolních větších obcí.

K náboženské tradici podotýká jeden narátor z Tachovska.

Radek, 62, Tachovsko:

„Církev řadu míst obnovila, takže jsou tam pokusy to oživit. Je tu například také v lokalitě Plané Kostel sv. Anny, kde se koná každoročně od roku 1999 procesí. Spíš to nese prvek toho, že ti Němci, kteří odsud museli pryč, tak se o to zasadili. Protože těch tady je každoročně několik, jezdí sem celé zájezdy. To je na ten svátek Anny, jsou ale i větší místa. Stávalo se také předtím, že se vypravovaly autobusové zájezdy těch Němců, kteří tady bydleli. Že se domluvili a vypravili zájezd a jeli tam.“

Kostel sv. Anny u Plané patří podobně s dalšími církevními stavbami k symbolům česko-německého setkávání na hranici. Každoročně se tu na sv. Annu koná tradiční pouť, církevní svátek regionu.¹¹⁴ Povědomí o této akci je mezi respondenty poměrně značné. Pravděpodobně se tím projevuje vliv médií, která u tématu pravidelně informují. Kostel vznikl podle kazatele v pražském chrámu sv. Víta Christiana Augusta Pfalze okolo roku 1000. Dokonce se soudilo, že byl postaven u příležitosti pokřtění 14 českých pánů v Řezně v roce 846. Husité jej vyplenili, pak byl znovu obnoven. V roce 1998 byl vykraden a zmizelo několik soch z křížové cesty.

Narátor se k problému církevního života, k represím a kontrole církevních orgánů, vyjádřil i dále.

Radek, 62, Tachovsko:

„Například na náboženství a na křesťanství tady byl náhled, když to řeknu mírně, podezřívavej. Lidé, kteří tady neměli silné zázemí, tak se nechali zvíkat. S kostely a církvemi se to tady poměrně rychle po roce 1948 useklo. Zůstávaly jen ty komunity, například ti Češi z toho Slezska, to byli protestanti, tak měli svoje tradice, žili tady spolu a pěstovali to. Poznačilo je ale to, že ty děti odtud odcházely, tím se to hlavně ztenčovalo. Mělo to ale všechno negativní vlivy, zavedení církevních tajemníků, hlášení všech možných návštěv kostela. To příliš svobody nedávalo. Oni to byli protestanti, trochu ale rozlišení, byli reformovaní evangelíci, byli tu ale i baptisté a sněmovní reformovaní. Takže byli v těch duchovních pohledech, ale spolupracovali spolu bez problémů. U baptistů hraje velkou roli laický prvek. I pro ně ale musel být státem daný souhlas k výkonu

církevní činnosti. Takže i toto bylo silně omezený. Všechny činnosti se musely hlásit, každou chvíli návštěvy, takže tím vším si tady a nejen tady, ale hlavně tady museli projít. Ještě v heslu „Tachovsko – pevná hráz socialismu“, tedy bylo nutné to tady hodně hlídat. Já jsem to osobně zažil v tom, že u nějaký příležitosti zavítal také církevní tajemník na bohoslužbu a pár dní na to tady chodili zvěsti, jak je to možný, že tam chodí mladí lidi a ještě tam vodí i svoje děti. Děti byly malý, ale nejenom od nás. Tyto tlaky se mohly na některých z nás podepsat, protože to byl jeden z hodnotících prvků, vztah k náboženství, jak k tomu vedou děti. My jsme docela jednou byli pozvaní do školy a učitelka nám vyprávěla: Jsou schopní, ale jestli budou tady chodit do toho kostela, tak nevím, jestli budou moci takhle být dál. Takže to tady hrálo velkou roli. Když se to sečte dohromady, to pohodlí těch lidí a ty tlaky, tak jsou tím i ty další generace poznamenány. Toto území tímto hodně trpělo, protože se to tady hodně hlídalo a mělo to strašný dopady.“

Respondent, sám přišedší do pohraničí jako Čech z Polska, upozornil na to, že náboženská tradice se před rokem 1989 udržovala v rodinných kruzích, ve svém vyprávění zmínil různá etnická společenství.

Radek, 62, Tachovsko:

„Jsou lokality, které jsou poznačené, jsou tady židovské hřbitovy, například Kořen, tam je i synagoga, opravujou to tam i studenti z celého světa. Je tady několik lokalit s židovskými hřbitovy. Bylo jich tady poměrně dost, ale zmizeli prakticky z povrchu zemského, ti to odsákali ze všech nejvíc.“

Podobnou zkušenost s překážkami v církevním životě za komunismu, které, jak vyplývá z jeho vyprávění, přetrvávají dodnes, přináší také další narátor z Tachovska.

Přemysl, 49, Tachovsko:

„Jak myslíte, že tady ti lidi, kteří tady žijí, recipují tu historii? Teď myslím především tu historii česko-německého soužití?: Myslí na to, ale vytěšňují to, nebo se to snaží vytěšňovat. Je to v nich. Mají strach, v Tachově je strach z Němců a nenávisť. Ono se to pojí. A kromě toho mají strach z křesťanů. To byli dva nepřátelé, kteří tady byli. To bylo vymílání mozků. Tady nebyli jen ti Němci za války, ale byli tady ti Němci imperialisti, proti nimž jsme se pořád opevňovali a pořád se bránili. To bylo proti nim. Celejch těch 40 let. No a křesťané byli nepřátelé, protože byli ideovou konkurencí. Já jsem se ještě s nikým takovým nesetkal. Když třeba v Praze budou vaše děti věřící a budou chodit do školy, tak se jim nic nestalo. Tady budou ihned středem posměchu, skandalizace, šikany. Je to nepochopitelné a zvláštní.“

V případě židovských památek chceme upozornit na to, že do pohraničí – především na Tachovsku – zajíždí celá řada skupinek dobrovolníků a opravují židovské hřbitovy nebo synagogy. Často jsou to studenti, Češi, Němci i jiní. Za všechny uvedme obec Kořen na Tachovsku, kam se již několik let sjíždějí dobrovolníci z Evropy i USA a společně s členy místního občanského sdružení „Pomozme si sami“ zachraňují místní malý lesní židovský hřbitov z druhé poloviny 18. století, který dnes spravuje plzeňská židovská obec. Ta měla dříve 75 různě zachovalých židovských hřbitovů. Některé předala obecním úřadům, další Federaci židovských obcí. Zůstalo

Otisky historie v regionálních identitách obyvatel pohraničí

jí asi 25 hřbitovů. Opravy se dočkala také synagoga v Hartmanicích. Je to jediná dochovaná židovská památka Šumavy z více než desítky synagog a modliteben, ovšem také ona měla být koncem 80. let zbořena. Za účelem jejího obnovení vzniklo občanské sdružení „Památník Hartmanice“, které opravou synagogy chtělo připomenout, že židovství sehrávalo v dějinách obce významnou roli. Synagogu postavenou v roce 1880 navštěvovala na přelomu 19. a 20. století více než stovka Židů. Jejich podíl na celkovém obyvatelstvu činil v roce 1890 13 %. Od mnichovského podzimu 1938 synagoga přestala sloužit náboženským účelům. Nejdříve se z ní stala truhlářská dílna a v období komunismu v ní sídlil sklad pneumatik vojenského velitelství. Oblast ale celkově chátrala, protože Hartmanice byly poslední obcí za rozsáhlým vojenským pásmem.¹¹⁵

Se starousedlíci se ještě vrátíme k aktivitám sudetských Němců v církevní oblasti.

Hana, 72, Tachovsko:

„Tady směrem na Stříbro je vesnice Staré Sedliště. Tam vybudovali s pomocí pana kazatele setkací středisko a teď sem zajíždí potomci těch lidí, kteří tady žili. Je to zajímavé, že to jsou již dnes děti těch předchozích lidí, ale oni se sem rádi vrací. To je pozoruhodné, s jakým odhodláním se sem vrací a dávají samozřejmě peníze na kostely, na kaple a podobně. Většina z toho, co je tady udělané, je zapláceno z německých peněz. Když si vezmete jednu takovou známou věc, třeba vesnice směrem na Rozvadov, Hraničná, ta je taky smetená ze země. Okolo roku 1957 a 1958 tady byli pětááci a likvidovali zbytky těchto staveb. A v té Hraničné a Bažantově, tam si ti Němci, když sem pak po roce 1989 mohli přijet, udělali svoje pamětní místečka. Je tam třeba nápis, tady stál náš dům a je pod tím podpis, nebo tady stál náš kostel a podobně. A títo lidé a jejich potomci se tu jednou ročně při nějaké pouti scházejí. Sem tam někdo sem jezdí od jara, protože tato místečka jsou osázená kytkami. A to je něco, co ti čeští obyvatelé jen těžko mohou pochopit, těžce mohou pochopit to, čemu se říká Heimat a touha po domově.“

V oblasti církevních tradic existuje hned několik akcí, při kterých se setkávají Češi a Němci. Některé z nich, například oslava sv. Anny v Kosteletě sv. Anny u Plané, jsou v povědomí narátorů nejen jako náboženské oslavy, ale také jako společenské události. Finanční podpora sudetských Němců při opravách kostelů je vnímána v naprosté většině pozitivně. Do jaké míry tyto aktivity ovlivňují pohled na sudetské Němce, tím se budeme zabývat později.

3.3. Postoj narátorů vůči Němcům

Vnímání bavorského souseda ve výpovědích respondentů často velmi úzce souvisí s vnímáním sebe sama (sebedefinice). Narátoři měli ve výpovědích tendenci porovnávat se s Němci, s nimiž vstupují do kontaktu, což nám ještě více pomohlo interpretovat jejich názory, vesměs stereotypní zevšeobecněné úsudky. Ty je možné kategorizovat do čtyř typů vnímání, přičemž typizace podle věkové nebo vzdělanostní struktury není s ohledem na různorodé a nereprezentativní složení zkoumaného vzorku zcela možná (například u regionálních politických elit můžeme nalézt všechny čtyři typy vnímání).

1) obranné vnímání

Vnímání bavorského souseda je u těchto občanů zpravidla negativní a ovlivněné negativními stereotypy a nepřátelskými konstrukcemi (*Fremdheitskonstruktion*), rychlými a dogmatickými úsudky pramenícími z nedostatečných informací o sousedské zemi.¹¹⁶ Může být ovšem také výsledkem ideologické konfrontace z období studené války.

Felix, 66, Chebsko:

„A nezapomeňte, že každá německá politika už od Sámovy říše byla vždycky expanzivní. A oni jasně dávají najevo, že ty země třeba jako my nebo Polsko, že to jsou jejich země. A co si budeme povídat, vždyť si vemte toho sv. Václava, vždyť to byl vlastně jejich vazal. Ten je v tom myšlení ještě podporoval. Taky Boleslav ho zavraždil, protože Boleslav byl Čech, ale ten Václav, ten byl takovej jinej. Takže, oni na to čekají, až naši politici třeba někdy něco řeknou. Ono je to těžký, protože je to nás největší soused a my jsme na ně vázání ekonomikou.“

Narátor zde užívá rozšířený historicko-politický stereotyp z období studené války a posuzuje jím celý národ. Pro upevnění svých myšlenek si pomáhá českými dějinami. Svatého Václava, patrona českých zemí, odsoudil za přílišnou vstřícnost vůči Němcům. Negativních stereotypních vyjádření vůči Němcům nalezneme v rozhovorech více.

Na základě zkušenosti narátora jsou Němci hluční a roztahovační:

Radim, 30, Domažlicko:

„I když jde člověk po náměstí večer jako ponocný a vidí je, jak třeba, dobře jsou v cizině, jsou tady skoro jako doma, by se dalo říct dneska už, ale chovat se to neumí, že jo, křičí to po náměstí, mlátí to tam, rozbíjí to koše a tak dále, i to se stává, ale samozřejmě, Češi to dělají taky, já neříkám, že ne, měli by se asi už ty rodiče zamyslet na tom, jak ty děti vychovávat, trochu jim něco dát do sebe, to, co je naučili jejich rodiče, no, to si myslím já, asi o tom...“

Totéž konstatoval také respondent z Klatovska, pak to ovšem také poněkud relativizoval i v kontextu Čechů.

Jiří, 29, Klatovsko:

„Já mám teda jeden předsudek vůči Němcům, ať jsem kdekoliv na dovolené, tak jako mně jako turisti hrozně vadí, protože jak maj říct, tak jsou nesmírně hluční, ale já jsem zkonstatoval posléze, že naši jsou totéž jako jo.“

Z dalších takových stereotypních vyjádření jsou to ekonomické předsudky o hospodářské síle Němců a o tom, že „si myslí bůhví, co nejsou“, že:

Jan, 68, Chebsko:

„tady nakoupili levně, tak sem jezdili, skupovali prostě, jo, což člověku se taky nelíbí potom, že jo, ale myslím si, že už se to začíná vyrovnávat, a že už dneska ta doba, že prostě, jo dobře, přijde si sem koupit karton cigaret, no, ušetří na tom pár drobných, ale už to není v takovém měřítku, jo...“, případně historické předsudky „o náccích, které nemá nikdo rád“.

Otisky historie v regionálních identitách obyvatel pohraničí

Na základě výzkumů Sociologického ústavu AV ČR existuje vesměs souhlas obyvatel s názorem, že sousedství s Německem je pro ČR ekonomicky výhodné a mělo by být dále prohlubováno.¹¹⁷

Jedno z vyjádření o ekonomických předsudcích zaznělo v následujícím úryvku:

Radim, 30, Domažlicko:

„Já řeknu, člověk jako člověk a nedělám v tom rozdíl, jo, dělám v tom rozdíl jedině tehdy, když se ten člověk doopravdy neumí slušně chovat a dělá ze sebe velkého frajera, že je prostě pán, jo. Přijdou sem Němci a strčí mi sem jedno euro a jde jich pět a myslí si, že já se třeba jako zblázním, jo, což třeba se mylí, prostě je zastavím a řeknu jim to rovnou, jo, sice neumím německy, ale tou mojí špatnou němčinou jim to vysvětlím, jo, takže jsou takový, jo, který si myslí, že prostě jsou něco nad, a že když prostě sem dají euro takže se zblázním, jo...“

Pro skupinu občanů tohoto typu vnímání představuje například problém skutečnost, že podstatně méně Němců umí česky než Čechů německy. Spatřují v tom asymetrii sousedství a negativní vliv na vzájemné porozumění.

Květoslav, 75, Domažlicko:

„...ale řeknu jedno, když jako prostě chtěj sem přijít a být tu jako obyvatelé, ať sem přijdou a jsou tu jako Češi, my když přijdem do Německa za hranice teďka, jo dneska, když se seberu a půjdu za hranici a půjdu si hned tady ve Furthu, že jo, koupit hřebíky anebo zmrzlinu, tak to budu muset říct německy, protože když to tam řeknu česky, tak tam na mě budou koukat, jo a nebo prostě se mnou nebudou mluvit, za to když přijdou Němci tady k holičovi, tak zdraví Guten Tág anebo všelijak jináč německy, dokonce i zvedne ruku (úsměv), jo, mluví německy na holičku, mám radost z toho, že některý naše holičky dokážou prostě se ptát česky, jak to chtěj ostříhat, a tak dále (smích), nemluví na ně německy, takhle, nechť by byla ctěná hranice státu, hranice národu, hranice jazyková, jo...“

Podobně se k jazykové bariéře coby překážce ve vzájemném sousedství vyjádřil také:

Hanuš, 45, Prachaticko:

„Já se s Němcem nemůžu bavit, protože řeči, řeči nerozumím, možná pár, ale vy když přijedete vedle, tak se s váma taky česky nebude nikdo bavit. Takže takhle je to jako to, to překonání týchle tenctý bariéry, tý jazykový, je to trošku je trošku horší. No ale, to záleží na člověku no. Řeknete skopčák jeden zsranej a dete že jo.“

Z šetření Sociologického ústavu AV ČR plyne poznatek, že jazykovou bariéru považuje dlouhodobě za problém okolo 40 % dotazovaných.¹¹⁸

Zástupce obranného typu vnímání je možné hledat například mezi bývalými příslušníky Pohraniční stráže či bývalých funkcionářů. Nalezneme je ale také u občanů politicky dříve neangažovaných, kteří prošli po roce 1989 určitým vývojem, od euforického vidění souseda a sousedských vztahů až k dnešnímu kritickému a obrannému duchu.

2) vstřícné vnímání

Protiklad k obrannému vnímání představují osoby, které vyhledávají kontakty s Bavorsky a Němci a sami je iniciují. S rokem 1989 a otevřením hranic spojují dávnou historickou provázanost regionů a novou kvalitu sousedství. Ta je pro ně společně s utvářením přeshraničního společenství novou šancí pro region. Problematické oblasti sousedství jako nákupní či sexuální turistika a nerovnost ekonomických standardů narátoři nezmiňují, nebo jim nepřikládají vliv na kvalitu sousedství. Vztahy vůči Němcům a Bavorům považují za pozitivní, často také s nimi pěstují přátelské kontakty. U této skupiny občanů, která se skládá především z kulturních elit, občanů sdružujících se ve spolecích např. v hudebních:

Jiří, 29, Klatovsko:

„...čeští muzikanti zvláště v tomhle směru jsou dost vítáni a žádáni a máme spoustu přátel v Bavorsku i v jiných německých spolkových zemích...“

U starousedlíků-Němců jsou rozšířené myšlenky o sjednocující se Evropě, což dokumentují jednak výsledky šetření Sociologického ústavu AV ČR, v nichž dlouhodobě deklarují občané pohraničních okresů pro integrační názory. Obdobně vyznívají následující dvě výpovědi narátorů.

Vilém, 71, Tachovsko:

„Já si myslím, že jsou stejný jako my. Že jsou to Středoevropané, že jsou to Evropané vlastně, kteří mají vlastně víceméně z těch dějin hodně společného s námi. Hodně. Vždyť ty panovníci a císaři dřív. Vždyť byla říše Římská ne a byl to Čech – Karel IV. a tak. A voni, jak sem dosídlovali, no dosídlovali, vobrazovali území, kde měli živobytí, ne. No a povahově se domnívám, že jsou stejní. Jsou tam dobří a jsou tam taky špatní. Jako u nás. Taky máme dobrý lidi špatný.“

Tento typ vnímání nespátřuje přílišné rozdíly mezi Čechy a Němci a v případě negativních hodnocení je relativizuje podobnými problémy ve vlastní zemi (např. kriminalita versus sexuální turistika apod.). Další respondent vnímá společné rysy v určitém usedlejší způsobu života a vyjadřuje se také k mediálně výbušným tématům v politické oblasti:

Jan, 68, Chebsko:

Jak byste charakterizoval region v příhraničí na bavorské straně?

„Tak já si myslím, že je to prakticky stejný. Němci jsou přeci jen trochu šetrnější. Ale nějaký velký rozdíl nevidím. My i oni trávíme hodně času na zahrádce, jsme klidní, snažíme se oba prožít klidně celý život. Že jsme oba tak klidní, to si myslím, že nás do jistý míry může spojoval. A staráme se o domky a jsme na ně pyšní. To je vidět tady u nás, i když ne u všech, stejně jako u nich, taky ne u všech. Když tady někdo dělá třeba v novinách rozbroje, jak je to vlastně mezi Čechy a Němci špatný, tak se vždycky biju kolenem do brňavky. To mě vždycky dokáže tak naštvat. Podle mojeho ty lidi jsou za to snad placený, nebo co. To je hodně u politiků. Já to nechápu, protože at se to vezme jakkoli, tak to tady mezi místními, a že jich tu znám hodně, tak žhavý není. Ono se to taky hodně zbytečně nafukuje, což tomu všemu jenom škodí. Kromě toho taky rozumím německy a nějak se s nima domluví a vlastně nemáme problémy. Tedy máme, ale to jsou většinou věci, co se vyřeší. Ale minulost to není. Je to sice nedořešený, nějak by se to mělo

Otisky historie v regionálních identitách obyvatel pohraničí

důstojně uklidnit, ale tady ty lidi, a myslím, že i ty od vedle, to nějak výrazně netíží. Prostě se spolu můžeme normálně bavit.“

Představitel tohoto typu dokáže zároveň s jistou mírou sebereflexe vnímat vzájemné vztahy s Němci a mají pro případné problémové oblasti pochopení.

Ivan, 61, Chebsko:

Jak byste všeobecně popsal česko-německé vztahy?

„Tak, středně progresivní, ono se to všechno teprve rodí, že jo, po té revoluci. Všechno se mění. Ty vztahy se zlepšují, zejména ti mladí, tedy pokud to nejsou ti pacholci, co tady někde hajlujou. Pro ty normální lidi není už ta minulost tak negativní, že by se kvůli tomu ty vztahy zhoršovaly a vyostřovaly. Spíš to jde jako k normálu, ti lidi se stýkají, vzájemné návštěvy taky jsou. Rozpory se pomalu ale jistě smazávají.“

Na rozdíl od zastánců předchozího typu vnímání má tato skupina pozitivní zkušenosti s tím, že se Němci učí česky.

Stanislav, 57, Prachaticko:

„Jo? Naučej se česky? Jo. Naučí. Hm, to je zajímavý. Máme tam jako díky tomu spoustu přátel a musím říct, že jako nesmírně nás jako milujou, myslím jako Česko, českou kulturu i prostě jako český lidi.“

Skutečností je, že zájem o češtinu v bavorském pohraničí stoupá, o čemž svědčí četné výměnné pobyty žáků a studentů, rozšiřování výuky češtiny na některých univerzitách, společné projekty ve školství, kultuře atd.

Tato skupina je celkově vzata u respondentů zastoupena nejméně. Takto do jisté míry nekritické názory zastupuje malá část kulturních elit a část příslušníků německé menšiny. Pro zjištění skutečných názorů německé menšiny je však třeba provést detailní empirické šetření.

3) vnímání poučené

Poměrně velká skupina českých narátorů pohlíží na souseda z určitého distancovaného hlediska. Tito občané jsou zpravidla o sousedské zemi dobře informováni. Ve výpovědích mají sklon k porovnávání českých a německých kulturních a ekonomických standardů a jsou schopni vyhodnotit silné a slabé stránky sousedství. Podobně jako u obranného vnímání je zde zastoupena také skupina těch, kteří své názory na Němce postupně redukovali od euforické fáze k dnešní distancované. Poměrně výstižně to vyjadřuje následující respondent:

Jonáš, 37, Prachaticko:

„Tak já bych viděl dvě roviny. Když se to otevřelo v roce 89 tak ty vztahy byly mimořádně dobré. To musím říct na rovinu. Všude. Ale všude byly mimořádně dobré z toho důvodu, že oni nás vítali a my jsme byli šťastný, že oni nás jako hloupý ovce aspoň trochu přijali. Hm, hm. To se nějak vyvíjelo. Já to tady vidím na každodenním životě, na podnikatelském, ale i jiným, to se nějak vyvíjelo asi do doby nějakého roku 96, 7, 8, 9 a v téhle době si i Němci začali uvědomo-

vat, že už nejsme prostě ty hloupý ovce, že teoreticky jsme mimořádně, mimořádně schopnej národ, že jsme pro ně nebezpečná konkurence a oni se, a já si myslím, že to je dobře, oni se k nám začali chovat ne shovívavě, začali se k nám chovat jako k potenciálním konkurentům na trhu práce. K potenciálním konkurentům o stavební zakázky, k potenciálním konkurentům, jestli si koupím nugetu u nich nebo tady u nás, což je dobře. V podstatě vztahy se normálně narovnaly, nicméně vzhledem k tomu, že byly naprosto pokřivený po roce 89, podle mého názoru, tak to kdekdo vnímal, že se zhoršily. Já si to skutečně nemyslím. Začaly se tahat všechny ty černý, černý můry z minulosti jo.“

O sudetských Němcích zde již byla zmínka v souvislosti s finanční podporou církevních staveb v pohraničí. Respondenti byli dotazováni také na postoji vůči nim.

V podobném kritickém duchu se vyjádřil také další narátor:

Přemysl, 49, Tachovsko:

„Vím, že jsou jiní, že tam mají pořádek a jsou i vůči sami sobě organizovanější. Na druhé straně, když člověk vidí, jak sem vozí odpady a jak se chovají tady, tak si myslím, že jsou stejní lidé jako my, akorát s tím rozdílem, že tam mají tvrdší zákony a tím pádem také tvrdší postihy. Ale jinak vidím, že se projevují úplně stejně jako my. V tom tedy rozdíl nevidím. Když mají příležitost něco udělat špatně nebo někde něco udělat, tak to udělají. Ale v Německu, tam se dívají na každé euro, aby ho nemuseli platit.“

Ivan, 61, Chebsko:

„Tak tady byl takový ten nekritický obdiv, zejména k Bavorákům, protože každý ví, že je to nejbohatší země, každý ví, že Bavorsko je prostě Bavorsko. Je to takový to švejkovství český, jsou tu nějaký poznámky. Teď se to všechno otevřelo a ti lidi mají možnost se poznat jinak, a to, co tady bylo předtím, už, doufám, zaplaťpámbu, skončilo!“

Ve zkoumaném vzorku respondentů je tato „poučená“ skupina zastoupena poměrně hojně. Mezi jejími příslušníky nalezneme velkou část regionálních elit a vesměs občany s vyšší vzdělaností.

4) lhostejné vnímání

Patnáct let od otevření hranic sledujeme v českém pohraničí jakousi lhostejnost vůči bavorskému sousedovi. Respondenti sice až na výjimky uvedli, že po revoluci jezdili ze zvědavosti za hranice a projevovali zájem. Ten však dnes do jisté míry vyprchal. Tito občané neznají zpravidla ani oblasti za hranicí, ani základní geografické nebo historické reálie. Němce neznají, v jejich „žitém prostoru“ se objevují pouze zřídka.

V rozhovorech podotkl jeden z narátorů, iniciátor jedné česko-německé výstavy, že česko-německými vztahy se většina obyvatelstva nezabývá.

Jan, 68, Chebsko:

„Tady se o to moc lidí nezajímá. Ale jak už jsem řekl. O řešení česko-německých vztahů se tady nikdo nezajímá. Myslím, normální obyvatele. Jestliže my jsme se tím zabývali, myslím teď tu

Otisky historie v regionálních identitách obyvatel pohraničí

naši výstavu, tak to bylo proto, že to bylo vyžadováno. Ale ne těma normálníma lidma. Ti to neřeší. Bylo to prostě aktuální, proto jsme to udělali. Ale mezi normálníma lidma se může řešit tak maximálně jenom to, že je teď lacinější v českých supermarketech a nebo není. Ale jinak se o ty vztahy nezajímají.“

Podle něj je v regionu, kde žije, lhostejný typ vnímání se všemi jeho průvodními znaky (jako nedostatečná geografická a historická informovanost) zastoupen nejvíce.

Avšak na základě zkoumaného vzorku respondentů se u Čechů tento typ vnímání vyskytuje méně často. Přítomnost efektu „mexické“ hranice a možnost profitovat z ekonomické nerovnosti regionů přeci jen motivuje respondenty k alespoň částečnému zájmu o sousedskou zemi. Na základě získaných informací se pak většinou kloní k jedněm z výše uvedených kategorií. I přesto však mezi nimi nalezneme takové, kteří doposud v Německu nebyli a kontakt s Němci nemají a nejsou schopni se v tomto ohledu vyjádřit.

Stranou našeho zájmu by jistě neměl být další faktor objevující se v posuzování interetnických vztahů. Část respondentů, především v severní části českého pohraničí s Bavorskem, častěji rozlišuje mezi východními a západními Němci. Nejčastěji je to v severní části Chebska, kde je toto rozlišování u respondentů dodržováno prakticky konsekventně. Zatímco v postojích k Bavorům zde převládá vesměs pozitivní hodnocení (vstřícné vnímání), respondenti obdivují jejich „čistotu“, „přesnost“ a poukazují na společné mentální vlastnosti s Čechy, jako např. podobný humor, pití piva, veselé natury atd., je postoj vůči bývalým občanům NDR (v rozhovorech se objevuje označení Ossi nebo Sas) převážně negativní (vnímání obranné – negativní). Respondenti ze severu vůči nim užívají tzv. nové stereotypy z období po převratu v roce 1989, jako např. že jsou hluční, roztahovační, arogantní atd.

Pozoruhodné stereotypní vyjádření – rozdílů mezi Sasem a Bavorem – další narátor:

Daniel, 41, Chebsko:

„Je rozdíl mezi Sasem a Bavorem. Bavor mi přijde jako člověk usedlejší, vnímám ho jako člověka přátelského, se smyslem pro humor ve střední vrstvě. Je to člověk sebevědomý, a je to člověk, který má svůj názor, z kterého těžko sleví. Sasa, a tady je to možná dáno tím, že to byla ta NDR, vnímám jako člověka, který se pořád bojí, je nespokojený, je hlučnější a pořád se dívá s nedůvěrou na toho Bavora. Ta hlučnost možná vyplývá z toho, že chce dát najevo: „Já jsem taky Němec.“ Tady já vidím rozdíl. Ty vztahy s Bavorem a Sasem jsou ale rovnocenné a kolegiální. Vztahy s německými starosty, to jsou vztahy s lidmi, kteří jsou pracovití a vědí, co chtějí. I když, i mezi nimi jsou taková a taková.“

Eliška, 65, Chebsko:

„To je ale zajímavé, že oni jsou tak tolik čistotní, ale jakmile opustí hranice, tak jsou to prasata. Úplně jedno, jestli jsou to západní nebo východní Němci. Ale i přesto tu rozdíl mezi západním a východním Němcem je. Oba, když jsem přijedou, tak ukazují určité velikášství. Zkraje jsem čekala, že mi dají banán jak opici. Naši lidi, ti zase ze sebe dělají blbce a líbí se jim tam kdejaké kýč. Co se týká osíků, tak ti se teď stali součástí velkého Německa, tak nám to dali pořádně vyžrat, abychom se tedy určitě ujistili, že oni jsou ti wessi a my ti ossi.“

Ještě k pohledu na Bavorsko: momentem, který ovlivňuje názory narátorů k západním sousedům negativně, je podpora Svobodného státu Bavorsko organizacím sudetských Němců. V tomto ohledu zaznívá kritika na některé reprezentanty Bavorska (vnímání obranné).

Postoje narátorů v českém pohraničí s Bavorskem vůči sudetským Němcům jsou indiferentní. Poměrně značná skupina ze severní části pohraničí s Bavorskem zaujímá vůči nim vstřícné postoje.

Blanka, 83, Tachovsko:

Určitě tady funguje ta spolupráce, že jsou tady ty svazy těch odsunutých. Je to tady?

„Tak víte, já s nimi přijdu docela dost často ve styku. Protože jsem z náboženské rodiny, tak se tady starám o kostel. A oni nám tady moc pomohli. Ale co jsem s nimi mluvila, ani jeden nechtěl zpátky. Párkrát jsem se nimi sešla, a oni, že se tady narodili, ale že nic nechtějí zpátky. Akorát znám jednoho, ten sem jezdí, ten umí česky, ten by byl chtěl a už si dokonce i žádal. Ti ostatní ale ne, ale oni nám tady hodně pomohli, protože zaplatili ty vytlučené okna do kostela.“

Magda, 77, Chebsko:

Kdybyste měla nějak charakterizovat česko-německé vztahy, tak jaké jsou?

„Já myslím, že jsou dobrý.“

A sehrává v nich ještě nějakou roli ta historie?

„Schrává u starší generace, ale mladá generace, ta sem nepůjde ani za nic na světě, protože tam už má všechno. A ještě pak ta další generace, tak ti už vůbec nebudou mít zájem. Oni taky mají v Arzbergu tu Heimatstube, místo, kde mají muzeum a věci ze Žandova a okolí. Oni sem vždycky jezdili každé dva roky, tady dávali na kostel hodně peněz. Oni dávali peníze na žandovský kostel. Oni přispěli dost, nevím přesně kolik, něco přišlo z církve.“

Jak se stavíte k tomu, že sem teď ti krajané investují a podobně?

„No, já nikoho neznám, kdo by to dělal. No, já jen, jak jste řekla, že tady dávají peníze na opravu hřbitova a podobně ... No, to není jen jeden, já jsem to četla v těch jejich Heimatbriefech, to jsou jejich časopisy. Tam stojí, kdo kolik dal. To se převádí na konto kostela.“

A co říkáte na ty požadavky?

„Jsou blbý, to je blbost. To je pár jedinců, ale to vedení s nima nemá nic společného. To jsou normálně srdeční lidi, tohle je vůbec nezajímá. Já znám rodinu tý Erny, to byli vystudovaní lidi, tak oni nic takového nechtějí. To oni naopak říkají, proč zůstali v republice, proč tam zůstali, když Hitler byl takovej gauner. Že se oni za toho Hitlera stydí. Aspoň takový z toho mám já dojem.“

Respondenti se zamýšlejí nad pojetím domova. Zpravidla odmítají názor, že by sudetským Němcům mělo jít o návrat majetku. Značná část tak usuzuje na základě vlastní zkušenosti z kontaktu s nimi. Méně početná skupina narátorů ze severní části českého pohraničí s Bavorskem zaujímá vůči sudetským Němcům odmítavá nebo lhostejná stanoviska.

Zatímco u respondentů se vstřícným vnímáním sudetských Němců sehrávají významnou roli při posuzování činnosti jejich občanské aktivity jako finanční pomoc při restauračních pracích na hřbitovech (např. tradiční uklízení hřbitova v Teplé aj.) nebo při opravách kostelů, dominuje u dalších zmíněných typů politická dimenze aktivit sudetských Němců, tedy jejich politické požadavky.

Otisky historie v regionálních identitách obyvatel pohraničí

Jonáš, 37, Prachaticko:

„...ve finále to funguje tak, že prostě vystoupí, vystoupí v televizi Bernd Posselt a začne povídat o tom, o nárocích, a my chceme, a my chceme majetky a tak dále a je to hrozná škoda, protože skutečně tenhle člověk nezastupuje většinu a je to prostě křičící a teď jde o to, jestli je to marginální nebo nějaká menšina, ale skutečně média, on a i ta jeho politika jednoznačně zastupuje prostě křičící menšinu, jo.“

Nutno podotknout, že politické požadavky odmítají všechny skupiny respondentů (tedy včetně těch s vstřícným vnímáním).

Jižně od Tachovska je silněji zastoupen odmítavý postoj vůči sudetským Němcům. Je to dáno jednak strukturou respondentů, jednak nižší intenzitou vzájemných kontaktů se sudetskými Němci. Finanční podpora sudetských Němců i jejich podobné aktivity jsou zhruba stejně početnými skupinami narátorů přijímány i odmítány. Celkově vzato sledujeme tendenci porozumět aktivitám sudetských Němců, a to jak od občanů, tak od zástupců měst a obcí. Na druhé straně se ještě více zesiluje odmítání politické reprezentace sudetských Němců a vznášených požadavků.

3.4. Závěr

Jednání narátorů neodpovídalo pouze jednomu typu. Nejčastěji bylo v jejich výpovědích zastoupeno více kategorií. Shrňme-li závěrem kategorizaci postojových výpovědí narátorů, zjistíme, že převládá typ poučeného vnímání. Tito občané projevují o souseda a vztahy s ním zájem. Sami často na sousedství aktivně participují, dokáží však k sousedovi zaujmout kritický postoj. Týká se to například regionálních elit a většiny multiplikátorů. Vzhledem k větší zasvěcenosti do vztahů a aktivního kontaktu jsou schopni kriticky hodnotit a rozlišovat. Nekritický, popř. málo kritický postoj reprezentovaný typem vnímání vstřícným je zastoupen podstatně méně a především u části kulturních (nikoli však politických!) elit a části starousedlíků (občanů německé národnosti).

Zatímco například u vzdělanostní struktury narátorů nebo geografické polohy jejich bydliště nelze zcela určit příslušníky jednotlivých typů vnímání, je to s ohledem na věk v omezené míře možné. Především starší narátoři vykazují obranné vnímání vůči Němcům, část z nich však také další ze třech kategorií. Zcela lhostejné postoje se vyskytují zřídka, přítomnost „velkého“ souseda za hranicemi nutí respondenty zpravidla k alespoň povrchnímu zájmu o Němce. Hlubší kategorizace jednotlivých typů vnímání by byla možná pouze v případě detailnějšího reprezentativního šetření.

Tabulka 1. Přehled vybraných problémů a reakce jednotlivých typů vnímání

	obránné vnímání	vstřícné vnímání	poučené vnímání	lhostejné vnímání
česko-německé vztahy	označují za špatné, zatížené historií a rozdílnými ekonomikami	dobré, stále se zlepšují a je třeba je zlepšovat	neurčité, hovoří o deficitech, pojmenovávají je, nabízí řešení	nezájem
postoje k Němcům, Bavorům	historické a ekonomické stereotypy	pozitivní, často pěstují přátelství	schopni kritické reflexe i sebe-reflexe	neurčité, zpravidla nezájem
informovanost o sousedovi	neurčitá, zpravidla nedostatečná	zpravidla dobrá	dostatečná	nezájem
frekvence kontaktu	malá	častá, sami jsou často zprostředkovateli kontaktů	různá, zpravidla častější	nízká (po roce 1989 mohla být vyšší)
názor na sudetské Němce a sudetoněmeckou otázku	historické a ekonomické stereotypy	zpravidla pozitivní, vyzdvihují jejich občanské aktivity ve „staré vlasti“	schopni kritické reflexe i sebereflexe	nezájem

Poznámky:

- ⁹⁹ „Die Formierung der Identität vollzieht sich nicht nur im Medium kultureller Selbstverständnisse und sozialer Vergesellschaftungsformen, sondern auch auf dem Boden konflikträchtiger Begegnungen mit dem Andersartigen Fremden (Alteritätserfahrungen).“ Rosen, J., F. Jaeger. 2001. „Erinnerungskultur.“ Pp. 397-428 in Karl-Rudolf Korte, Werner Weidenfeld (eds.). *Deutschland Trendbuch. Fakten und Orientierungen*. Bonn, zde s. 408.
- ¹⁰⁰ Thije, J. 2002. „Stufen des Verstehens bei der Interpretation von interkulturellen Diskursen.“ Pp. 57-91 in Helga Kotthoff (ed.). *Kultur(en) im Gespräch*. Tübingen: Narr.
- ¹⁰¹ Triandis, H. C. 1972. *The Analysis of Subjective Culture*. New York; Hofstede, G. 1991. *Cultures and Organizations: Software of the Mind*. London: McGraw-Hill.
- ¹⁰² Nosková, H. 2004. „Migrace ve 20. století. Od tolerance k intoleranci. Od intolerance k toleranci.“ Pp. 102-107 in O. Šrajerová (ed.). *Migrace-tolerance-integrace. Sborník z mezinárodní konference*. Opava.
- ¹⁰³ Pravda 3/1966 z 11. ledna 1966.
- ¹⁰⁴ Šmahel, F. 1995-1996. *Husitská revoluce*. Díl I.-III. Praha: Historický ústav AV ČR; Procházka, Z. 2002. *Plánsko a Tachovsko / Planer und Tachauer Region*. Domažlice: Nakladatelství Českého lesa.
- ¹⁰⁵ Brunner-Hastreiter, Ch. 1972. *Bärnau. Ein Heimatbuch*. Bärnau: Stadt Bärnau.
- ¹⁰⁶ Schlesinger, B. 1974. *Der Hussiteneinfall unter Prokop dem Großen im Winter 1429/30, seine Auswirkungen sowie sein Niederschlag in der Geschichtsschreibung*. Kulmbach.
- ¹⁰⁷ Schmutzer, J. 1970. *Tachau – Eine deutsche Stadt in Böhmen*. Weiden.
- ¹⁰⁸ Houžvička, V. 1997b. „Euroregions as Factors of Social Change within the Czech-German Borderland.“ Pp. 185-195 in *Räumliche Auswirkungen des Transformationsprozesses in Deutschland und bei den östlichen Nachbarn*. Opladen: Leske, Budrich.

Otisky historie v regionálních identitách obyvatel pohraničí

- ¹⁰⁹ Jeřábek, M. 1998. „Pozice euroregionu Egrensis v přeshraniční spolupráci mezi ČR a SRN (severozápadními Čechami a Saskem)“ Pp. 119-124 in *Regio '98. Sborník z konference Podniky, regiony a euroregiony před vstupem ČR do EU*. Plzeň, Cheb.
- ¹¹⁰ Novotná, M. 1993. *Euroregion Šumava – Böhmerwald – Muhviertel. Miscellanea Geographica Universitatis Bohemiae Occidentalis*. Plzeň, 51-57.
- ¹¹¹ Zich, F. 2000. „Nositelé přeshraniční spolupráce a vytváření přeshraničního společenství na česko-německé hranici.“ Pp. 15-44 in F. Zich a kol. *Vytváření přeshraničního společenství na česko-německé hranici*. Ústí nad Labem, zde s. 22.
- ¹¹² Zich, F. 2000. „Úvodní poznámka o problému vytváření přeshraničního společenství na česko-německé hranici.“ Pp. 7-14 in F. Zich (ed.). *Vytváření přeshraničního společenství na česko-německé hranici*. Ústí nad Labem.
- ¹¹³ Hamperl, W. D. 1993. *St. Maria Loreto in Haid / Sv. Marie Loretánská v Boru*. München: Schnell und Steiner.
- ¹¹⁴ Základní přehled viz Líbal D. 1995. *Církevní architektura Plzeňska. Gotika v západních Čechách*. Praha: Česká křesťanská akademie.
- ¹¹⁵ Viz Procházka, Z. 1993. *Poutní místo Svatá Anna u Plané*. Domažlice: Nakladatelství Českého lesa.
- ¹¹⁶ Viz Horpeniak, V., R. Rebstock. 1999. *Kulturní památky Šumavy*. Sušice: Nakladatelství Dr. R. Rebstock.
- ¹¹⁷ Pro srovnání viz Gracová, B. 2000. „Stereotypy sousedících národů a česká studující mládež.“ Pp. 113-129 in Miloslav Šesták, Emil Voráček (eds.). *Evropa mezi Německem a Ruskem. Sborník prací k sedmdesátinám Jaroslava Valenty*. Praha.
- ¹¹⁸ [Zich, F. rok??? c.d.: 30]
- ¹¹⁹ Houžvička. V. 2004. „Faktory ovlivňující kvalitu česko-německých vztahů.“ *Česko-německé souvislosti 2004* (1): 5-6.

4. „Doma“ v pohraničí

Jitka Laštovková

*Motto:
Cestička k domovu
známě se vine -
hezčí je, krásnější
než všecky jiné.*

*I kdybych ve světě
bůhví kam zašel,
tu cestu k domovu
vždycky bych našel.
(Karel Václav Rais)*

Následující řádky představí domov v sociálních a individuálních konstrukcích obyvatel česko-bavorského pohraničí tak, jak byl prezentován v rozhovorech, zaměřených zejména na percepci historických mezníků regionu. Mentální konstruování domova v této oblasti je specificky ovlivněno událostmi moderní historie, zejména výměnou obyvatelstva po druhé světové válce – odsunem etnických Němců a příchodem českého obyvatelstva z vnitrozemí.

4.1. Vztah ke kraji u českých obyvatel česko-bavorského pohraničí

V rozhovorech lze identifikovat různé kombinace a provázanost jednotlivých dimenzí či složek, na základě kterých je vztah ke kraji vytvářen a které souvisejí s individuálními psychosociálními charakteristikami mluvčího. Ve svém nejširším smyslu je vztah ke kraji budován na základě vztahu k fyzickému prostředí a k jeho obyvatelům (ať už minulým, současným či budoucím) – nazvěme to **ekologicko-sociálním vnímáním**.¹¹⁹

Právě fakt, že vztah ke kraji je vždy provázán se vztahem k jeho obyvatelům, ve svém důsledku znamená, že odsun německého obyvatelstva z pohraničních oblastí se stal determinující, formující silou nejen pro nově příchozí, ale i pro starousedlíky, kterým bylo sociální prostředí kompletně „vyměněno“.

Aneta, 71, Klatovsko:

„...když jsme ráno vyjžděli z těch Hofmanek, tak přišel naproti nám tajemník a řek: ‚tady je dekret, vy zůstáváte, vy nesmíte do Německa vodjíždět‘ jako do lágru nejdeme. No maminka z toho měla šok, že jo, ta tu zůstat nechtěla ani za nic, poněvadž že jo neuměla česky, byla zvyklá mezi tíma lidma ... No a teď si představte vidíte vona (nejlepší kamarádka, doplnila J.L.) vodjíždí

Otisky historie v regionálních identitách obyvatel pohraničí

na žebříňáku naložený no a my nás vyhnali zpátky. To byl takový víte zážitek, když vidíte všechno vodchází a my zůstali na Hofmankách jediný, na celých Hofmankách jsme zůstali jediný, všechno prázdny, jenom krávy tam zůstaly a my jsme nikoho tam vpravo vlevo za náma nikde nikdo nebyl, to je hro... to si neumíte představit, jak vám je, víte, když najednou ztratíte všechno, štěstí bylo, že sme potom v tý český škole byli a zase sme se sešli.“

Původní obyvatelé¹²⁰ také nejintenzivněji reflektují „vykořeněnost“ kraje, nedostatek historického a kulturního vědomí obyvatel přichozích po druhé světové válce i jejich potomků. Noví obyvatelé jako by budovali zcela jiný svět bez zřetele a respektu k tomu původnímu:

Eliška, 65, Chebsko (etnická Němka)

„Ti lidé byli vytrženi ze svých kořenů. Tady bylo určité multikulturní prostředí, ale bez kořenů. Když byla doba dovolených, tak lidi jeli, dnes se jezdí na dovolenou, oni tenkrát jezdili domů. V tom já vidím úpadek kultury. Když přijedu na Moravu, tak každý kousek někomu patřil a dnes patří ... Tady se to, co si přejeme, teprve vytváří. Dnešní mládež, ti tu dnes říkají doma. Ale ta střední generace, ta první generace měla null Ahnung. Tady to bylo jak v Eldoradu, ničeho si nevážíli. To, co tu bylo a opotřebovalo se, se tu nechalo. Ta další generace v tom vyrůstala: že můžu všechno, je to po Němcích. Můžu to rozbít, je to po Němcích. A ta třetí generace neví, co s tím.“

Daniel, 41, Chebsko:

„Tady se sešli lidé z půlky Evropy: Ukrajinci, Rusové, Rumuni. Část těch lidí, kteří sem přišli, odjížděli s kusy nábytku a nechávali tady rozmlácené věci. Část lidí tady zůstala. Ale největší problém je, že tím, že tu lidé dosídlili, tak tu nemají kořeny ... Oni to nemají v srdci, aby to tady bylo hezké. To je prostě ten problém, který je. Chtěl bych, aby lidé to město měli rádi a udělali po tu město něco, aby to tu bylo hezké. To je věc, která se bude vyvíjet po dlouhé generace.“

Naopak nově přichozí deklarují většinou postupnou, ale ve výsledku velmi intenzivní identifikaci s krajem; často si nejsou své nedostatečnosti v očích starousedlíků vědomi. I oni hovoří o vykořeněnosti kraje, nikdy ji však nevztahují na sebe samé a na své sociální okolí. Lze se proto domnívat, že z „vykořeněnosti“ se postupem času stalo klišé, kterým lze do jisté míry alibisticky zdůvodnit řadu sociálních problémů, které mohou mít ve skutečnosti původ jinde.

Vít, 64, Domažlicko:

„Projevy vandalismu, a ten se tady projevuje možná víc než v těch původních, tedy českých místech, protože to je jaksi stále v nějakém povědomí, že je to po Němcích, že to není naše. A to se mně nelíbí, já velmi trpím, když třeba vidím, v jakém stavu je ten náš zámecký park ... Já jsem přijal jaksi Horšovský Týn za své město a znovu podotýkám, že jsem lokální patriot, nedám na město dopustit.“

Metaforickým způsobem nastalou situaci reflektuje narátor, který se sám do oblasti přistěhoval v roce 1997:

Pavel, 37, Tachovsko:

„Ono (město, doplnila J.L.) bylo ukradnuté. To poznáte, když vám někdo ukradne kolo a je to kolo, na něž jste si šetřil, tak vás to bude mrzet. Jinak ani moc ne. Tady je to vidět, že když třeba projedete Tachov, tak to poznáte třeba na domech, jakým způsobem s nimi ti majitelé zacházejí. Absolutní neúcta k architektuře a k rázu toho domu. Tady není problém to vzít a zlikvidovat to ... Ti lidi, co tady jsou, tak nemají to vědomí, že Tachov je jejich město a že jim to tady patří. Jejich je možná pouze ten jejich dům a ten mikrosvět, ve kterém žijou, ale to město jako takové ne.“

I on však, s ohledem na omezenou délku svého pobytu ve městě, říká:

„Regionální historické cítění? Je zajímavé, že ve mně se to probudilo a já jsem dneska patriot tachovskej.“

Přesto z rozhovorů implicitně vyplývá, že zde vzniká otázka legitimacy „starousedlictví“ – je nutné narození v kraji, nebo stačí dostatečný čas pobytu v regionu? Kdo o tom rozhoduje? Zejména respondenti z první generace přišedších si často nejsou jisti „právem“ na svůj patriotismus, pozitivní vztah k regionu, ve kterém žijí, pro ně není samozřejmostí.

Markéta, 61, Chebsko:

„Tak já **už** jsem tady zdomácněla, já **už** se tady cejtim **zcela** doma, tak jsem **skoro** patriot tadyhle toho města i toho okolí.“ (zvýraznila J.L.)

Jan, 68, Chebsko:

„Podívejte, to je jinak. **Já žádný usedlík nejsem** (zvýraznila J.L.). S usedlíky je to tu těžké. Jsou to hlavně Němci, kteří nešli do odsunu, ale těch bylo po válce pořád míň a míň. Pak sem přišla po válce několikerá vlna novousedlíků, ale strašná spousta z nich, co přišla, se zase odstěhovala.“

Bez ohledu na délku pobytu mluvčího v kraji je z hlediska identifikace s krajem reflektována jistá abnormalita situace v pohraničí, mluvčí se velmi často vztahovali k Moravě či jižním Čechám, kde výměna obyvatelstva neproběhla. Právě v kontrastu s těmito tradičně českými regiony se jim jevila „vykořeněná“ situace pohraničí nejzjevnější:

Daniel, 41, Chebsko:

„To je o té postupné malé identifikaci s městem. To je práce, kterou se můj kolega v jižních Čechách nemusí zabývat. Tam, když lidé odejdou za prací, tak je jisté, že se tam ti lidé zase vrátí.“

4.2. Konstrukce domova ve „vykořeněném“ kraji

Vztah ke kraji ovšem automaticky neznamená domov. Z našeho úhlu pohledu sociální konstrukce významu pojmu domov nepřipouští, na rozdíl od vztahu ke kraji, jiné než pozitivní konotace – negativní či lhostejný vztah znamená, že domov není domovem.¹²¹ Samotný pojem lze v souladu s převládajícím diskurzem v sociálních vědách nahlížet jako sociální konstrukt, který je kulturně a historicky podmíněn – o domovu lze mluvit např. ve smyslu přístřeší, tedy jako o domě či bytu, ve kterém člověk bydlí.¹²² V euroamerické, „západní“ civilizaci je obvykle nutná také dimenze

Otisky historie v regionálních identitách obyvatel pohraničí

vztahu mezi sociálním a přírodním; tedy domov jako kombinace teritoria a komunity. Jak ale vyplývá z našich rozhovorů, domov má nejen prostorovou a sociální dimenzi, ale také svou dimenzi časovou, která je velmi důležitá: je to místo, jehož přítomností žijeme a jehož budoucnost nám leží na srdci (a většinou také místo, jehož minulostí a tradic si vážíme).

Definice domova, jak je uvedena např. v encyklopedii UNIVERSUM,¹²³ zní: „obydlí, ve kterém člověk žije, které je naplněno důvěrně známými předměty a lidmi, k němuž má člověk osobní citový vztah, který mu poskytuje pocit zázemí, bezpečí, jistoty.“¹²⁴ Stejný slovník zmiňuje také možnosti prostorového zužování, resp. rozšiřování pojetí domova, které může zahrnovat pouze byt, ale může být rozšířeno na celou obec, krajinu, region, případně i celou zemi („domovinu“), a zdůrazňuje destabilizaci domova v moderní době. Sociologie se v pojetí pojmu domov v podstatě shoduje s běžným jazykem s tím, že W. Brepohl vymezuje tři sféry, v nichž se domov rozvíjí: biologickou, jazykově uvědomovací a regionální.¹²⁵ Samozřejmě existují i jiné, méně generalizující a „instrumentálnější“ přístupy: Olga Vodáková ve stati „Strážkyně krbu“ v naší kulturní tradici např. vidí domov jako instituci jednoznačně genderově definovanou: „Pokud jsou ženy s oblibou spojovány s „teplem domova“, hovoří se o nich jako o „strážkyních krbu“, jde v podstatě o ztotožnění ženy a domova. Žena má udržovat oheň ... Má tedy tvořit a udržovat domov – pro sebe i pro muže, případně děti.“¹²⁶

V případě jazyka a jazykového uvědomování lze pro češtinu prakticky rozlišit dvě roviny: 1. „domov“ jako do jisté míry vznešenou ideovou konstrukci; a 2. „doma“ (být doma, jít domů...) jako otázku běžného každodenního života, žité reality. Domov tak může dle kontextu odkazovat k posvátnému i profánnímu (ve smyslu, v jakém byly tyto entity vymezeny Durkheimem) podle kontextu a situace. Komparativní charakter výzkumu nás zde chtě nechtě odkazuje k německému výrazu Heimat, který konotuje velmi emotivní vazbu a vědomí kořenů, (v omezené míře ho lze přirovnat k prvnímu z výše zmíněných významů), a je tak jednoznačně odlišen od výrazu zu Hause, tedy doma ve smyslu každodennosti. Tento rozdíl, který v češtině není tak výrazný a jednoznačný, jednak transparentně ukazuje kulturní determinovanost pojmu domov, jednak do jisté míry omezuje srovnání obou částí hranice.¹²⁷

V našem případě byla otázka položena více či méně v podobě první, tedy ideové konstrukce (většinou jako „Co byste řekli, že je váš domov?“), záleželo ale na mluvčích, jak ji interpretují a vyhodnotí v kontextu svých autobiografií.

Jak tedy konstruují význam domova obyvatelé české části česko-bavorského pohraničí 60 let po skončení války?

Domov je nejčastěji spojován s:

- Bydlištěm – pragmatické pojetí domova („doma jsem tam, kde si pověsím klobouk“)

Manželka Teodora, Prachaticko:

„No tak můj domov je tady už. Já třeba jak jsem se narodila jo, tam u Jindřichova Hradce, jo tak tam se jedeme podívat, ale už to není můj domov. Už jsem tam cizí, jo, i ty lidi se tam vyměnili, už je to tam. Domov je pro nás tady, ve Volarech.“

kapitola

Květoslav, 75, Domažlicko:

„Za domov považuju to, kde bydlím, kde žiju. Že jsem z Vysočiny, ale tam už nežiju, tam jsem se prostě rozloučil, vracím se teda ještě k tomu svému hnízdu, ale tady jsem doma, protože jsem tu denně ve styku s lidma a prostě tady uspokojuju vlastní svoje denní potřeby.“

- Rodinou – v roli prvku konstituujícího domov se někdy objevuje původní rodina, ve které jsou mimo jiné socializovány hodnoty a jazyk, spoluvytvářející pozdější pocit domova:¹²⁸

Kryštof, 67, Prachaticko:

„Dokavad vám budou žít rodiče, tak vždycky tam k tomu rodišti budete mít ještě vřelejší vztah. Já jsem přesvědčenější a život to potvrzuje, že teprve s odchodem maminky tak jaksi ztrácím ten domov.“

Častěji je zde ovšem zmiňována rodina prokreační, v podstatě domácnost, která je ve většině případů vnímána také jako bezprostřední domov v „profánní“ každodennosti. Nemusí tomu tak ale být ve všech případech...

Linda, 38, Klatovsko:

„Zase já si myslím to, že jsem takhle v životě párkrát změnila to bydliště, tak pro mě je domov hlavně moje rodina, no si myslím, že bychom dokázali žít i jinde, že ta vazba není zase taková nevyhnutelná.“

- Rodištěm – čímž máme na mysli nikoli pouze místo, kde se člověk narodil, ale spíše místo, kde navazoval první sociální kontakty, kde vyrůstal. Tato kategorie je samozřejmě relevantní pouze pro ty, kteří nebydlí v místě, kde se narodili a vyrůstali, a je typická zejména pro první generaci osídlenců – na dovolenou jezdili „domů“, pohřbeni chtěli být „doma“:

Jan, 68, Chebsko:

„... to je většina těch starých, co se sem přistěhovali a stále berou jako svůj domov a svoje bydliště nějakou obec jinde a vzpomínají na ni, a to i přesto, že jsou dnes aššší obyvatelé.“

Daniel, 41, Chebsko:

„My narážíme i teď na to, že mi řekne člověk, který je tu 50 let, že jede domů. Kam domů, ptám se. No, do Prachatic, říká. Pro něj je prostě pořád doma v Prachaticích. Ta srdeční záležitost se vyvíjí dlouhé generace.“

To je také příklad, alespoň jak se někteří respondenti domnívají, sudetských Němců:

Jan, 68, Chebsko:

„To je jako se Sudeťáky. Ti sem taky jezdí domů a mají tady své Heimattreffen, i když někde jinde bydlí 60 let v Německu ... Ti, co tohle přežili, tak ti jsou taky v mém věku těch 70 let a neustále na to vzpomínají, že tady jako někdy bydleli.“

Otisky historie v regionálních identitách obyvatel pohraničí

Otýlie, 65, Klatovsko:

„Setkala jsem se mnoha lidmi, kteří žijou v Německu, teda vodešli, je jim třeba 98 roků. Říkají mi, že se tam měli celou dobu dobře, ale že tady jsou doma.“

Daniel, 41, Chebsko:

„Bude to dlouhou dobu trvat, než ti lidé se sem budou vracet a budou tomu tady říkat doma. Toto je právě zastoupený u těch sudetských Němců, kteří vlastně tady ty generace měly a jezdí sem a vzpomínají. Oni sice odešli jako děti, ale byli vychovaní tak, že zde je pohřben děda a praděda.“

- Teoreticky můžeme konstruovat také pojem domova definovaný institucí, v konkrétním případě církvi nebo armádou, který se sice v rozhovorech konkrétně neobjevil, protože pro žádného z mluvčích nebyl aktuální, přesto jej ale implicitně můžeme tušit např. v biografických bývalých příslušníků pohraniční stráže. Instituce a její konkrétní forma v tomto případě do velké míry determinuje jak teritoriální, tak sociální aspekt existence svých příslušníků (jsou „vyslání“ do určitého místa, kde žijí v komunitě příslušníků stejné organizace), a může se tak spolupodílet na jejich definici domova.

V rozhovorech se téměř neobjevilo prostorově široké a z hlediska potenciálních konkrétních projevů také velmi obecné pojetí domova jako vlasti, případně Evropy či světa – domov byl většinou směřován do konkrétních „zažitých“ souvislostí. Jedinou výjimkou byl pocit provázanosti a sounáležitosti v rámci středoevropského prostoru:

Vincent, 60, Chebsko:

Co byste označil za svůj domov?

„Střední Evropu. Nikdy neříkám Čechy, ale střední Evropu. Víte, já jsem vyšponoval v roce 1968 ... V tom okamžiku jsem si uvědomil zvláštní věc. Že nejsme jenom Češi, ale že patříme tedy do té střední Evropy. To bylo už v roce 68. Byl tu spor o věrohodnost a integritu české společnosti. Poprvé jsem si uvědomil, že nejsme jen Češi.“

Bylo také zřejmé, že domov respondenti konstruují do té či oné míry v souvislosti se sociálními vztahy s okolím, že domov je v nějaké míře vždy otázkou sociálních vztahů.

Blanka, 83, Tachovsko:

„Já vám řeknu tolik, že domov je tam, kde prožijete svůj aktivní život. Ten Chlum u Třeboně je třeba velice hezké letovisko, hodně jsem tam toho prožila, ale tam už nemám ty kontakty ... Já už jsem se dráčky chytla tady a teď už jsem tady ... takže člověk se tu chytil za dráčky, má tady známý.“

Význam prostorové dimenze a zejména její vnější podoby, tedy v podstatě estetického hlediska, lze vyčíst z často opakovaného upozorňování mluvčích na vnější podobnost krajiny jejich rodiště a jejich současného bydliště.

Magda, 77, Chebsko:

Co je tady na tomto místě zvláštního?

„No, především jeho poloha. Podívejte se, Cheb leží na rovině, zatímco my tady jsme v horách a kromě toho tady máme všude les. To jako se mi líbilo. Jinak já jsem rodák z jižních Čech, tak se mi tady ta krajina hodně líbila. Pocházím od Tálinskýho rybníka.“

Ivan, 61, Chebsko:

Co vás drží v místě?

„Především práce, rodina, protože se mi tady ve škole líbí a místo i okolí je poměrně podobné tomu Liberecku, hornatá, hezká, členitá krajina, klimatické podmínky stejně mizerné. Mně stačí, když se přijedu do Liberce podívat čtyřikrát do roka.“

Téma bezpečí a jistoty spojené s domovem, zdůrazňované zejména v krásné literatuře a nacházející svůj odraz také ve slovníkových publikacích¹²⁹ nebo textech pracujících s archetypálním pojetím domova,¹³⁰ se v rozhovorech objevovalo velmi zřídka zřejmě proto, že v kontextu, ve kterém byly vedeny (historické mezníky regionu), nebylo adekvátní – nebyl proto důvod je nikterak tematizovat. Verbalizováno bylo pouze v případě návratu z války – tedy v souvislosti s extrémními zážitky, které znamenaly opak, absolutní nebezpečí a nejistotu:

Ferdinand, 85, Chebsko:

„Ale doma je v Michalových horách, to je můj domov. To víte, já jsem od té války, jak jsem naruoval v tom roce 1939. Když prožijete válku, tak už vás to netáhne jinam než domů.“

Možnosti pojetí domova jako rodiště a jako bydliště postulují otázku „dvojího domova“, což se v kontextu českého pohraničí týká jak přišedších Čechů, tak také odsunutých Němců. Sami respondenti vnímají potenciální rozpor mezi oběma pojetími a často se snaží svůj pohled na věc obhájit a vymezit se vůči pojetí druhému, opačnému – ti, kteří považují za domov rodiště, vysvětlují, proč pro ně bydliště není domovem, a obráceně.

Květoslav, 75, Domažlicko:

„Co se týče mého domova, co za domov považuju? Za domov považuju to, kde bydlím, kde žiju. Že jsem z Vysočiny, považoval bych za domov někde tam na tej Vysočině, ale tam už nežiju, tam jsem jako prostě se rozloučil, vracím se teda jako k tomu svému hnízdu, ale tady jsem doma, protože jsem tu denně ve styku s lidma, jo, a prostě tady uspokojuju svoje vlastně denní potřeby.“

Domov může být v takových případech vnímán jako otázka rozhodnutí:

Felix, 66, Chebsko:

„I když máte kořeny jinde, tak já jsem tady tedy jasně doma. Já jsem takový patriot, myslím, že je to na mě i znát. To je tak, když jsem se rozhodl tady bydlet, tak jsem se musel prostě rozhodnout a taky se zajímat tady o místní dějiny a tak ... Ono totiž ne každý tady dokáže zapustit kořeny. To ti, co tady žijou, tak jsou prostě zalezlí v těch panelácích a o nic se nezajímaj.“

Otisky historie v regionálních identitách obyvatel pohraničí

V českém kontextu se „dvojitý domov“ zdá jako legitimní konstrukce pro první generaci, přímo zasaženou výměnou obyvatelstva, nikoli ale pro generace následující, pro které už je bydliště i rodiště totožné.¹³¹

K tomu ale Hana (neodsunutá etnická Němka) říká:

Hana, 72, Tachovsko:

„Čeští obyvatelé jen těžko mohou pochopit, čemu se říká Heimat a touha po domově.“

I dále v rozhovoru potom odkazuje na silnou vzpomínkovou kulturu a emocionální provázanost, kterou Češi nedokážou vnímat a sami ji ani nevytvářejí.

Rozdílu si je vědom také narátor z Tachovska:

Pavel, 37, Tachovsko:

„Češi většinou moc neví, co je domov pro Němce. Proto se mívá. My nevíme, co to je, myslíme, že jde o vrácení majetku a máme z toho pocit, že nás ohrožují. Ale ono jim primárně nejde o ten majetek, ale jde jim o to, že jsme jim sebrali ten domov, co ale zase my nevíme, co to je, protože je to pro nás naprosto abstraktní pojem. Ale pro ně je to něco konkrétního.“

I ve středoevropském prostoru tak nalézáme reflektované kulturní rozdíly v interpretaci pojmu domov.

Z časového hlediska je pro pojetí domova důležité nejen vnímání budoucnosti, zmíněné výše, ale také trvání v čase: např. podle Jandourka¹³² je domovem „souhrn bližních, se kterými jedinec strávil na jednom místě **delší období svého života ... Domov je tedy možno vytvářet a není vázán na nezaměnitelné místo a osoby.**“ (zvýraznila J.L.). Také v rozhovorech se často objevuje pojetí domova v místě bydliště jako otázka času, tedy jako proces – být někde doma je pro příchozí proces „stávání se“, pro rodáky je to stav. Jako reflexe procesu adaptace se objevuje např. následující výpověď:

Otýlie, 65, Klatovsko:

„...To znamená zimní období plných šest měsíců s neustálým přísunem sněhu. Prostředí, kde jsem prakticky nikoho neznala, dalo by se říct. Ale to byla otázka tak jednoho roku a pak naopak jsem ke zdejšímu kraji přilnula a můžu říct, že ho docela miluju.“

Historické události v podobě odsunu tuto problematiku konstruují jako problematiku generační. Je tak v rozhovorech i reflektována.

Kryštof, 67, Prachaticko:

„Já jsem v těch mladších letech, když jsem měl malé děti, tak jsem je odvez na prázdniny samozřejmě domů na Vysočinu no a když jsem tam poprvé vodved syna a pak jsem pro něj přijel a chodili jsme po Vysočině a já jsem mu ukazoval některá krásná místa a říkal jsem „tady je krásně, vid’?“ a on říkal „no, tati, je tu hezky, ale na Šumavě je líp“. V té chvíli jsem věděl, že von

už se prostě tady narodil a von už bude mít domov tady a bude mít bližší vztah k tomu rodišti, tak jako já mám vztah k tomu svému rodišti.“

Zvolená časoprostorová dimenze před nás staví také otázku budoucnosti, která ale většinou není vnímána jako něco, co by mělo domov zpochybňovat či vylučovat (viz výše UNIVERZUM, Velký sociologický slovník). Naopak, mluvčí hovořící o budoucnosti formulují své úvahy spíše jako „obnovení“ domovů v pohraničí, „zakořenění“ dalších generací. Ve výpovědích se budoucí čas v souvislosti s domovem objevuje dokonce poměrně častěji než minulost, což pravděpodobně souvisí s faktem, že minulost není mluvčím „vlastní“, nemůže být v jistém smyslu „jejich“, zatímco o budoucnosti lze tímto způsobem uvažovat. Je patrná víra v překonání do jisté míry nenormálního stavu, který nastal po odsunu Němců a osídlení pohraničí, a návrat věci „do starých kolejí“.

Daniel, 41, Chebsko:

„Bude to dlouhou dobu trvat, než ti lidé se sem budou vracet a budou tomu tady říkat doma ... Mladí mají možnost cestovat ... Spousta z nich odchází ven. A my pak uvidíme, jestli se ta generace bude vracet. Já se domnívám, že se bude vracet. Že to místo, kde se narodili, je bude nějakým způsobem přitahovat.“

Toto přesvědčení lze považovat za projev důvěry v tradiční sociální řád, který při konstruování sociální reality v očích aktérů platí – vědomí domova a vazba k němu je předpokládána a považována za samozřejmou. I v případě, že je vnějšími okolnostmi nějakým způsobem destabilizována, běh času nevyhnutelně směřuje k návratu k původnímu stavu.

4.3. Posvácení bezdomovců?

V diskurzu sociální vědy se hovoří o postupné ztrátě významu domova a zejména jeho místní dimenze v důsledku procesů modernizace, spojených s migrací obyvatelstva apod. „Život v současné společnosti je spojen se zmenšující se vázaností na jedno místo ... Nad citovým vztahem k lokálně vázanému domovu převažují jiné sociální a často hlavně ekonomické motivy.“¹³³ Stejný zdroj cituje také W. Moebuse, podle kterého domov ztrácí svou stabilitu, není fixován a stává se transportabilním. Tím je zpochybněn i význam sociálních vztahů v rámci sousedství, které se rozvolňují a ztrácejí význam. J. Keller charakterizuje postmodernu jako posvácení bezdomovců, v návaznosti na R. Gipflera jako pokus o estetizaci mentality bezdomovectví. Identita se zde stává nevýhodou, důležitá je flexibilita, pojem domova je zcela zpochybněn globalizací.¹³⁴ Zygmunt Bauman¹³⁵ ve svých postmoderních životních stylech odkazuje k Turistovi a Tulákovi, z nichž oba se vyznačují nepřítomností domova. Tulák bezcílně a nahodile putuje na své honbě za změnou a za nadějí, která nikdy nesplní očekávání a přináší pouze deziluzi a rozčarování. Turista opouští domov ve jménu nových dobrodružství a zážitků. Oba se brání vztahu a odpovědnosti, které domov znamená, jen turista si „bere domov na cestu“, na rozdíl od Tuláka, který je bezdomovcem. „... je stále méně zřejmé, kde se nachází ten ‚pravý domov‘ a co by jej vlastně mělo od zbytku světa odlišovat. Někde domov musí být, abychom se všude jinde mohli cítit ‚mimo

Otisky historie v regionálních identitách obyvatel pohraničí

domov' ... Potřebujeme domov jako postulát; domov jako odpustek; domov jako výmluvu. Ve větech, v nichž mluvíme o domovu, vystupují slovesa v čase budoucím.¹³⁶ Zdá se ovšem, že rozhovory poskytují v mnoha případech svědectví o intenzivním budování „domovů“ v pohraničí, to znamená o opačném procesu, než o kterém hovoří výše zmíněná literatura.

Žitá „pohraniční“ realita ukazuje, že stále cítíme potřebu nějakým způsobem vymezit vztah k místu, kde žijeme, případně definovat svůj domov, a že prostorová blízkost je pro budování sociálních vztahů stále důležitým (i když ne jediným) faktorem. Ať už lidé do pohraničí přicházeli a přicházejí z jakýchkoli důvodů včetně ekonomických, ve výsledku deklarují ve své většině poměrně intenzivní a pozitivní vztah ke kraji, který mnozí z nich považují za svůj domov. Zkrátka, ve shodě s jinou Kellerovou úvahou – a bez ohledu na intelektuální konstrukce sociálních vědců – běžní sociální aktéři ve většině proplouvají životem na své sociální kře podle stálými prověřených vzorců a kategorií tradiční společnosti. „Recepty na sociální přežití se příliš nemění ... Obyčejní lidé – nesociologové, snad z nevědomosti, se i nadále snaží žít ve světě, který podle velkých sociologických teorií již zhruba dvě století neexistuje“.¹³⁷

Poznámky:

¹²⁰ Za sociální složku v tomto případě považujeme vše, co souvisí s lidskou činností, tedy nejen sociální vazby, ale také např. ekonomiku, historii, architekturu apod.

¹²¹ Jako původní obyvatelé či starousedlíci jsou zde označováni lidé, jejichž předkové (případně oni sami) žili v pohraničí již před 2. světovou válkou.

¹²² Není zde míněno, že všechny vzpomínky na domov či všechny zkušenosti s ním musí být nutně dobré nebo příjemné, ale že celkový vztah k domovu je ve výsledku pozitivní. Člověk přijímá domov kladně se vším všudy, tedy i s jeho zápornými stránkami.

¹²³ Jako odlišný případ lze uvést např. Evenky, pro které není domovem stan, který je pouze místem, kde se spí, za domov je považována celá tundra. (Procházková, Květa. 2001. „Pavína Brzáková na toukách napříč časem.“ [online]. *Týdeník Rozhlas*. [cit. 21. 7. 2005]. Dostupné z: <<http://www.radioservis-as.cz/archiv01/2801/28titul.htm>>.).

¹²⁴ Většina českých encyklopedií heslo domov vůbec neobsahuje.

¹²⁵ *UNIVERSUM. Všeobecná encyklopedie*. 2000. Praha: Odeon, s. 439.

¹²⁶ Viz *Velký sociologický slovník, díl I*. 1996. Praha: Karolinum, s. 219.

¹²⁷ Vodáková, A., O. Vodáková (eds.). 2004. *Rod ženský*. Praha: Sociologické nakladatelství, s. 83.

¹²⁸ V další části textu se k rozdílu ve vnímání ještě vrátíme.

¹²⁹ Viz také *Velký sociologický slovník, díl I*. 1996. Praha: Karolinum, s. 219.

¹³⁰ Např. *Velký sociologický slovník, Sociologický slovník* J. Jandourka, encyklopedie *UNIVERSUM* a další (viz seznam použité literatury).

¹³¹ „Domov by se možná dal definovat jako místo, kde dochází k naplnění základních potřeb a tužeb člověka. Jako místo, kde je teplo, bezpečí, jídlo a možná také oděv – tedy něco, co nás ochrání před zimou a jinými nepřáteli někde venku.“ [Vodáková 2004: 83]

¹³² Samozřejmě v případech, že se jejich příslušníci dobrovolně a ze své vůle neodstěhovali.

¹³³ Jandourek, J. 2001. *Sociologický slovník*. Praha: Portál, s. 65.

¹³⁴ Viz *Velký sociologický slovník*. 1996. Praha: Karolinum, s. 219.

¹³⁵ Viz Keller, J. (nepublikováno): Vybrané problémy sociologie (cyklus přednášek pro magisterské studium sociologie na FSS MU Brno 1999).

¹³⁶ Viz Bauman, Z. 1995. *Úvahy o postmoderní době*. Praha: Sociologické nakladatelství.

¹³⁷ Viz Bauman, Z. 1995. *Úvahy o postmoderní době*. Praha: Sociologické nakladatelství, s. 53.

5. Hranice v názorech občanů českého pohraničí s Bavorskem

Pak se zatáhla železná opona a bylo to

Lukáš Novotný

Při svých četných výletech po české hranici s Bavorskem dodnes narážím v lese na srolované ostnaté dráty, zrezivělé, v houští pohozené cedule s názvem „Pozor, hraniční pásmo“, základové zdivo domů a kostelíků, pomníčky a jiné relikty minulosti svědčící o tom, jak významným prostorem hraniční území bylo a je, a jak bohatá historie se v něm především za posledních několik desetiletí odehrála. Na česko-bavorské hranici dominoval v druhé polovině 20. století až do roku 1989 efekt rozdělení, neboť, odhlédneme-li od krátkého časového období Pražského jara v roce 1968 a od minima hospodářských přeshraničních kontaktů z období studené války (např. přeprava uhlí ze Sokolovska do Arzbergu, obchodní styky v oblasti porcelánového průmyslu mezi Karlovarskem a Selbem), zde neexistoval žádný výrazný styk.¹³⁸ Ve vnímání hranice převládaly až do roku 1989 stereotypy konfrontace mezi Východem a Západem o „pevné vlasti hráží“ proti západnímu světu.¹³⁹ Nejenže proti sobě stály dva státy, nýbrž také dva rozdílné politické, společenské a hospodářské systémy.

Po listopadu 1989 se v politických bilaterálních vztazích mezi Českou republikou a sjednoceným Německem začaly odehrávat dynamické změny, přičemž zejména intenzivně se projevovaly a projevují v příhraničí představujícím specifický územní typ oddělující jeden státní celek od druhého.¹⁴⁰ S tím, jak padla železná opona a politici a občané si podali ruce při četných setkáních na hraniční čáře, se – alespoň jsme to předpokládali v zadání projektu – proměnilo vnímání hranice a její role v postojích občanů těchto územních celků. Východiskem při sepsání této kapitoly bylo konstatování, že hranice není v žádném případě konstantní, nýbrž výrazně variabilní historicky determinovaná kategorie, a že napomáhá spoluutvářet a ukotvovat vlastní regionální, národní, kulturní i etnickou identitu a je tedy významným prostředkem k rozlišování mezi „my“ (resp. „já“) a „oni“.¹⁴¹ Z životních příběhů v našich rozhovorech jednoznačně vyplývá její význam. Zajímalo nás, k jakým strukturálním a typologickým proměnám došlo ve vnímání hranice s ohledem na historické mezníky po roce 1945, jakou roli hranice sehrává při recepci těchto historických událostí a jak determinuje a ovlivňuje pohled na sebe sama a na souseda v bavorském pohraničí.

5.1. Vybraná specifika česko-bavorské hranice

Zkoumaný region, tj. příhraniční okresy České republiky dotýkající se bavorské hranice, se rozkládá na 5834 km² a v současné době v něm žije 338 500 obyvatel.¹⁴² Tyto oblasti vykazují celou řadu geografických, historických, ekonomických a jiných specifíků. Kromě vytyčující funkce

Otisky historie v regionálních identitách obyvatel pohraničí

fyzického prostoru dvou národních států představuje hranice také rozdíly, které existují v projevech a fungování sociálních systémů na obou stranách této politické a fyzické dělicí čáry.¹⁴³ Z hlediska geografického se jedná o periferní, nejčastěji hornaté území (Smrčiny, Český les, Šumava) s nižší frekvencí kontaktů s centrem a fixní linií oddělující sousední území.

Historicky to byla stabilně mezistátní, a proto do jisté míry konfliktní hranice, navíc od skončení druhé světové války oddělující dva mocenské bloky.¹⁴⁴ Vedle toho, že od konce války až do roku 1989 v periferních oblastech převládal bariérový hraniční efekt umocněný občansky nepropustnou hranicí, uzavřenými vojenskými a hraničními oblastmi, nerozvinutou infrastrukturou apod., je ojedinělý – v porovnání s ostatními pohraničními oblastmi ČR s výjimkou jižního pohraničí s Rakouskem – vývoj obyvatelstva, vyznačující se jeho směnou, tedy odsunem sudetských Němců a následným etapově probíhajícím osídlováním a nezdědka kdy příchodem příslušníků jiných národů popř. zahraničních Čechů (např. z Polska, Ukrajiny).¹⁴⁵ Cílem novoosídlenců bylo „vybudovat v pohraničí to, co chce lid mít: pevnou českou baštu.“¹⁴⁶ Jednoznačně negativní proměny hraničních regionů, z nichž za všechny jmenuji vysídlení novoosídlenců z bezprostředně na hranici ležících – byť třeba jen zpola osídlených – obcí a plánované pustošení a likvidování těchto sídelních prostorů,¹⁴⁷ zavedení střeženého prostoru a s tím spojeného omezení občanských práv občanů (např. zvláštní propustky pro pohyb v ašském výběžku) zato významnou měrou přispěly k tomu, že se zde dochovala celá řada přírodních krás, představujících dnes potenciál pro rozvoj cestovního ruchu.

Po roce 1989 došlo ke znatelným kvalitativním změnám, padla železná opona, hranice začala být stále více otevřená a propustná (*permeabilní*), narostl počet hraničních přechodů (jen v bývalém okrese Prachatice narostl z jednoho na pět), vznikla celá řada přeshraničních aktivit, což se významně projevilo v hospodářském, kulturním a sociálním vývoji českého pohraničí. To v posledních 15 letech postupně mění své postavení a stává se stále častěji prostorem zprostředkovávání a kontaktů.¹⁴⁸ Třebaže se obě strany hranice potýkají s celou řadou sociodemografických problémů, jako migrace především osob s vyšším vzděláním a s tím spojená nedostatečná nabídka pracovních míst a kulturních programů, nižší životní úroveň než v centrálních oblastech atd., zůstává česko-bavorská hranice asymetrická s odlišnou ekonomickou vyspělostí obou stran. Rozdílné ekonomické standardy komplikují i přes patrné úsilí o koncepční postupy v regionálním rozvoji hledání řešení, obě strany totiž do jisté míry z této ekonomické nerovnosti profitují nebo dokáží profitovat (pendleři, smlouva o dílo atd.). „Specifické je zde uplatnění tzv. zušlechťovacího styku, kdy dochází k dovozu určitých polotovarů z jedné země do druhé za účelem dalšího zpracování. Cílem je využít relativně lacinou a kvalifikovanou sílu v ČR.“¹⁴⁹ V interdisciplinárním výzkumu „Občanská dimenze česko-německých vztahů ve fázi vstupu České republiky do Evropské unie – s důrazem na pohraniční oblasti“ na tuto skutečnost upozornili zástupci lokálních elit především v severní části českého pohraničí.¹⁵⁰

S ohledem na historickou analýzu dostupné literatury a tisku a na výsledky kvalitativního šetření mezi Čechy a Bavy v přímém sousedství je možné vypočítat hned několik možných kategorií vnímání hranice. Přímě se nabízí například historické nebo ekonomické hledisko. Hranice je ve své retrospektivě občany českého pohraničí s Bavorskem vnímána v kontextu různých historických období a různé historické paměti spočívající v prvé řadě ve vlastní prožití minulosti, dále pak ve zprostředkovaném generačním transportu a lokálně historickém povědomí (*říká se, traduje se*) a odvolání se na historické prameny a širší dějinné souvislosti, ovlivňující vývoj

tohoto území (tzv. kulturní paměť ve smyslu Jana Assmanna). Každý z těchto pohledů ovšem úzce souvisí nejen s vnímáním sebe sama, nýbrž s tím, jaké jsou naše postoje k sousedské zemi. Patří sem také úvaha o tom, jak nás vidí sousedé, jak si vzájemně rozumíme, jak moc usilujeme o vzájemné poznávání. To vše pomáhá pochopit existenci a funkci hranice, jejího mentálního rozměru a různých hraničních efektů.¹⁵¹

5.2. Vnímání hranice v historickém kontextu

Do roku 1945

Věnujeme-li pozornost tomu, jak historické mezníky ovlivnily vnímání hranice u našich respondentů, není možné nezmínit roky 1938, 1939, 1945, 1948, 1968, 1989 a zcela jistě také 2004. Všechny tyto dějinné diskontinuity nějakým způsobem modifikovaly postoje k hranici a bezprostředně určovaly život (nejen) v pohraničí. Se vzpomínkami na období před rokem 1945 je to u našeho souboru narátorů horší. Pamětníky můžeme rozdělit na dvě nestejně velké skupiny, přičemž do první (méně početné) spadají usedlíci žijící v daných pohraničních oblastech nepřetržitě. Jsou to především občané německé národnosti a Češi žijící zde déle než od roku 1945.¹⁵² Pokud se vzpomínky na hranici před rokem 1945 objevují také u občanů přišedších do pohraničí až po skončení války, tak jsou nejčastěji opřeny o zprostředkovaná vyprávění nebo jinak determinované a méně autentické vzpomínky. Nejčastěji je připomínáno, jak za hospodářské krize docházeli někteří občané německé národnosti přes hranice do „rajchu“ za prací, jak pronacisticky smýšlející bojůvky sudetských Němců překračovaly hranice, zbrojily se a jak:

Jarmila, 71, Tachovsko:

„...tady ta hranice historicky před válkou víceméně byla taková uvolněná, protože tady byli Němci a tam byli Němci.“

Teodor, 66, Prachaticko:

„No, tak v té dřívější době určitě žili stejně, tehdy. Jestli na tej straně, nebo na tej, ta hranice nebyla tak nějak uzavřená, protože se chodilo na práci do Německa od nás a zas obráceně. Tady teda na tej Šumavě, jak to bylo jinde, já nevím.“

To však zcela jistě platilo až pro druhou polovinu existence první československé republiky, neboť předtím ještě mezi etnickými Němci po obou stranách hranice přeci jen existovalo jakési vnitřní dělení, kromě prostého příslušenství k jinému státnímu útvaru to bylo především silné povědomí československých Němců o rakouské monarchii (označovali se také – byť to převážně platilo především u moravských Němců – za *Altösterreicher*), různé ekonomické dynamiky obou částí hranic aj. Celkově vzato však skutečnost bezprostředního sousedství etnických Němců v tolik silné sídelní koncentraci představovala slabé místo fungování Československa.¹⁵³

Narátor německé národnosti k tomuto historickému období podotýká:

Otisky historie v regionálních identitách obyvatel pohraničí

Ferdinand, 85, Tachovsko:

„No a teď ve třiatřicátém, čtyřiatřicátém roce začal Hitler stavět dálnice. A to víte, to bylo akorát sousto. To byla naše chyba, že jsme pustili ty naše lidi k nim do práce. To víte, tak se dělalo za marky, docela si dobře vydělali a tady dostali deset korun na týden. V sobotu v poledne přišli všichni zpátky z rajchu.“

Z jeho výpovědi je patrná identifikace s Československem (ingroup; *že jsme pustili ty naše lidi*) a deklarovaná odlišnost od Německa, o jehož vývoji po převzetí moci Hitlerem byl informován (outgroup: *k nim do práce*). Přitom Ferdinand nebyl nijak výrazným bojovníkem proti nacistické ideologii. Skutečnost, že pro Němce bylo „povoleno“ přecházet hranice a přicházet si tak „na lepší“, tedy dělat za marky, označuje za chybu československých orgánů. Ovšem takto četné ilegální přechody nebylo možné ohlídat. Narátor musel zůstat v pohraničí – třebaže mu až do počátku 50. let nebylo uděleno občanství – po skončení války pro svou nepostradatelnost coby odborný pracovník v oblasti papírenství. Paradoxně však papírní, jak zmínil v rozhovoru, byl donucen na počátku 50. let zavřít v rámci kolektivizačních procesů po roce 1948. V 50. letech pak dostal nabídku na dobrovolné vystěhování z ČSR. To však odmítl s domněnkou, že Německo se nacházelo ještě tou dobou v troskách. Zde je na místě upozornit na to, že celá řada Němců svou národní sebedefinici s prvorepublikovým Československem neztotožňovala a jednoznačně se snažila jeho existenci narušovat.¹⁵⁴ Z hlediska vnímání hranice do roku 1945 to znamená, že tito občané usilovali o jejich revizi a připojení k říši. Nejenže docházeli do říše za prací, jak jsme již zmínili, nýbrž byli odsud účinně posilováni, jak co do politického smýšlení, tak materiálně, např. zbraněmi atd. Nové uspořádání hranic se jim vyplnilo – jak známo – Mnichovskou dohodou v září 1938.

1945-1989

„Za drátem“, „za plotem“, „uzavřený a protkaný“ nebo „bavorský s prominutím podělaný příhraničí, kde chcípnul pes a kde 40 let nebylo vůbec nic“. To jsou některá z pojmenování hranice, která se u našich respondentů objevují v souvislosti s obdobím tzv. studené války.

Malý zlomek toho, jak tehdy vypadala státní hranice, podává v rozhovoru Kamil, sám činný v Pohraniční stráž:

Kamil, 68, Klatovsko:

„...dostali jsme čtyři kilometry hranic na krk, byly tam dráty, drátěňj zátaras, elektrika, miny v tom, šedesát vojáků základáků a byli jsme tam tři z povolání, no a tak jsem přišel ještě na jinej útvar támdle na Hamry, na nýrskej prapor zase, no a deset let jsem takhle strávil na čáře, deset let ... ale prostě malérů bylo hodně, různých, zejména, protože tam bylo vysoký napětí v těch drátech a řada lidí, dneska to člověk vidí jasně, prostě zbytečně přišla vo život, péesáků i civilů.“

Není proto divu, že v té době je hranice vnímána jako bariéra bránící občanským možnostem svobodného pohybu, tedy možnostem vycestovat, a hraniční pásmo se stává nepohodlným regionem pro život navozujícím strach a místem, kde „nikdo neví, co tam vlastně je“. Politika studené války státní hranice a jejich ochranu silně akcentovala. Od poloviny roku 1949 se z hranice

postupně stával nepropustný val. Obyvatelé hraničních obcí byli nuceni přesídlit a podél hranic s Bavorskem vznikla po vzoru SSSR tzv. železná opona, „jištěná“ dráty ve třech řadách a elektrickým napětím 5000 voltů. Tento režim přetrvával na hranicích až do roku 1958, kdy byly odstraněny ploty ve třech řadách a na jejich místě vyrostl signální ostnatý plot (asi 2,50 m vysoký s přístrojem vysílajícím signál rozmístěným každých 200 metrů) s 24 voltovým napětím. Komunikace mezi jednotlivými hlídkovými stanicemi tedy probíhala pomocí signálních zvuků při případném dotyku. Staré dřevěné hlídkové věže byly v roce 1971 nahrazeny novými s železnými konstrukcemi. Na jedné straně si propagandistickou kulturou vzpomínání budovaly generace přicházející do pohraničí vlastenecké pocity, na straně druhé vznikala jakási hraničářská identita umocněná vedle akcentování některých historických období, jako např. husitství a národního obrození, také v praktickém životě ustavením pohraniční stráže a policie, prestižního povolání prováděného navíc – řečeno komunistickou propagandou – v duchu hraničářských tradic Psohlavců.¹⁵⁵

Pražské jaro v roce 1968 znamenalo významný historický mezník v historii železné opony. Po násilném potlačení došlo k výraznému nárůstu počtu uprchlíků, jen v srpnu to bylo na česko-bavorské hranici 55 civilistů a čtyři uniformovaní. Jen pro zajímavost: bylo to asi tolik, co za uplynulých sedm měsíců (57 civilistů, čtyři uniformovaní).¹⁵⁶

Na konci 80. let čítala československá Pohraniční stráž spadající pod federální Ministerstvo vnitra 13 000 osob. Zajištění československé státní hranice s Bavorskem a Rakouskem vykonávaly štábní jednotky, stavební brigáda (za účelem stavění krytů) a školící brigáda v Plané, která vzdělávala důstojníky a specializované týmy. Na 356 km dlouhé česko-bavorské hranici působily tři brigády Pohraniční stráže se sídlem v Chebu, Domažlicích a Sušici (tato jednotka byla nasazována také na ochranu části hranice s Rakouskem). Jedna každá brigáda se skládala z asi 1600 mužů a vnitřně se dělila na vedení, speciální jednotky, školící tým a prapory pohraničnicků (s útvarem pro kontrolu na hraničních přechodech a zpravodajskou brigádou). Hlavní práci v terénu vykonávaly jednotlivé roty. Podél hranice se Spolkovou republikou Německo se v poslední fázi existence železné opony nacházelo celkem 47 rot pohraničnicků. V blízkosti hraničních přechodů navíc působily speciální jednotky, zodpovědné za ochranu přechodů. Jednotlivé roty byly různě početné, záleželo například na blízkosti hraničního přechodu, délce působnosti, povrchových možnostech atd.) a skládaly se z velící složky, důstojníka pro politické záležitosti, rotmistra a hospodářské a technické jednotky. Dále pak z různě velkých podskupin vojáků, nejčastěji branců se zvláštním školením a specialistů (pohraničnicků, psodů, řidičů a technických jednotek připravených v případě potřeby opravit poškozený signální systém na hranici).

Aby byl zdůrazněn český, resp. československý charakter pohraničí s Bavorskem, byla hned v několika místech v pohraničí zakládána celá řada tradic v duchu těchto husitských nebo psohlaveckých tradic, od přehlídek pohraniční stráže a speciálních kulturních programů pro ně až po pořádání historických oslavných programů a slavností, jako např. v Tachově.¹⁵⁸ Zde se historické slavnosti husitů spojené s městskými konají od roku 1946. Pouť konaná v tomto roce se ještě více koncentrovala na zdůraznění chodských a psohlaveckých tradic. První velká oslava výročí bitvy u Tachova v komunistické režii proběhla v roce 1952 s opakováním každých pět let.¹⁵⁹ Oslavy jako tato jsou dobrým příkladem aktualizace a mobilizačního charakteru historie.¹⁶⁰ Oslavy přetrvaly dodnes, byť již ustoupil politický faktor a interpretace husitského hnutí jako revolučního třídního boje a protiněmeckého hnutí. Dnes je tedy již možné hovořit o jisté tradici těchto akcí v Tachově. Kromě posílení kulturní nabídky regionu jsou navíc spojovníkem s partnerským měs-

Otisky historie v regionálních identitách obyvatel pohraničí

Tabulka 2. Počet uprchlíků přes česko-bavorskou hranici v 80. letech¹⁵⁷

rok	uniformovaní	civilní osoby	z toho z bývalé NDR	celkem
1980	3	10	0	13
1981	3	16	0	19
1982	3	15	0	18
1983	3	13	7	16
1984	3	9	3	12
1985	4 (jeden ze SSSR)	14	5	18
1986	4 (jeden ze SSSR)	21	13	25
1987	3	12	8	15
1988	–	30	24	30
1989	2	34	31	36

Zdroj: Bank, R. 2000. „Das war der Eiserner Vorhang. Entstehung, Aufbau und Funktionsweise der Sperranlagen an der Westgrenze der ehemaligen ČSSR,“ in Amberger, F. (ed.): Grenzenlos. Straubing, s. 28.

tem Bärnau nedaleko od Tachova v bavorském pohraničí. Obě města se podílejí na činnosti Společenství měst s husitskou tradicí.¹⁶¹

V jazykové oblasti pak novou identitu pohraničních a obranářských oblastí zesilovala pojmenování například novin (Hraničář, Stráž míru atd.) kin, kulturních domů a jiných zařízení (Pohraničník atd.). Pochopitelně není možné opomenout také zavedení českých názvů obcí a geografických úkazů posilujících povědomí „nového domova“. I přes patrné úsilí o vytvoření nového kolektivního vědomí v pohraničí ovšem do popředí vystupovaly socioekonomické problémy, s nimiž se regiony potýkaly: jak zamezit vystěhováním novousedlíků zpět do vnitrozemí, jak pro ně učinit tyto regiony atraktivnější, jak se vypořádat s hospodářskými ztrátami způsobenými odsunem atd.

Problémy s naplňováním stavu zaměstnanců hlásilo hned několik podniků, mezi nimi např. Okula Nýrsko, napajedla v Kašperských Horách nebo textilky v Aši.¹⁶² V soudobém tisku se stále častěji dočítáme o nedostatečném zásobování potravinami. Jako by pohraničí „byla jiná země“, kde se žije hůř, je tam výrazně horší kvalita života, nedostatečné zásobování základních potravin a jejich špatná kvalita, posteskl si dokonce i regionální tisk.¹⁶³ Kromě toho se objevovaly také sociální předsudky obyvatel vnitrozemí vůči pohraničí. Alespoň to konstatovala narátorka z Klatovska:

Jana, 72, Klatovsko:

„...každá skupina a každý i jednotlivci nebo rodiny nebo který jsem vedla, vždycky mi položili, jestli jsme byli tady, jestli to bylo německý, jestli jsme Sudety, kolik tady bylo Němců, jestli jsem Němka, když mluvím německy, každá skupina, to bylo úplně, až potom, když jsme začali vo tom trošku, teda v tisku a nějakým rozhlase hovořit, a trošičku když se to jenom ty Češi se vzkřísili

a začli mluvit taky trošku s hrdostí českou, tak teprve začlo to, že už se ptali vopatrně, anebo se většinou, ale ptají se ještě dodnes...“

To, že státní hranice ve vyprávěních respondentů od jejich příchodu ještě do roku 1948 byla do jisté míry otevřená, potvrzuje respondent:

Květoslav, 75, Domažlicko:

„na tý hranici začaly už problémy“ od roku 1948:

„...když jsem byl na státní hranici jako takovej, tak zkrájel jsem po ní chodil, do toho roku vosum-
ačtyřicet dejme tomu, jsem vlastně chodil i přes tu hranici, místama třeba přes německý území,
potkával jsem se s Němcema, zdravil se s nima, že jo, voni zdravili mě, třeba kde jsme jako to.
Pak přišel ten rok osumačtyřicátý, kdy jako prostě se ta hranice vobstazovala, ale na tý hranici
začaly už problémy, začaly prostě problémy v tom, že naši řeknu, někteří lidi ať už měli k tomu
důvody jakýkoliv, celkem vzato, to je věc problematická, jaksi na delší dobu jako bych chtěl
vysvětlovat, nebudu se s tím zabíjet, ale utíkali přes hranice a teď z toho vznikaly různý pro-
blémy, že když by člověk jako byl takovej lidem jako umožňoval přechod přes tu státní hranici,
pochopitelně by byl se dostal do rozporu se zdejšíma těma orgánama.“

Výpověď respondenta dokumentuje, jakým významným historickým mezníkem rok 1948 byl. Navíc vyvolal vlnu migrací, často spontánních, jak o nich ostatně narátor hovořil.¹⁶⁴ Ve vzpomínkách respondentů je období let 1945 a 1948 zmíněno jen málo, což je pochopitelné především proto, že naprostá většina z nich buď ještě nežila, nebo období zažívala jako dítě. Pamětníci však vzpomínají, jak podnikali výlety a vycházky na hranici a povídali si tam s „grenčáky“ z druhé strany.

Václav, 81, Klatovsko:

„...čtyřicet sedm jsem prožíval v Lenoře a tam jsem mohl chodit až za hranice tenkrát, že jo, to místo bylo úplně volný...“

Šumavské okresy se již v období První republiky vyznačovaly malou hustotou osídlení (především Vimperk, Nýrsko, Hartmanice, Volary, Kašperské Hory), většinu jejich území tvořily husté a těžko prostupné hluboké lesy. Pro oblasti osídlené až do roku 1945 převážně německým (a židovským) obyvatelstvem – ovšem hned na několika místech především na Domažlicku se vyskytovala území s převahou etnických Čechů – jsou typické dlouho trvající a tuhé zimy.¹⁶⁵ Tyto přírodní podmínky společně s horší občanskou vybaveností sídel komplikovaly osídlování. Vytvořením pohraničního pásma se zde paradoxně kromě dalšího vylidnění zachovala čistá příroda, což si uvědomuje také jeden z obyvatel:

Kryštof, 67, Prachaticko:

„No víte, tím bysme se vlastně dostali dřív zakázaných území, do pásma, do pohraničního pásma. Nebýt vlastně zakázaného a pohraničního pásma, tak by tady nikdy nebyla taková příroda, jaká tady je.“

Otisky historie v regionálních identitách obyvatel pohraničí

Jedná se skutečně o mnohde až panenskou přírodu neposkvřenou zřízením průmyslových podniků ani vytvořením sítě dopravních komunikací. Respondenti její krásy poznávali především tehdy, když bylo – především v 60. letech – posunuto jinak nepřístupné hraniční pásmo například v regionu Klatovska a Prachaticka.

Markéta, 61, Chebsko:

„A ta hranice, jak vnímáte teda tu hranici a její otevření? Já jsem ji moc neviděla tady, ale pamatuju si to ze Šumavy. Tam si pamatuju, když v jedenašedesátém roce se posunulo hraniční pásmo blíž k hranicím, že se část otevřela, tak to byla nádherná panenská příroda. Taková neporušená, dá se říct lidskou činností a bylo to strašně hezký. Tedko je to úplně otevřený, takže to krásný se otevřelo, že to člověk může navštívit, ale zdá se mi to v současné době, že už to začíná bejt trochu přetížený návštěvníkama a takovejma stavbami, který tam sice jako dost dobře sedí až na takový výjimky, ale přece jenom se mi to zdá až moc, až moc zatížený.“

Ustanovení Šumavského národního parku a celé řady chráněných krajinných oblastí s ojedinělou faunou a flórou je nejlepším důkazem o krásách pohraniční přírody. Na druhou stranu také zde sílí turismus a silniční provoz jako důsledek větší propustnosti hranic (především rozšířením silničního provozu ve směru na Rozvadov), což s sebou nutně přináší větší zatížení pro životní prostředí.¹⁶⁶

Jeden z respondentů popisuje, jaké to bylo za komunistů na Domažlicku, konkrétně na Folmavě:

Otakar, 81, Domažlicko:

„Potom máme Folmavu, to je úplně německá obec. To je na hranicích. No, tam je přechod, kde vlastně ten život za komunistů byl velice bídný, protože tam to bylo hraniční pásmo. To bylo uzavřený a protkaný. No, ale voni to hraniční pásmo vyčlenili tak, původně to bylo zavřený, potom to uvolnili, po tom sedmdesátém roce, nebo ňák tak, takže se do kostela mohlo, jenomže kdo tam šel, tak ho pustili, pětkrát zastavili, proč jdeš, kam jdeš...“

Je zde zmiňováno významné specifikum českého pohraničí v té době, totiž že to byl uzavřený a mimořádně střežený prostor na straně jedné a navíc „protkaný“ ve smyslu existence pohraničních praporů, policie a různých civilních donášeců. Respondenta to evidentně omezovalo v občanském životě, což uvádí na příkladě represálií spojených s návštěvami kostela. Z jeho vyprávění je patrné postupné uvolňování těchto omezení, jak sám sděluje, od 70. let. Podobně se vyjádřil také narátor z Chebska.

Felix, 66, Chebsko:

„My jsme teda chtěli se jako děti tam do toho hraničního pásma jít podívat, ale nešli jsme. Celé to hraniční pásmo bylo zakázané, směli tam tak akorát lesáci, pokud tam měli farmu. Normální občan, když nebyl nějak dobře ideologicky zapsanej, tak neměl možnost dostat propustku do hraničního pásma.“

kapitola

Jeden z respondentů z Tachova se svěřil s příběhem o ilegálním přechodu hranic. Kvůli migraci jedné jeho známé, již výrazně pomohl, byl potom v 50. letech:

Slavoj, 84, Tachovsko:

„střeženej a hlídaném jako voko v hlavě. Že jsem ji převed.“

A převed jste jí?

„No, převed.“

Současné s občanskými omezeními probíhala likvidace bezprostředně na hranici ležících sídel, s kterými se po odsunu Němců nepočítalo pro osídlování. Týkalo se to celého pohraničního prostoru jako prevence předtím, „aby se tady nemohli diverzanti schovávat.“

Teodor, 66, Prachaticko:

„V roce 50 a 51 se začaly stěhovat vesnice a nové údolí, který bylo přímo na hranicích a veškerý obyvatelstvo vystěhovali v tom údolí a tam byl i lesník, tam já sem zůstal ... dál nebyla možnost, tam už bylo prázdno – jen v malým rozsahu, protože nebylo možný ráno a večer nějaký takový pochůzky dělat. Začínali v jednapadesátým, dvaapadesátým – drátěný zátarasy, no tak sem právě.“

I přesto však respondenti do hraničního pásma docházeli, někteří pracovně (především lesníci), jiní tajně, např. na houby nebo borůvky. Likvidace pohraničních sídelních obcí – a nutno říci, že kritériem pro jejich zničení byla ryze hraniční poloha, tedy bez ohledu na to, zda obec byla osídlena – s sebou přinesla vedle dalšího vyliďňování pohraničí ztrátu celé řady staveb, historických, sakrálních a jiných nevyjímaje. V našich rozhovorech se tato skutečnost objevuje především u starších narátorů a starousedlíků. Celkově vzato se jedná o jedno z nejnovějších témat regionálních historiků.

Také další z respondentek odpověděla, že zatímco dnes již nepovažuje za podstatné, zda žije v blízkosti hranice, nebo ne, představovala blízkost hranice před rokem 1989 významný faktor:

Linda, 38, Klatovsko:

„Řekla bych, že nemůžu posoudit, dneska už asi ne, určitě to byl rozdíl před tím rokem 89, když tu bylo hraniční pásmo a na spoustu míst se nemohlo, ale dneska asi myslím, že to nemá vliv.“

Ještě ovšem zpět k vyjádření Otakara, 81, o Folmavě: V jeho komunikativní paměti se objevuje konstatování, že „to je úplně německá obec“. U respondentů sice zaznamenáváme zmínky o německém charakteru těchto obcí častěji, upozorňují na historická specifika regionu, obzvláště na směnu obyvatelstva, zde je to navíc umocněno v jazykové oblasti užitím prezenta, přičemž je tím zesílena přímá souvislost minulosti s přítomností.

V severní části českého pohraničí s Bavorskem se výrazně odlišně vyvíjelo především Ašsko. Třebáže i zde pokračovalo plánované osídlování po Němcích, nebyla existence regionu vůbec jistá. Přitom na Ašsku bylo v polovině 30. let 100 pletářských firem, 14 rukavičkáren, 10 krajkáren, 13 konfekcí prádla, tedy na obec s 13 000 obyvateli vospělý průmysl. Početné osídlení se po válce a plošném odsunu Němců – i když na Ašsku jich celá řada (především žen) zůstala pro svou nezbytnost v textilním průmyslu – nepodařilo nahradit novým obyvatelstvem. Proto také bylo

Otisky historie v regionálních identitách obyvatel pohraničí

nutné polovinu těchto podniků zavřít. Komunistický režim deklaroval, že usiloval na tradici bohatého průmyslového regionu navázat.¹⁶⁷ Skutečnost ovšem byla zcela jiná. Jednalo se podobně jako i například v pohraničních oblastech Tachovska o uzavřené hraniční pásmo, vstup do něj nebyl možný bez speciálních propustek, hranice tedy bezprostředně ovlivňovala a omezovala život tamních občanů.

Daniel, 41, Chebsko:

„U Hazlova byla závora a tam stáli péesáci a nepustili vás. Když jste jel vlakem, tak vás zastavili a nepustili dál bez povolenky.“

Respondenti z Aše systém propustek kritizují, jeden z nich prohlásil, že se tady:
„žilo jako v kleci.“ Jan, 68, Chebsko.

Teprve v letech 1957-58 byla zadána studie s cílem vyhodnotit, zda-li bude efektivní investovat do Ašského výběžku větší objem investičních prostředků. Do té doby region výrazně změnil svou tvář, což nejlépe dokládá faktický zánik historicky a architektonicky cenného jádra města. Tehdejší majitelé v důsledku poválečného snížení životní úrovně nemohli investovat do údržby objektů. Město rovněž zažilo rabování zlatokopů. Buldozery tou dobou ničily také historické stavby center dalších měst pohraničí, např. v Tachově a v Chebu. Teprve na základě studie rozvoje Ašska se rozběhla bytová výstavba, posílila se průmyslová výroba atd.¹⁶⁸ Výstavba nových bytů s nepoměrně vyšším standardem bydlení definitivně zpečetila osud historických budov v centru města, jejichž atraktivita dále poklesla a následovala jejich likvidace. Nadále se však v případě Aše a Ašského výběžku jednalo o jedno z nejméně střežených míst v republice, vedle pokusů o ilegální přechod hranic Čechoslováků volili tranzitní cestu na Západ přes ašský výběžek i uprchlíci z NDR.

V období mezi lety 1945 a 1989 se však objevoval i pozitivní pohled na hranici a na obranářské aktivity na západních hranicích Československa. Mezi zastánce těchto názorů vycházejících z komunistického vymezování se vůči „kapitalistickému světu“ patřily vedle komunisticky smýšlejících občanů především v prvních poválečných letech podstatně širší vrstvy obyvatelstva usilující o ochranu hranic proti Německu.¹⁶⁹ Například jeden z narátorů z Volarska, sám činný v pohraniční policii, nepovažuje aktivity na hranici (jako pravidelné „pochůzky“, zadrátovanou hranici s „čihači“, střelení do „narušitelů“) za nic neobvyklého:

Kryštof, 67, Prachaticko:

„Že bylo použití zbraně to jistě, to asi jo, ale když to vezmete, když po vás někdo bude střílet a vy budete mít samopal, budete čekat, až vás zastřelí? To přece taky použijete tu, té zbraně. Navíc všichni pohraničníci přísahali přeci, že tu hranici budou chránit. Vlastně byla to jejich zákonná povinnost, hm. A řekněte mi, kterej stát si nechrání hranice. Ten si pak nezaslouží ani samostatnost, když si nedokáže svoje hranice vochránit. Takže tam je to o něčem jiném.“

To, že v blízkosti hranici právě v jeho regionu jsou rozesety pomníčky upomínající na padlé při pokusu o přechod hranic, mu nepřipadá nikterak neobvyklé. Navíc bohužel zmiňuje to, že tyto pomníčky se často stávají středem pozornosti vandalů, což jistě není pozitivní znak české kultury vzpomínání:

Kryštof, 67, Prachaticko:

„No tak, pokavaď byste šel podle státní hranice, tak samozřejmě přijdete i na pomníčky. Pokavaď tedy je vandalové nezničí, protože třeba za Soumarským mostem je pomníček strážmistra Kočího a dost často jako se musí obnovovat, upravovat, protože dycky se najde někdo, komu vadí, takže jako i deska z něj byla nalezena zase v lese, takže jako to. To jako ty vztahy určitě jsou. Takže je to samozřejmě tahleta otázka příslušníků pohraniční stráže střetu s případnými narušiteli s použitím zbraně. Ono se o tom hodně hovoří. Já si nemyslím, že by to bylo až tak časté.“

Z poslední doby bych ještě rád zmínil zamýšlený plán chebské radnice, která chce na česko-německé hranici v blízkosti města postavit pomník železné opony upomínající na oběti přechodů hranic. Plánované památné místo ale narazilo na odpor početné skupiny bývalých příslušníků Pohraniční stráže a levicově smýšlejících občanů. Ti to vnímají jako znevážení pohraničářské „služby vlasti“.¹⁷⁰

Jiný z pamětníků „budování“ železné opony na Volarsku připomíná, že bariérovost hranice byla cílem také druhé strany, kde se také vyskytovala ideologicky zabarvená konfrontace vůči Východu.

Jakub, 58, Prachaticko:

„Tak je to pěkněj vejlet. Tam jsem se chtěl podívat, protože když sem jezdíval ze školy a do Prahy, tak tam na jízdním řádu bylo Praha-Beroun-Zdice-Příbram-Písek-Protivín-Čečenice-Volary-Heitmiele. I když tam ta trať nebyla. Je zajímavý, že byla vod nás až na hranice a sami Němci si ji rozebrali, protože se báli, aby jim tam nikdo neprojel vlakem.“

V kontextu tohoto vyprávění je na místě připomenout známou historickou událost, totiž ilegální přejezd vlaku z Ašska do Selbu po nepoužívané a pouze zátarasem přetáté trati, která vyvolala další zpevnění železné opony.¹⁷¹

Pokud ve výše uvedených vyprávěních převládá bariérový typ vnímání hranice v letech 1945-1989, vyskytuje se v druhém typu vnímání v těchto desetiletích distancovanější a s ohledem na vymezení se vůči Západu podstatně méně emotivnější – řekněme poučenější – pohled. Jeden z našich respondentů, důchodce z Klatovska, v produktivním věku zaměstnanec Pohraniční stráže, vzpomíná, jak především v padesátých letech byla služba náročná. V těchto letech padlo kvůli drátům, střelbám a minám v pohraničním pásmu nejvíce osob:¹⁷²

Kamil, 68, Klatovsko:

„...tak dokud tam byly ty miny, ty dráty jo, nejmíc lidí přišlo o život, zbytečně podle mě, naprosto zbytečně, neopatrností, jo, prostě mně chodilo každej den padesát, šedesát lidí, lesních dělníků, dělat za ty dráty, jo, teď se ty vrata, který byly pod napětím, že jo, to znamená, že ta hlídka, která tam s nima šla, museli to odzkoušet, jestli je to vypnutý.“

Otisky historie v regionálních identitách obyvatel pohraničí

Po roce 1989

Jiří, 29, Klatovsko:

Ale vy osobně prostě už tu hranici nevnímáte jako zásadní předěl?

„Né, to už určitě ne. My jsme dřív přecházeli načerno, jak jsme chtěli, už tenkrát před těma deseti lety, že jo, vždycky nás hraničáři naháněli, jo a my jsme si přecházeli, jak jsme chtěli.

Jako prostříhali do železný opony?

„Né, né, né, to né. Jo, potom už jako jo. Potom, no, tenkrát se tam stejně nesmělo, oni to tam strašně hlídaj, že jo. Ale my jsme si v podstatě chodili, jak sme chtěli, já si myslím, že ty hranice už dneska ztrácej význam...“

V této výpovědi narátora pozorujeme změnu nahlížení na státní hranice v souvislosti s historickým mezníkem, rokem 1989 a otevřením hranic. Jejich otevření a s tím spojená česko-německá hraniční setkávání mají obyvatelé českého příhraničí dobře v komunikativní paměti. Několik se jich slavnostních programů otvírání hranic, nových hraničních přechodů, spontánního utváření individuálních kontaktů a potažmo přeshraničního společenství apod. účastnilo.

Jana, 72, Klatovsko:

„...otvírání hranic, no tak to bylo slavnostní, já jsem stála, podávaly se ruce, že jo, a to podobně, potom sem, teď invaze do Čech, do Klatov taky, no a samozřejmě vo mně nikdo nevěděl, tady bylo sice spoustu lidí, ale málo platný, ale jednou přšlo a my jsme se schovali tam do tý Černý věže a já, když tam bylo spousta lidí, tak jsem říkala, podívejte, já tady dělám průvodkyni a jestli chcete, já vám můžu něco vo Klatovech povídat, tak jsem zase povídala o voni byli strašně nadšený a poslouchali.“

Narátorka hovoří v této souvislosti o „invazi do Čech“ a otevření hranic spojuje s osobním vydělkem. Z jejího vyprávění vyplývá změna sociální pozice v prvních transformačních letech. Na základě výsledků sociologických šetření z roku 1993 změnilo od roku 1989 sociální statut 20,6 % ekonomicky aktivního obyvatelstva, přičemž 13,8 % zaznamenalo mobilní vzestup a 6,8 % naopak sestup. Tyto změny v prvních letech po listopadu 1989 byly dány strukturálními posuny jako například zavřením a restrukturalizací podniku atd., což nutně vedlo k propouštění z pracoviště. Odečteme-li tyto strukturální vlivy, vyjde nám tzv. čistá mobilita, a to 7,8 % ekonomicky aktivního obyvatelstva celé ČR pro první polovinu 90. let.¹⁷³ Z podílu čisté mobility je tedy patrné, že většina obyvatel, okolo 70 až 80 %, svoji sociální a ekonomickou situaci nezměnila.

Těžko odhadnout, jak moc odlišná je situace sociální a ekonomické mobility v českých pohraničních oblastech a jaká proměna zde byla zaznamenána vlivem otevření hranic. V našich rozhovorech se v souvislosti s roky 1989 a 1990 zmiňuje jistá euforie obou stran a potenciál pro setkávání a vzájemnou spolupráci.

Vendelín, 48, Chebsko:

„Kde jsou hranice, tam je problém.“

Tak začal své vyprávění o hranici respondent Vendelín z Chebu. Coby chebský patriot si moc dobře všiml, jak zde v období komunismu vládl jakýsi „zvláštní režim“, který podle jeho vzpo-

mínek například spočíval v tom, že ve městě byl nedostatek možností kulturního vyžití pro mladé, v restauracích se nesměly hrát anglické písničky atd. To pro něj s pádem režimu zmizelo, třebaže se domnívá, že hranice po staletí sehrávala a sehrává negativní roli. V rozhovoru hovoří o jakémsi novém definování hranic. Prvním impulsem pro jeho tvrzení byla směna obyvatelstva, tj. to, že se hranice stala nejen hranicí státní, ale i jazykovou a kulturní.¹⁷⁴

Vendelín, 48, Chebsko:

„Tady nebyla jazyková bariéra. Ta tu teď je, jsme tu my a musíme ty kontakty navázat a kooperovat jinak než před válkou, protože tady už žádný Egerland není a nebude.“

V souvislosti s pádem komunismu v roce 1989 se pozitivně staví k většině přeshraničních aktivit posilujících smazávání rozdílů mezi příhraničními oblastmi. Právě to, že příhraničí každého státu je do jisté míry strukturálně omezené, spatřuje v možnostech nápravy a vzájemné pomoci smysl a význam těchto aktivit.

Vendelín, 48, Chebsko:

„Spojuje nás právě ta nižší úroveň. Platí to i pro Bavorsko. Oni jsou sice bohatší, ale i oni jsou v porovnání s vnitrozemím na tom jako my. Je tu ten záporný dopad té hraniční polohy. To není jen fenomén u nás, ale po celé Evropě, kde byly hranice. Je to obecný jev. [...] Obecně platí, že jsme na tom hůře, proto si navzájem pomozme.“

Paradoxně ovšem u něj – podobně jako u většiny respondentů – hranice nepředstavuje problém. Prostě ji podobně jako další respondenti vnímá jako přirozený rozdělovník mezi Čechy a Němci, která má své opodstatnění. Je možné konstatovat, že do jisté míry v jeho životě zevšednila. Její přítomnost si tedy uvědomuje a považuje ji za nedílnou a neopomenutelnou součást státu.

Tomuto zevšednění ovšem předcházela fáze euforie v prvních letech po otevření hranic. Pro respondenty jsou to vesměs významné momenty. Vyprávějí, jak se účastnili setkání na hranicích, jak jezdili a někteří jezdí do bavorského pohraničí, ať už na nákupy nebo za turismem (např. návštěva plaveckých bazénů, přírodní labyrint Luisenburg u Wunsiedelu, slavnostní hry jako Husitská hra v Neunburg vorn Waldu nebo Skolení draka ve Furth im Waldu atd.). Tato počáteční euforie ovšem především u těch, kteří z otevřenosti státní hranice nijak neprofitovali, poměrně rychle opadla. Brzy si obyvatelé obou zemí začali stále více uvědomovat reálné rozdíly v ekonomických standardech a mentalitách obou zemí.

Horymír, 49, Prachaticko:

„Jaký význam tady hraje státní hranice s Německem. No, ten začátek byl dobrý, ten začátek se mi líbil, no, ale to bylo dobrý, ale teď už je vlastně, teď tam nemám ani chuť jezdit, protože na to nemám, jo.“

Pro dalšího respondenta je hranice něčím prakticky nedosažitelným. V Německu byl i přes blízkost bydliště jen jednou v životě. Také otevírání hranic od roku 1989 až po současnost v jeho očích nijak výrazně neproměnilo charakter jeho regionu. Uvědomuje si pouze nárůst cestovního ruchu.

Otisky historie v regionálních identitách obyvatel pohraničí

Radim, 30, Domažlicko:

„No, teď bych asi k těm hranicím, pro mě hranice jestli byla v otevřená nebo zavřená nebo jestli to je volně nebo nevolně, pro mě se nic nemění, já v Německu byl asi jednou v životě, jo, a to ještě teda, když byl potřeba pas, takže pro mě se nic nemění, spíš bych to viděl v tom, že se tady trochu možná voživil ten cestovní ruch těch cizinců ze zahraničí, že se mi zdá, že teda po otevření hranic teda je ten příliv trochu větší, jo, i když teda nepatrně, ale myslím si, že větší, to bych asi řekl takhle k tomu...“

Daniel, 41, Chebsko:

„My tady za těch posledních 40 let byli vždycky otočený na Východ, takže mi to přijde přirozený, že tady ta hranice je. Zase teď už je to přeci jen něco jiného. Když tady ve městě jdu třeba nakoupit, tak tu hranici nevnímám.“

Podobně jako dalších několik narátorů udržuje hranici ve své komunikativní paměti, třebaže podotýká, že ji nyní v každodenním životě nevnímá. A pokud ji vnímá, pak je to způsobeno především přítomností Němců ve městě.

Co do pozitivního vnímání státní hranice a udržování kontaktů je patrná větší aktivita u vzdělaných osob tvořících lokální elity. Potvrzuje to, že tyto skupiny zaznamenaly především sociální vzestup po otevření hranic a z jejich otevření nejvíce profituje. Ostatně to koresponduje s výsledky šetření sociální a ekonomické mobility, totiž že největší vzestup po roce 1989 se vyskytl především u kvalifikovaných a vzdělaných lidí.

Zůstaňme ještě u elit a jejich postojů k hranici. Jeden z příslušníků politických elit jižní části česko-bavorského pohraničí ve svém vyprávění také akcentuje změny v životě v pohraničí od roku 1989.

Jonáš, 37, Prachaticko:

„Prostě to tady to bavorský s prominutím podělaný příhraničí, kde chcípnul pes a kde 40 let nebylo vůbec nic, to bylo v rámci toho Bavorska i to příhraničí tady nebylo vůbec nic. Byla tady obrovská nezaměstnanost. Asi před 20 lety tady měli 20-30% procentní nezaměstnanost. Díky Čechům i tím, že se otevřely hranice a tady totálně nenasycený trh, oni na tom obrovsky vydělali. Vydělali na tom proto, že my jsme byli naprosto otevřená, liberalizovaná ekonomika, tady neexistovaly žádné bariéry. V době, kdy se máme stát plnohodnotnými partnery, a proto mi mimo jiný vadí, že zrovna Rakušáci a Bavoráci prosadili omezený pohyb osob v rámci přístupujících kritérií, i když tomu částečně rozumím. Tak mně vadí to, když se dneska máme stát partnery, tak oni chtějí dělat omezení, ale když na začátku 90. let oni na nás bohatli a díky tomu, že byly naprosto otevřené hranice bez jakýchkoli regulí, tak na to už samozřejmě všichni zapomněli.“

Výsledek jeho úvahy s ohledem na vytváření přeshraničního společenství ovšem nevyznívá nikterak pozitivně. Naopak se do popředí narátorů po roce 1989 dostávají stávající ekonomické potíže regionu a problémy spojené s členstvím v Evropské unii. Je to například nárůst pohraniční kriminality (jen v roce 1999 bylo na hraničním přechodu Česká Kubice-Furth im Wald zabaveno 20 000 kartin cigaret a 33 000 litrů nafty, které byly ilegálně převáženy přes hranici; v obou směrech), snižující se nabídka zaměstnání pro tradiční průmyslová odvětví oblastí pohraničí

kapitola

(např. textilní průmysl na Ašsku, dřevozpracující na Tachovsku a Klatovsku atd.), využívání české pracovní síly německými podniky na málo kvalifikovanou a časově omezenou práci, znečištění životního prostředí nárůstem osobní i kamiónové dopravy (jen mezi roky 1990 a 1996 vzrostla kamionová doprava na hraničním přechodu Česká Kubice – Furth im Wald z 97 000 na 343 000 za rok), ohrožení flory a fauny (například výskyt rysa na Šumavě se v letech 1988 až 1992 pohyboval asi okolo 10; v roce 1990 se vycházelo z počtu 20 zvířat pro celou oblast Šumava-Bavorský les a údaje z roku 1998 hovoří o 70 rysech v celém pohraničním pásu od Šumavy po jižní Moravu a rakouskou oblast Waldviertel) atd.¹⁷⁵ Vyjádření narátora se podobají smýšlení velké skupiny obyvatel pohraničí, výrazně ovlivněným ekonomickými možnostmi a společenským postavením občanů. Tito příliš nevěří ve srůstání obou regionů a demontáž hranic.

Eliška, 65, Chebsko:

„Víte, ono se to často s tou hranicí poměrně bagatelizuje. Státní hranice je přece třeba. My, co žijeme v Aši, se musíme nějak vymezit vůči těm, co žijí v Selbu. Máme pro to dobré důvody. Obě města mají odlišné dějiny i vývoj po roce 1945. Rozdíly jsou tu znatelné a nejde je vymazat. Státní hranice jako by tu dělila dva světy. Můžeme se bavit o tom, do jaké míry jsou si ty dva světy podobné, nebo v čem se jeden druhému přibližují, ale ten rozdíl tady zůstává.“

Přitom ale narátoři dokáží ocenit postupné omezování bariér pro fungování přeshraničních kontaktů jako např. omezování policejní kontroly při přechodu hranic apod.

Eliška, 65, Chebsko:

Je rozdílné bydlet blízko státní hranice nebo ne?

„Řekla bych, že nemůžu posoudit (úsměv), dneska už asi ne, určitě to byl rozdíl před tím rokem osmdesát devět, když bylo hraniční pásmo a na spoustu míst se nemohlo, ale dneska si myslím, že to nemá. No tak, teď jsem vlastně byla poprvé v Německu, tak vlastně na hraničních sice jsme teda předkládali pasy, ale zdálo se mi to hodně formální, ale to už teda před tím, takže asi zas tak úplně nevidím, nevím, jestli demontáž hranic na můj život bude mít vliv, myslím, že ani asi ne.“

Ovšem skutečností zůstává, že nadále chybí oblasti prolínání s efektem bilingválnosti, přetrvává pojetí hranice jako ostrého předělu a jen pomalu se tvoří přeshraniční společenství.¹⁷⁶

Květoslav, 75, Domažlicko:

„Přejdeme přes státní hranici, já se tam rád podívám celkem, ale podívám se jenom a vracím se zpátky a vracím se tím víc rád sem, protože tam sice je všechno krásný, upravený, nádherný zahrady, domy v pořádku, ulice čisté, všechno to, ale já na to nikdy nedosáhnu jako s tou mojí korunou, kterou jako si přepočítám na to, když jako prostě pivo, který si tam mám dát, stojí dvě eura, jo, anebo (smích) zmrzlina stojí taky tolik, no a nebo oběd taky, tak prostě to, já nejsem ekonomicky schopnej si tam s nima srovnávat, když jako vím, že se podle všelijak přepočítává, ale není mi to logický, že jako prostě já jsem miň hodnotnej než vlastně voni, jinak co se týče jako toho jako, tak už jsem mluvil vo těch Němcích tady jako prostě, co sem jezdili na ty jeleny, bylo to s nima celkem v pořádku, tolerovali jsme se vzájemně, jo a myslím, že je to v pořádku ve

Otisky historie v regionálních identitách obyvatel pohraničí

styku, když nákej ten kontakt se navazuje, a ten kontakt podle mejch zkušeností je dobrej do tý doby, než začneme řešit votázky, který vznikaly kolem Mnichova a ty otázky, který souvisejí s vysídlením Němců, protože i samotný Němci v tudletej věci mají na to různej názor, jo, a myslím, že mnohem různějši než ještě asi bude u nás, i když je to věc víc skrytá, než jako, protože voni jsou v stavu nám něco vodkejvat, ale přitom jako určitě nosí něco jako u sebe, kdyby nám chtěli něco vyčíst, a kdyby nás jako chtěli vygumovat prostě z toho středu Evropy, jako nás chtěl prakticky Hitler.“

Vedle odlišných ekonomických standardů obou pohraničních úseků zmiňuje respondent další determinantu kontaktů na hranici, a to faktor minulosti, představující dodnes konfliktní potenciál vzájemných vztahů. Právě pohraniční oblasti jsou znázorňovány paradoxně také samotnými Čechy – alespoň podle vyjádření respondentů – jako jakési „narázníkové“ území, které „zaberou“ Němci. Je to dáno jednak turbulencemi diskursu o tzv. sudetoněmecké otázce, jednak skutečností, že hned několik subjektů politických elit, spolků zájmových sdružení a dalších jedinců navázalo kontakty s odsunutými Němci, případně tyto vazby institucionalizovali, protože u řady obyvatel pohraničí zde existoval kontakt i za komunismu (turisté, bývalí spoluobčané, kteří se jezdili dívat, kde žili). To ovšem u majoritní části obyvatelstva pohraničí naráží na nepochopení a vede to k dalšímu stupňování napětí v této otázce. A pochopitelně to vysvětluje i skutečnost, že v pohraničí politicky posilují všechny politické strany vymezující se vůči Němcům a sudetským Němcům.

Felix, 66, Chebsko:

Vyznívá to tak, že ta deklarace ty věci minulosti uzavřela. Byly to před jejím uzavřením nějaké obavy z těch, jak říkáte, Sudetáků?

„Určitě. To tady bylo, na to si dobře vzpomínám. Především u těch takovejch skalních komunistů, kteří si po převratu mysleli, že teď sem prostě přijdou a končí naše republika. Když padla ta opona. Ty obavy tady jsou. Vždyť oni tam mají pořád ty jejich srazy, kde je i Stoiber, a oni pořád chtějí prostě tohle tady zpátky. To jejich právo na sebeurčení, to prostě evokuje určitý neklid. Teda, jak koho. Třeba u těch třiceti, třicetiletých, co se tady narodili, tak u těch to nic nedělá, ti to hážou za hlavu. Ti staří z toho ale obavy mají a nedivte se jim, vždyť nás je 10 miliónů a jich 82! Vždyť takový Poláci, ti jim dali jasně najevo, že výsledky války nebudou zpochybňovat a že je lze změnit jen jinou válkou. To bysme jim, těm sudetským Němcům, měli říct taky. Poláci jsou sebevědomí, my moc ne. Jestli my na to přistoupíme, že oni tady můžou prostě jen tak všechno skupovat, a oni to taky už dělají, vemte si bývalý družstvo Lipová u Chebu, to patří Němcům jako právnickým osobám, takže dneska už se sem dostali. A to je pak otázka, protože když tady budou mít formu, tak si sem přivedou rodinu, pak jich bude pořád víc a jestli z nás pak bude nakonec menšina, tak se to tady znovu otočí a začne zpátky ta germanizace pohraničí, jak tu byla od toho 11., 12. století. A nezapomeňte, že každá německá politika, už od Sámovy říše, byla vždycky expanzivní. A oni jasně dávají najevo, že ty země třeba jako my nebo Polsko, že to jsou jejich země.“

Příslušníci politických elit se s těmito pohybkami svých občanů včetně externích vlivů na utváření těchto názorů musejí vyrovnávat. K problému se vyjádřil narátor z Tachovska, který takovéto obavy vidí jako přehnané. Navíc podle něho sudetoněmecká problematika není součástí komunikativní paměti a obav občanů.

Přemysl, 49, Tachovsko:

„Já když jsem tady zpočátku přišel na tu hranici, tak jsem spíše z vnitrozemí slyšel, že nás tady zaberou a jaké to je, bydlet takhle blízko u té hranice. Musím tedy říci, že to osobně nepocítuju, já si myslím, že je to na každém tom člověku, ale všeobecně se to neobjevuje, naopak bych řekl, že tomu lidi nevěnujou příliš moc pozornosti a nějak je to zcela upřímně řečeno ani nezajímá. Ona vlastně ta možnost přejítí vedle je tak samozřejmá, že to nečiní žádný problém. Na druhou stranu tady řada nevidí důvod, proč tam nějak jezdit, např. za nákupem a podobně. Dnes se to zboží dá koupit tady, takže nás to tam netáhne. Přitom jsem se domníval, že ten kontakt bude intenzivnější z naší strany.“

5.3. Závěr

Z rozhovorů našich narátorů je patrná časová diferenciacie v posuzování významnosti hranice, ať už v pozitivním, nebo negativním slova smyslu. Pokusy o kategorizaci jednotlivých typů vnímání hranice nejsou v kvalitativních výzkumech, jako byl tento, ničím jednoduchým. V kontextu předchozí deskripce postojů obyvatel českého pohraničí s Bavorskem se mi jeví jako vhodné tyto typy vnímání charakterizující postoje respondentů vůči hranici:

1. *vnímání bariérové*: Zde je více než u jiných typů vnímání hranice významná kategorie časového určení. Bariérové vnímání převládá zcela jednoznačně v odpovědích respondentů v letech od 1945 do 1989. Tou dobou je v „žitém prostoru“ narátorů akcentována nutnost vymezovat se vůči Západu. Hranice je chápána jako ostrý a nutný předěl, navíc je zdůrazňována potřeba ji chránit. Nejčastěji se to projevuje u narátorů, kteří pracovali u Pohraničí stráž. Častěji u mužů než u žen. Pro zesílení této argumentace byly v médiích a soudobé literatuře často aktivovány historické mezníky husitství a psohlavců. Přitom se v tisku objevovaly zmínky o „nových“ husitech a psohlavcích a o nutnosti aktivně vystupovat vůči „novodobým“ křížákům.¹⁷⁷ Za tímto účelem se v rámci kulturního kalendáře řady měst konala celá řada politických a kulturních programů, které měly za cíl vštěpení těchto „obranářských tradic“ do komunikativní paměti občanů.
2. Po roce 1989 ustoupilo bariérové vnímání do pozadí. Jeho náznaky se ovšem začaly objevovat na základě vzrušených debat o sudetských Němcích a jejich požadavcích. Bariérové vnímání v tomto „obranářském“ slova smyslu je dodnes patrné především u starších a spíše levicově smýšlejících respondentů. Typickými nositeli jsou Kluby českého pohraničí. Ovšem i u části politických elit jsme svědky nárůstu bariérových hraničních efektů a s tím spojeným vnímáním v souvislosti s dohodnutými podmínkami přistoupení České republiky do Evropské unie.¹⁷⁸ Především omezení volného pohybu osob a přetrvávající kontroly na hranicích v souvislosti s Schengenským prostorem, který se již ani zdaleka neshoduje s vnějšími hranicemi EU, vyvolávají nesouhlasná stanoviska narátorů. Respondenti se proti těmto opatřením ohrazují a spatřují v nich zavádění bariér z druhé strany. Třebaže se jedná o poměrně malou skupinu lokálních politických a ekonomických elit takto smýšlejících a třebaže není dost dobře vhodné toto vnímání bariérovosti porovnávat s tím, jak ji chápeme v období do roku 1989, i přesto je možné hovořit o jakési „mírné“ novodobé bariérovosti, jejíž ojedinělost spočívá v tom, že je spatřována na základě vnějších opatření (EU).

Otisky historie v regionálních identitách obyvatel pohraničí

3. *vnímání distancované*: Zatímco před rokem byla přítomnost hranice v žitém prostoru narátorů převážně zohledněna, změnil se postoj k hranici po roce 1989 a v následné kontaktní (také euforické) fázi na distancovaný. Toto vnímání spočívá v tom, že přítomnost státní hranice nebo život v její blízkosti nejsou nijak zvlášť reflektovány. V komunikativním hledisku to respondenti vyjadřují nejčastěji tím, že si „nepřipadají, že žijí na hranici“, „že je jim to jedno“ apod. Distancované vnímání se v současné době vyskytuje u překvapivě vysokého podílu našeho kvalitativního vzorku. Je to způsobeno pravděpodobně tím, že většina obyvatel pohraničí z otevřených hranic po roce 1989 nijak výrazně neprofitovala (co do sociální mobility), a že aktivity různých organizací podporujících přeshraniční spolupráci jsou většinou zaměřeny na oblasti (např. mládež, muzea atd.), které je bezprostředně nebo primárně neoslovují. Cílem těchto institucí by přitom mělo být odbourávání těchto bariérových a distancovaných postojů u širších vrstev obyvatelstva.
4. *vnímání kontaktní*: Pádem železné opony se vytvořily předpoklady pro navázání kontaktu s druhou stranou hranice. Spolupráce Čechů a Bavorů byla do jisté míry pionýrská, alespoň mezi státy s historicky stabilní a ideologicky zesílenou hranicí (železnou oponou). Podotýkám, že Euroregion Egrensis byl založen již v roce 1991 (resp. ustanoveno v dnešní podobě 1993). Nositeli této přeshraniční spolupráce jsou na obou stranách hranice segmenty politických elit, tj. starostové, učitelé, pracovníci muzeí, archivů apod., což potvrzují také odpovědi narátorů. Kromě elit vykazují kontaktní vnímání hranice také dotazovaní příslušníci německé národnostní menšiny. Ti udržují kontakty především se sudetskými Němci, mezi nimiž mají celou řadu příbuzných. Přičemž zejména v severní části česko-bavorského pohraničí je takováto forma kontaktu ještě více umocněna skutečností, že velká část německých obyvatel Chebska byla vysídlena do pohraničních okresů Bavorska (Hof, Wunsiedel, Tirschenreuth). Hranice je pro tyto respondenty místem setkávání, ne bariérou. I tito respondenti – a ve zkoumaném vzorku jich není příliš početná skupina – jsou si vědomi ekonomických, politických i jiných nerovností mezi oběma zeměmi. Ovšem to jim nebrání v kontaktním vnímání hranice. Kontaktní vnímání hranice bylo v omezené míře reflektováno částí respondentů (především v jižní části pohraničí) do roku 1948, kdy informanti několikrát hovořili o setkáních s tzv. grenčáky na samé „čáře“. Zde je však možné hovořit pouze o náznacích kontaktního vnímání. Centrální fází tohoto typu vnímání bylo ovšem až období po roce 1989. V našem zkoumaném vzorku respondentů jsme na kontaktní vnímání hranice naráželi poměrně často, a to obzvláště v severní části českého pohraničí s Bavorskem. Je to způsobeno jednak výběrem respondentů se silným zastoupením regionálních kulturních i politických elit, jednak – a to považuji za významnější důvod – větší intenzitou přeshraničních kontaktů, širším povědomím o institucích působících ve prospěch vytváření přeshraničních prostorů zprostředkovávání a větší propustností hranic. Ovšem nutno podotknout, že intenzita kontaktního vnímání hranice postupně klesá. Jako by se kontaktní potenciál postupně vyčerpával a na jeho místo se dostávala lhostejnost a nezájem. Z tohoto hlediska by mělo být úkolem příslušných institucí na obou stranách hranice odbourat stále častěji se objevující nezájem a posunout česko-německé setkávání více do polohy občanské. Pak totiž přestane být v očích občanů státní hranice rozdělovníkem dvou světů a stane se prostorem zprostředkování.

Poznámky:

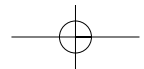
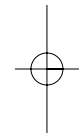
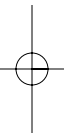
- ¹³⁸ Keller, J. 1995. *Dvanáct omylů sociologie*. Praha: Sociologické nakladatelství, s. 19-20.
- ¹³⁹ Maier, J. 1992. „Bavorské pohraničí jako soused a partner českého pohraničí v procesu evropské integrace,“ Pp. 6-15 in V. Houzvička (ed.). *České pohraničí v procesu evropské integrace. Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference konané 28. listopadu 1991 v Chebu*. Ústí nad Labem.
- ¹⁴⁰ K tomu více Pravda (Plzeň) z 2. ledna 1946, s. 2 – Pravda (Plzeň) z 30. srpna 1955, s. 3.
- ¹⁴¹ Dokoupil, J. 1996. „Der Einfluss der Grenzöffnung auf die Bewohner im tschechisch-bayerischen Grenzraum der Euregio Egrensis.“ Pp. 59-68 in K. Pallagst (ed.). *Planerische Zusammenarbeit und Raumentwicklung in tschechischen, slowakischen und deutschen Grenzregionen, ARL Nr. 231, Arbeitsmaterial*. Hannover.
- ¹⁴² Pro srovnání Éger, G. 1996. „Region, Border, Periphery.“ Pp. 15-30 in G. Éger, J.Langer (eds.). *Border, Region and Ethnicity. Results of an International Comparative Research*. Klagenfurt.
- ¹⁴³ Hustota činí 53 obyvatel na km². Převzato z publikací: Jeřábek, M. a kol. 2004. *Reflexe regionálního rozvoje pohraničí České republiky*. Praha; *Euroregiony na česko-německé hranici/Euroregionen an der tschechisch-deutschen Grenze*. 2004. Liberec.
- ¹⁴⁴ Viz Zich, F. 2000. „Úvodní úvaha o problému vytváření přeshraničního společenství na česko-německé hranici.“ Pp. 7-13 in F. Zich a kol. (ed.). *Vytváření přeshraničního společenství na česko-německé hranici*. Ústí nad Labem.
- ¹⁴⁵ Viz Novotný, L., M. Weigl. (v tisku). „Historische Prägestempel als Strukturprinzipien gegenseitiger Wahrnehmung von Deutschen und Tschechen,“ in H. Timmermann (ed.). „*Dokumente und Schriften der Europäischen Akademie Otzenhausen*“: *Europas schwierige Vergangenheit im 20. Jahrhundert. Zwischen kollektiver Entschuldigung, kritischer Reflexion, sachlicher Bearbeitung, emotionaler Bewältigung, psychologischer Verdrängung und gereifter Schuldkultur*. Münster: LIT Verlag, 2006. V historickém kontextu se považovalo za pohraničí v českých zemích odstoupené území Německu (a Polsku) na základě Mnichova v roce 1938. Viz *Materiály k problematice novoosídlenického pohraničí*. 1984. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV – oborové středisko vědeckých informací; Prokop, R. 2000. *České pohraničí se zřetelem na národnostní a sociálně-ekonomickou charakteristiku 1918-1938*. Opava .
- ¹⁴⁶ K tomu více Kastner, Q. 1996. *Osídlování českého pohraničí od května 1945*. Praha 1996; Ratr, J. a kol. 1947. *Referáty přednesené v kursech, uspořádaných pro úředníky nově přidělené k osidlovacím komisím ministerstva zemědělství v březnu a dubnu 1947. Ministerstvo zemědělství – odbor IX*. Praha; Krosnař, J. a kol. 1989. *Revoluční národní výbory, osídlování pohraničí a význam národních výborů při zajišťování národně-demokratického procesu v ČSR v letech 1944-1948: 6. vědecká archivní konf.* Ústí nad Labem 20. října 1988. Lito-měřice 1989; Vaculík, J. 1984. *Reemigrace a usídlování volyňských Čechů v letech 1945-1948*. Brno.
- ¹⁴⁷ Pravda 2/1946, s. 2.
- ¹⁴⁸ K tomu více Procházka, Z., Z. Vyšohlíd. 2000. *Čím ožívá krajina – osudy 129 kostelů na Domažlicku a Tachovsku 1990-2000*. Domažlice; *Zmizelé Sudety. Katalog k výstavě [Das verschwundene Sudetenland. Katalog zur Ausstellung]*. Domažlice 2004; Procházka, Z., J. Oulík. 1995. *Historické náhrobky Tachovska [Die historischen Grabmäler der Tachauer Region]*. Domažlice; *Zapomenuté dědictví. Oprava drobných kamenných památek na Šumavě [Vergessenes Erbe. Renovierung der kleinen Steindenkmäler im Böhmerwald]*. Vimperk 2004; Binderová, Z. 2004. *Zaniklé obce Doupovska II: v bývalých okresech Karlovy Vary a Žlutice*. Chomutov.
- ¹⁴⁹ Viz Jeřábek, M., J. Dokoupil, T. Havlíček a kol. 2004. *České pohraničí. Bariéra nebo prostor zprostředkovávání?* Praha; Stallhofer, B. 2000. *Grenzenloser Böhmerwald? Landschaftsnamen, Regionen und regionale Identitäten*. Regensburg.
- ¹⁵⁰ Houzvička, V., S. Řehák. 1999. „Středoevropský prostor, role hranice a přeshraniční spolupráce.“ Pp. 154-158 in M. Jeřábek (ed.). *Geografická analýza pohraničí České republiky*. Pracovní texty/Working Papers 99:11. Praha: Sociologický ústav AV ČR, zde s. 155 a dále.
- ¹⁵¹ Novotný, L. 2005a. „Vnímání hranice a hraničních efektů u obyvatel pohraničních oblastí.“ *Česko-německé souvislosti* 2005 (1): 6-7.
- ¹⁵² Faltan, L. (ed.). 2003. : *Mentálna hranica. Obraz suseda v slovensko-rakúskom pohraničí*. Bratislava.
- ¹⁵³ Viz Novotný, L. 2003. „Role sociální a národnostně smíšené rodiny ve světle aktuálního výzkumu o německé menšině v České republice.“ Pp. 177-186 in O. Šrajbrová (ed.). *Sociálně a národnostně smíšená rodina v českých zemích a ve střední Evropě od druhé poloviny 19. století do současnosti*. Opava: Slezský ústav SZM.

Otisky historie v regionálních identitách obyvatel pohraničí

- ¹⁵⁴ K tomu více Beneš, Z., V. Kural (eds.). 2002. *Rozumět dějinám. Vývoj česko-německých vztahů na našem území v letech 1848-1948*. Praha: Gallery.
- ¹⁵⁵ K tomu více viz Hahn, E., H. H. Hahn. 2004. „Die sudetendeutsche völkische Tradition: Ein tschechisches Trauma des 20. Jahrhunderts.“ Pp. 29-74 in Wolfgang Benz (ed.). *Wann ziehen wir endlich den Schlussstrich? Von der Notwendigkeit öffentlicher Erinnerung in Deutschland, Polen und Tschechien*. Berlin: Metropol.
- ¹⁵⁶ V publikacích k regionálním dějinám regionů v pohraničí představovaly významné historické mezníky data vzniku Pohraniční stráže. Například v Domažlicích to bylo v roce 1950. Hranice se Spolkovou republikou Německo byla představována jako „hranice dvou světů“ a byla zdůrazňována historická paralela s husity a Psohlavci a jejich boji proti Němcům. Více k tomu Soukup, M. 1975. *30 let Domažlicka v osvobozeném Československu*. Domažlice: ONV; K tomu obecně Kabele, J. (ed.). 2004. *Výklady vládnutí v reálném socialismu. (Dědictví VI)*. Praha: Matfyzpress.
- ¹⁵⁷ K tomu více z pohledu bavorského policejního funkcionáře Bank, R. 2000. „Das war der Eiserner Vorhang. Entstehung, Aufbau und Funktionsweise der Sperranlagen an der Westgrenze der ehemaligen ČSSR.“ Pp. 16-29 in F. Amberger (ed.). *Grenzenlos*. Straubing.
- ¹⁵⁸ Tabulka zachycuje statistiku bavorské Pohraniční služby, neobsahuje počty neúspěšných pokusů přechodu hranice.
- ¹⁵⁹ Krausová, M. 2000. *Husitské války v historickém povědomí obyvatel česko-bavorského pohraničí*. Domažlice: Nakladatelství Českého lesa.
- ¹⁶⁰ Býrut, V., V. Jakl. 1972. „Z historie oslav vítězství husitů nad křižáky v bitvě u Tachova.“ Pp. 1-12 in *Sborník okresního muzea v Tachově 7*. Tachov: Okresní muzeum v Tachově; Hutníková, J. 1987. *Z historie husitských oslav II. 560. výročí vítězství husitských vojsk nad křižáky u Tachova*. Tachov, s. 21-34; Pravda (Plzeň) 66/1952 z 22. srpna, s. 4; Pravda (Plzeň) 69/1952 z 26. srpna, s. 4; Pravda 92/1957 z 6. srpna, s. 1-2.
- ¹⁶¹ K tomu více Vrba, J. 1957. *Prokop Veliký*. Praha: Svobodné slovo, Melantrich, zejména s. 103-116.
- ¹⁶² Srovnej *Společné dějiny spojují. Gemeinsame Geschichte verbindet. Společenství měst s husitskou minulostí a tradicí*. 2000. Tábor, Neunburg vorm Wald: Společenství měst s husitskou minulostí a tradicí 2000.
- ¹⁶³ Viz Pravda (Plzeň) z 20. října 1946, s. 3.
- ¹⁶⁴ Viz Pravda (Plzeň) z 21. srpna 1946, s. 1.
- ¹⁶⁵ K migracím více Tigríd, P. 1990. *Politická emigrace v atomovém věku*. Praha: Prostor.
- ¹⁶⁶ K historii šumavské hranice více Moulis, M. 2003. „Uloupená Šumava. K historii území připojeného v letech 1938-1945 k Bavorsku.“ Pp. 47-112 in Z. Radvanovský (ed.). 2003. *Historie okupovaného pohraničí 1938-1945 7. Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně*.
- ¹⁶⁷ Erhart, R. (ed.). 2000. *Setkání Na zlaté stezce*. Prachatice: Hanns-Seidel-Stiftung.
- ¹⁶⁸ K tomu více Pravda (Plzeň) z 28. října 1978. U respondentů z Aše převládá negativní charakteristika města, největší kritika padá především na nevkusnou panelákovou zástavbu, opuštěné domy, nedobrou kvalitu bydlení a nezaměstnanost. Vzhledem k osídlenému vzorku obyvatelstva navíc ne všichni pracovali podle své kvalifikace. Problém byl především u mužů, u žen byla zaměstnanost dobrá kvůli prádelnám a práci v textilním průmyslu (viz Pravda Plzeň 30.12. 311/1965; 22. 5. 122/1968).
- ¹⁶⁹ K tomu více Pravda (Plzeň) 255/1978 z 28. října (Příloha Pravdy), s. 1.
- ¹⁷⁰ Viz Pravda (Plzeň) 69/1955 z 30. srpna, s. 3.
- ¹⁷¹ K tomu například Mladá fronta dnes z 17. června 2005 (regionální příloha Karlovarský kraj).
- ¹⁷² Viz Jiřík, V. 1999. *Vlak svobody. Kniha reportáží z moderních dějin*. Cheb: Svět křidel.
- ¹⁷³ Více k tomu Navara, L. 2004. *Příběhy železné opony*. Brno: Host; Jílek, T. 2002. *Železná opona: česko-bavorská hranice 1948-1989*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni.
- ¹⁷⁴ K tomu více Machonin, P., M. Tuček a kol. 1996. *Česká společnost v transformaci*. Praha: Sociologické nakladatelství; Večerník, J., P. Matějů (eds.). 1998. *Zpráva o vývoji české společnosti 1989-1998*. Praha: Academia; Zich, F., O. Roubal, B. Spalová. 2003. *Mezigenerační biografická konfigurace obyvatel české části euroregionu Nisa*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- ¹⁷⁵ Z šetření pracoviště České pohraničí Sociologického ústavu Akademie věd od 90. let do současnosti o percepce odsunu sudetských Němců vyplývá většinový souhlas asi dvou třetin dotazovaných. K tomu více Houžvička, V. 1996. *Sudetoněmecká otázka v názorech a postojích obyvatel českého pohraničí*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.

kapitola

- ¹⁷⁶ Porovnej Dokoupil, J. 1995. *Vliv otevření hranic na obyvatele česko-bavorského pohraničí* – Euroregion Egrensis. Referáty a diskusní příspěvky. 5. zasedání Německo-česko-slovenského pracovního společenství při Akademii pro prostorový výzkum a zemské plánování DCSAG/ARL. Praha.
- ¹⁷⁷ Houžvička, V. 2002. „Suverenita, hranice, integrace – konflikt zájmů?“ Pp. 307-321 in Z. Mansfeldová, M. Tuček (eds.). *Současná česká společnost. Sociologické studie*. Praha: Sociologický ústav AV ČR; Porovnej Barlow, M., P. Dostál, M. Hampl (eds.). 1994. *Territory, Society and Administration. The Czech Republic and the Industrial Region of Liberec*. Amsterdam: University of Amsterdam.
- ¹⁷⁸ Viz Pravda (Plzeň) 107/1960 z 16. června, s. 1.
- ¹⁷⁹ K tomu více *Sociální a ekonomické dopady integrace České republiky do Evropské unie. Nové příležitosti, možná rizika*. Podle zadání rady vlády pro ekonomickou a sociální strategii. Praha 2001.

6. Msta paměti

Miroslav Brož

Pokud mají být předmětem našeho zkoumání a zájmu místa paměti, musíme hned v úvodu této stati vymezit několik základních definic pojmů s nimi úzce svázaných. V čem vlastně spočívá rozdíl mezi pamětí a historií? Jaký je rozdíl mezi místem paměti a historickým místem (místem, po kterém historie doslova kráčela – například místem, na kterém se udála významná historická událost)?

Paměť a historie: jistě nejde o synonyma. Paměť je život, který vždy nesou skupiny živých, a právě proto je v neustálém vývoji, otevřená vlivům vzpomínek a zapomínání, nevědomá svých deformací, připravená k použití, ale i zneužití.¹⁷⁹ Je schopna být po dlouhá období pod povrchem, jakoby zapomenuta a potom být oživena v celé své síle. Paměť je aktuálním fenoménem prožívaným skrze přítomnost, historie je oproti tomu vždy problematickou a neúplnou rekonstrukcí toho, co už není.¹⁸⁰ Paměť se snáší pouze s těmi detaily, které jí vyhovují, čerpá ze vzpomínek, které jsou nejasné, rozporné, obecné nebo nestálé, konkrétní nebo symbolické, je náchylná k přenosům, zastíráním, škrtnutím nebo projekcím. Historie oproti tomu jako společenská věda vyžaduje analýzu a kritickou rozpravu. Historie sjednocuje skrytou paměť skupiny: existuje tolik pamětí, kolik existuje skupin, že paměť je přirozeně mnohočetná a množovaná, skupinová, vícenásobná a individualizovaná.¹⁸¹ Historie náleží naopak všem a nikomu, což jí propůjčuje sklon k tomu, co je univerzální. Paměť zapouští kořeny v konkrétnu, v prostoru, gestu, obrazu a předmětu. Historie ulpívá pouze na tom, co trvá v čase, a na vztazích mezi věcmi. Paměť je z tohoto úhlu pohledu absolutnem a historie zná jen to, co je relativní. Základem historie bývá kriticismus a ten působí destruktivně na spontánní paměť – relativizuje ji.¹⁸²

Místa paměti jsou především zbytky. Jsou fenoménem, v němž paměti utvářené vědomí přetrvává v historii, která se k němu obrací, hledá skrze něj odpovědi, protože jej nezná. Místa paměti se rodí a žijí z pocitu, že neexistuje žádná spontánní paměť, že je třeba vytvářet archivy, stavět pomníky, že je třeba slavit výročí, organizovat oslavy, protože tyto úkony nejsou přirozené. *Je to obrana paměti. Často obrana jednoho úhlu pohledu (paměti jedné skupiny) před druhým. Bez ostrážitého bdění nad vzpomínkami by historie tyto vzpomínky velmi rychle zrelativizovala. Jsou baštami, o které se opíráme.* Kdyby to, co brání a připomínají, nebylo ohroženo, nebylo by vůbec potřeba je stavět. Kdybychom vzpomínky v nich uzavřené skutečně prožívali, byly by nepotřebné.

V českém pohraničí se nachází celá řada míst paměti (pro tento účel definujme místo paměti jako místo, které je nějak upraveno pro připomenutí nějaké události např. umístěním pamětní desky, stavbou pomníku, nebo jen udržováním ve smyslu anglického slova sanctuary) z různých období historie.

Brzy po komunistickém puči v roce 1948 se stává okolí hranice uzavřeným vojenským pásmem a přístup k místům paměti, která se v tomto pásmu nacházejí, je vyloučen, není možné je

Otisky historie v regionálních identitách obyvatel pohraničí

udržovat a chátrají. Hraniční pásmo zůstává uzavřené až do roku 1989. Část z těchto míst paměti tvoří sakrální místa – boží muka, jednoduché vztyčené kříže atd. Pro cíle tohoto výzkumu představují tato sakrální místa důležitý prvek – jejich cílem není uchovávat vzpomínky na nějakou konkrétní událost (možná v přeneseném slova smyslu mají za účel například připomínat pravděpodobně reálnou událost, ukřižování Ježíše Nazaretského, který podle křesťanského učení zemřel pro hříchy všech lidí). Motiv jejich vzniku je ale více pravděpodobně rituální – mají za úkol připomínat všem lidem, kteří se s nimi setkají, že se nacházejí v zemi, kde je křesťanství dominantním náboženstvím, sílu ideje křesťanství – stejně jako například sošky Budhy, se kterými se setká pravděpodobně každý cestovatel po jihovýchodní Asii, upomínají sílu buddhismu a jeho zakotvení ve společnosti. Tímto se stávají důležitými obzvláště v pohraničí, dvě skupiny – Čechy a Němce, které zde často rozdělovaly mnohé neshody, ale právě křesťanská víra jim byla po většinu času společnou. Proto se mohou stát sakrální místa místy setkávání a usmíření.

Aneta, 71, Klatovsko:

„A taky chodíme nahoru na Cháznštajn, tam jezdí autobus a to je vždycky slavnost ... Tak voni tam maj, přímo nahoře na tom nejvyšším místě slouží farář mši svatou“

Další skupinou míst paměti, se kterými jsme se při vyhodnocování výzkumu setkali, jsou místa paměti svázaná s českou státností, národní suverenitou, ať už přímo, nebo v přeneseném slova smyslu jako například pomník/památník J. Š. Baara. Tento pomník, přestože jde o pomník literáta, je vlastně v širším smyslu pomníkem českému elementu v česko-německém pohraničí. České etnikum v pohraničí stavbou pomníku velmi pravděpodobně demonstrovalo svou kulturní vyspělost, což je úzce spjato s emancipací českého národa v 19. století. Lze jej také vnímat jako utvrzení a potvrzení skutečnosti (chceme-li potvrzení kolektivní paměti), že pohraničí bylo historicky obydleno českými obyvateli a bylo historickou součástí českých zemí. Funguje přeneseně jako materializovaný argument proti tvrzením některých (například části sudetských Němců) skupin (bašta proti jejich kolektivní paměti), že české pohraničí bylo tradičně německé a že české osídlení v něm hrálo roli podružnou. Každá skupina má svou kolektivní paměť, místa paměti slouží v tomto případě opět k jejímu potvrzení a brání jejímu zrelativizování.

Místa paměti unikátními pro blízké okolí samotné hranice, jsou pomníčky příslušníkům finanční stráže, stráže obrany státu (SOS) a později i pohraniční stráže. Finanční stráž byla ozbrojená složka státní moci, vzniklá už během rakouské monarchie, sloužící k ochraně hranic státu. Jejím primárním úkolem bylo potírání pašeráctví a vybírání celních poplatků. Československá republika již od svého vzniku řešila systém ochrany státní hranice. Hranice předválečné republiky střežil ozbrojený sbor ministerstva financí – „finanční stráž“ (ve dvacátých letech se jmenoval „pohraniční finanční stráž“). Sbor finanční stráže svou početností a určením, plynoucím z podřízenosti ministerstvu financí, postačoval kontrole hranice z hlediska celního. Nikoliv však již z hlediska bezpečnostního. V případě válečného konfliktu mohla být finanční stráž využita maximálně k provizornímu uzavření hraničních přechodů, nebo hlavních cest vedoucích přes hranici a jejich udržení do doby příchodu armády. Účinný, i když z daleka ne ideální, systém ochrany státní hranice začal fungovat až se zřízením Stráže obrany státu v roce 1936. Stráž obrany státu (SOS) vznikla na základě Vládního nařízení č. 270/1936 Sb. ze dne 23. října 1936. SOS měla plnit tyto tři základní úkoly:

1. ochrana neporušitelnosti státní hranice a nedotknutelnosti státního území (střežení hranice, spolupráce na vojenské obraně, zpravodajská činnost),
2. spolupůsobení při ochraně veřejného pořádku, klidu a bezpečnosti,
3. spolupůsobení při provádění úkonů celní správy.

Šlo tedy především o okamžité zajištění základní obrany státní hranice a usnadnění nástupu armády. Význam Stráže obrany státu spočíval především v možnosti čelit nebezpečí v pohraničí státu již v době míru mocenskými prostředky, které jsou okamžitě k dispozici. Po vyhlášení pohotovosti SOS mohly tyto jednotky v průběhu maximálně několika hodin obsadit hranice. K obraně státu byla primárně určena československá branná moc, ale v případě nenadálého přepadení by její reakce mohla přijít pozdě. V napjaté době 30. let 20. století demokracie představovaná Československou republikou musela čelit snahám nacistického Německa o její zničení (k čemuž Hitlerovo Německo využilo části sudetských Němců, kteří uvěřili v národně socialistické myšlenky). Služba „financů“ a příslušníků SOS byla vždy spojena s rizikem ozbrojeného střetu s pašerákem. Řada pomníčků padlým příslušníkům je toho důkazem.¹⁸³ V druhé polovině 30. let je řada příslušníků FS a později SOS zastřelena členy polovojenských nacistických organizací (Volkspport, Freikorps...). Jejich pomníčky hrály roli tichého mementa úlohy části sudetských Němců při odstoupení českého pohraničí třetí říši. Místa paměti zde opět plní svoji funkci, tj. potvrzují skupinovou paměť jedné skupiny (Češi), oproti druhé (Němci). Po spuštění železné opony byl v komunistickém Československu cíleně aplikován přístup zapominání na meziválečné demokratické období. Pomníčky příslušníků FS a SOS, ležící v zakázaném příhraničním pásmu, jsou zapomenuty mezi prvními.

V blízkém okolí hranice se nachází i několik pomníčků členům pohraniční stáže, kteří při službě na hranici přišli o život. Krátce po roce 1948 začalo Československo opevňovat svou západní hranici. Na hranicích se Spolkovou republikou vznikla neprostupná bariéra, tvořená minovými poli, nástražnými samostatnými zařízeními, drátěnými ploty s vysokým napětím, pečlivě hlídaná příslušníky vojsk Pohraniční stráže. Pomníčky zde byly budovány pohraničnickům, ale i civilním zaměstnancům, kteří našli svou smrt v nástražných zařízeních, která sami chránili. Zahynuli při obraně „světa socialismu“, což pomníčky připomínaly. Hlídkující pohraničníci byli pomníčky svých vlastních druhů utvrzováni v tom, že jejich služba na hranici je z nejnáročnějších a že nepřítel může zde, na hranici, využít každé chvíle nepozornosti. Je velmi pravděpodobné, že (přesná čísla nejsou k dispozici) počet zastřelených (či jinak zabitých při pokusu opustit ČSSR) občanů na hranici vysoce převyšoval ztráty, výborně vyzbrojených a vycvičených příslušníků elitní PS. Pokud by každý z nich měl mít v pásmu svůj vlastní pomníček, lze jen spekulovat, jak demoralizující vliv by to mělo na vojáky PS.

Jinou skupinou míst paměti jsou místa paměti spojená s druhou světovou válkou, respektive jejím koncem. Například několik respondentů pocházejících z městečka Volary připomenulo, že poblíž jejich města končil pochod smrti židovských vězenkyň z vyhlazovacího tábora. Po celé trase pochodu byly silniční příkopy lemovány, podle pamětníků, mrtvými těly. Příslušníci SS bez milosti zastřelili každého muže či ženu, kteří nestačili tempu pochodu. Nakonec byly i přeživší ženy postřeleny v blízkosti Volar (a demarkační čáry mezi spojeneckými vojsky) a příslušníci SS se vzdali americkým vojskům.

Otisky historie v regionálních identitách obyvatel pohraničí

Vojtěch, 87, Prachaticko:

„Tady v roce čtyřicátým pátým končil jeden pochod smrti, kterej šel z jednoho pobočného tábora z Ravensbrücku jo, no von nešel přímo z Ravensbrücku ale z Grünbergu přes Henbrechst a končil 5. května tady.“

Jak končil? Postříleli je nebo?

„No voni prostě 5. května se dostali sem, nebo 4. to přesně já nevím, se dostali sem a tady je na pile, na tej pile, vo který jsme mluvili, tam je nahnali do tý pilnice, do tý do toho.“

Do nějaký haly?

„No, do haly a tam je nechali jako přes noc jo jako zamčený jo. To byly ženský samý, to byly Židovky a tam je nechali přes noc a utekli. Část teda utekli.“

Němců.

„Těch eses. No a ty, který mohly druhej den, ty který byly živý eště a který eště byly schopný vůbec jít jo, tak je hnali dál směrem do Prachatic, směrem k Prachatice a tady, když se dostali k přechodu přes Blanici, tam je most přes Blanici, u.“

V tom údolí takovým.

„U Bürbluck, Blažejovice, první osada vod Volar směrem Prachatice jsou Blažejovice. A kousek dál je ten přechod přes Blanici, teda ten most a tam prostě náhodou přiletělo americký letadlo no a teď vidí štrůdl lidí, to neviděli, že to jsou Židovky z koncentráku že jo. No a prostě.“

A Američani do nich stříleli?

„Né, né, né. Jako nad nima a tak dále že jo no a ti esesáci ti prostě oni se rozprchávali, ty ženský se rozprchávaly, tak voni to do nich napálili a postříleli“

Po kapitulaci byla těla z masových hrobů exhumována a důstojně pohřbena. Samozřejmě tato zvěrstva provedená příslušníky jednotek SS byla použita jako argument podporující odsun místních sudetských Němců a jistě vyvolala vůči nim (i když se na vraždění nepodíleli) mnoho nenávisť z české strany. Svědčí o tom už samotný fakt, že při exhumaci byli místní Němci pracovní zapojeni. Následná úprava místa a jeho udržování jako připomínky krutostí událých během 2. světové války opět slouží jako materializovaná připomínka kolektivní paměti, v tomto případě opět české.

Velmi významná a tradičními místa paměti jsou hřbitovy. Hřbitov jako pietní místo pro uložení mrtvých má v sobě funkci místa paměti zahrnutou už apriori. Ne zcela jednoznačně pro to, aby potvrzoval jistou verzi historie, historie tak, jak ji viděla určitá skupina, ale spíše slouží jako prostředek, který umožňuje skupině, například sídelní komunitě, identifikovat se s územím, na němž žije. Komunitě nebo spíše skupině lidí umožňuje se identifikovat se zemí svých předků. Při studiu historie komunit je studium jejich hřbitovů důležitým zdrojem poznatků a vědomostí, z hlediska antropologie je kultura pohřbívání zase významným zdrojem poznání o celé zkoumané společnosti.

V pohraničí se nachází celá řada německých hřbitovů, hřbitovů sudetských Němců, což je zcela logické vzhledem k dlouhému období, kdy osídlení této oblasti bylo převážně německé. Pro odsunuté příslušníky sudetského etnika se pohraniční hřbitovy po otevření hranic rychle staly místem jejich zastavení při cestě do ČR. Mnozí z nich začali hroby svých předků udržovat. Jde o zcela pochopitelný jev – navštěvují místo posledního odpočinku svých předků a zároveň si připomínají svoji spjatost s regionem. Zkrátka hřbitovy vnímané jako místa paměti opět naplňují

svojí funkcí, utvrzují skupinu v společném vnímání historie – v tomto případě jako faktor identifikace skupiny s regionem. Sdružením vysídlených sudetských Němců zde musíme přiznat velkou zásluhu a snahu na obnově a důstojné rekonstrukci těchto pietních míst.

Jeden z respondentů ve zmíněném výzkumu dokonce hovořil o místu paměti (pomníku), připomínajícím v čase velmi vzdálenou událost, bitvu u Domažlic a významné vítězství husitů. Jak víme, husitské hnutí je a bylo vnímáno velmi rozporuplně. Například katolickou církví bylo po staletí interpretováno jako kacířské hnutí, nechávající za sebou pouze vypálená města, kostely a povražděné obyvatele. Naopak část českých historiků vidí husity jako obránce české nezávislosti na Německu, bojovníky za svobodu a pravdu. Fenomén husitství byl široce zneužit komunistickým režimem, kdy byly zdůrazňovány a snad až adorovány jeho některé rysy (Češi bojují proti západu, husité se zřikají majetku a sdílí ho....), jména spojená s husitským hnutím byla přidělována vojenským útvarům, technice. Komunistický režim se snažil dokonce přimíchat husitský faktor i do regionální identity – některé obce byly prezentovány jako úzce spjaté s husitským hnutím – například „Tachov město husitů“. Husitství ve své rétorice používala i propaganda třetí říše, převážně v období předcházejícím Mnichovské dohodě. Vždy ve smyslu varování před masakry Německého civilního obyvatelstva – „České židobolševicko husitské nebezpečí“. Husitské hnutí je bezesporu dobrým příkladem odlišného vnímání dějin různými skupinami. V tomto případě jistě Čechů a Němců, ale i katolíků a Českých bratří, respektive protestantů. Potom památník bitvy u Domažlic můžeme vnímat jako místo, které má utvrzovat o správnosti jedné verze historie.

6.1. Místa paměti – očima respondentů

V našem výzkumu nebyla zařazena přímá otázka o místech paměti, avšak část respondentů se ve svých odpovědích tohoto tématu dotkla. Většinou v odpovědích na otázky týkajících se znalosti regionu, historie. Někteří respondenti dokonce sami aktivně pěstují vzpomínkovou kulturu a o místa paměti osobně pečují. Místa paměti hrají důležitou roli při potvrzení jejich verze reality.

Vojtěch, 87, Prachaticko:

„...ty, který tady už byly mrtvý, tak voni je zahrabali do hnoje pod hřbitovem. Tam je takovej statek a tam v tom hnojišti bylo několik mrtvol. No a teď němečtí antifašisti to viděli a tak to prostě šli za tím americkým velitelem a tak mu to hlásili, že prostě tohleto a ten nařídil prostě, že musí prostě to vykopat a nařídil exhumaci všech těch, který prostě.“

Byly pochované někde?

„No jak šel ten pochod tak, jak byly ty vesničky a leckde tak všude byly nějaký hroby, tak byly zahrabaný mělce, že jo, no a poněvadž ty ženský, který přežily až do Volar jo, tak ty to viděly jo a tak ty byly u tý exhumace, několik z nich a některý prostě některý identifikovali, ale některý vůbec ne, takže na tom hřbitově je pochováno asi pětadevadesát těch ženskejch a asi jedna třetina nebo možná, já si nepamatuju přesný číslo kolik, ale asi tak jedna třetina je neznámá. Proto je tam, jsou tam náhrobky, to jsme, to se nám podařilo. My jsme totiž se vo ten hřbitov starali, Svaz bojovníků za svobodu. No poněvadž já jsem bejvalej koncentráčník že jo, tak jsem to navrhnul na výroční schůzi naší, že bysme se vo to měli starat a tak sme se prostě vo to starali, dokavad sme

Otisky historie v regionálních identitách obyvatel pohraničí

tady byli. Už jich spoustu umřelo, že jo. Dneska jsem tady jenom já, takže vo ten hřbitov se starám já ne jako, dneska už ne manuálně, dřive jsme, manuálně, všechno to tam dělali sami, ale dneska už nemůžu. A tak starám se o to, aby to bylo důstojně uchováno...“

Respondent sám za války prožil otřesnou zkušenost, byl (jako mnozí čeští vysokoškolští studenti) vězněn v nacistickém koncentračním táboře. K udržování si vybral místo paměti, které upomíná na krutost příslušníků SS a utrpení nevinných.

Další respondent se ve svém rozhovoru zmiňuje o sakrálních památkách a přichází dokonce s vlastní teorií, proč je jich v příhraničních regionech západních Čech takové množství.

Radek, 62, Tachovsko:

„Tohle území bylo tradičně luteránské. Pak tady přišla katolizace v 17. století. Ašsko zůstalo ještě delší dobu, tady to souviselo s rekatolizací. S tím přicházelo i více německých obyvatel, směšování rodin. Tady pak převládl ten německý živel.“

Vy jste hovořil o takovém tom určitém duchovním zázemí toho regionu...

„Už jsem tady zmiňoval, jak pak tady začala rekatolizace, tak tady bylo to období pokatoličtění. Tohle území bylo víc než jakékoliv jiné poznačeno rozcestními křížky, sochy. To všechno tady bylo hodně.“

Respondent, sám nekřesťan – židovského původu – se na katolická sakrální místa paměti dívá s neobvyklým odstupem a nadhledem, takřikajíc očima historika. Chápe historické souvislosti a v účelu těchto míst vidí podporu kolektivní paměti katolíků, že území je katolické.

Respondent se dále zmiňuje o židovských hřbitovech roztroušených v pohraničí. Mluví o tom, že silnou židovskou komunitu, která v regionu žila před válkou již nezažil, byla s výjimkou několika mála jednotlivců zlikvidována v nacistických táborech, sám přišel do regionu až po válce.

Radek, 62, Tachovsko:

„...Jsou lokality, které jsou poznačené, například Kořen, tam je i synagoga, opravujou to tam studenti z celého světa. Je tady několik lokalit s židovskými hřbitovy. Bylo jich tady poměrně dost, ale zmizely prakticky z povrchu zemského...“

Respondent se na židovské hřbitovy, ač sám Žid, nedívá jako na místa paměti. Sám se s žádnými Židy v regionu nezná, nestýká. Aby mohl vnímat tyto židovské hřbitovy jako místa paměti, postrádá skupinu, společně s kterou by mu posloužily k utvrzení kolektivní paměti – pravděpodobně jako svědectví holocaustu, židovského předválečného osídlení. Zde můžeme vidět přetrvávající důsledek holocaustu na lokální společenství i na identitu pohraničí. Demonstruje to jeden z atributů míst paměti – jsou mnohem důležitější pro skupinovou paměť, než pro paměť jednotlivců.

Obecně řečeno, jen málo respondentů hovořilo o místech paměti. Jistě je třeba dát to do souvislosti s tím, že jen velmi mizivé procento dnešních českých obyvatel regionu zde žilo již před rokem 1945. Skupinová paměť na regionální úrovni ještě pravděpodobně neměla dost času se zformovat, vzniknout. Skupinová paměť jistě existuje i v pohraničí, ale jde o paměť spíše ve smyslu národní (tj. skupinová paměť, jak je vytvářena pomocí například výuky dějepisu během

školní docházky, sledováním TV atd.), spíše než spontánně vzniklá skupinová paměť skupiny (obyvatel regionu).

Místa paměti v bavorsko-českém pohraničí jsou propojena s odsunutým německým obyvatelstvem, pravděpodobně více než s „novým“, dosídleným českým. Je to jistě výsledek historického průběhu osídlení a také pravděpodobně politiky minulého režimu, který považoval například za nežádoucí přijetí některých univerzálních míst paměti (např. boží muka, kapličky...) za vlastní českým obyvatelstvem a zároveň chybějícího kulturního povědomí nově příchozích. K dalším místům, která by mohla sloužit jako potvrzení společné paměti českých obyvatel (např. pomníčky padlých příslušníků Finanční stráže, SOS), zamezil občanům fyzicky přístup (uzavřené pohraniční pásmo).

Existují místa, která by mohla posloužit jako místa paměti společná oběma sousedním národům, Čechům i Němcům. Jistě se jimi nestanou pomníčky FS, nebo památník bitvy u Domažlic, ale jiná místa, například církevní památky, mají v tomto poli široký potenciál. Právě nalezení míst společné česko-německé paměti by mohlo napomoci úspěšnému dovršení procesu česko-německého usmíření.

Právě místa paměti mají potenciál, jehož prostřednictvím by mohla vést cesta k opravdovému sblížení dvou etnik, která spolu v pohraničí žila celá staletí: Čechů a Němců. Část míst právě upomíná na tuto společnou, po většinu času mírumilovnou koexistenci. Jejich udržováním (jak po materiální stránce, tak ve smyslu udržování povědomí jejich přítomnosti v mysli obyvatel) a kultivací můžeme v přeneseném významu napomoci také kultivaci vztahů mezi sousedy v pohraničí.

Poznámky:

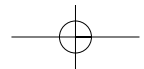
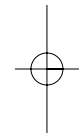
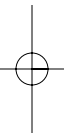
¹⁸⁰ Viz Novotný, L. 2005. „Collective Memory.“ *Česko-německé souvislosti* 2005 (1): 9.

¹⁸¹ Viz Halbwachs, M. 1980. *The Collective Memory. Translation of La Mémoire collective*. New York: Harper and Row.

¹⁸² O tom více například v Czapliński, M., H.-J. Hahn, T. Weger (eds.). 2005. *Schlesische Erinnerungsorte. Gedächtnis und Identität einer mitteleuropäischen Region*. Eine Veröffentlichung des Schlesischen Museums zu Görlitz. Görlitz: Schleiches Museum.

¹⁸³ Viz Nora, P. 1998. „Mezi pamětí a historií (problematika míst).“ Pp. 9-11 in *Antologie francouzských společenských věd: Politika paměti*. Cahiers du CEFRES No. 13/1998. Praha: CEFRES.

¹⁸⁴ Marek, J. 2000. *Smrt v celním pásmu*. Cheb: Svět křídel.

7. Regionální sebedefinice Bavorů a vzájemné vnímání Čechů a Němců

Michael Weigl, Michaela Zöhrer

7.1. Úvod

Česko-německé vztahy pokročily od pádu železné opony vpřed o celou řadu viditelných kroků. Dnes jsou z bývalých nepřátel přátelé. Přeshraniční spolupráce se vyvíjí stále více pragmaticky a stále méně komplikovaně. Podíváme-li se ovšem na bilaterální vztahy důsledněji, zjistíme, že jsou stále ještě poznamenány celou řadou konfliktů a problémů. Právě v pohraničních oblastech dominuje u řady občanů při setkávání se sousedy lhostejnost a skálopevně přetrvávají negativní předsudky.

Jako důvod přetrvávání tohoto stavu jsou často uváděny soudobé problémy v pohraničí. To je ovšem jen jedna část vysvětlení. Ta druhá totiž souvisí úzce se sebedefinicí pohraničních regionů a jejich obyvatel. Právě sebedefinicí těchto regionů jsme se zabývali v letech 2003 až 2005 v rámci vědeckého projektu Centra pro aplikovaný politický výzkum Univerzity Ludwiga Maxmiliána v Mnichově a oddělení České pohraničí Sociologického ústavu Akademie věd České republiky s názvem „Otisky historie v regionálních identitách obyvatel pohraničí. Sebedefinice a vzájemné vnímání Čechů a Němců v přímém sousedství“. Během realizace tohoto projektu financovaného Nadací Volkswagen/*Volkswagen Stiftung* zkoumaly výzkumné týmy z Německa a České republiky celý pohraniční pás mezi Českou republikou a Bavorskem. Jejich ústředním výzkumným problémem bylo zjistit, jak je konstruováno regionální vědomí a povědomí, jakou roli přitom sehrává soused na druhé straně hranice a jaká role ve vzájemném vnímání je připisována historii. V tomto textu představíme výsledky kvalitativního výzkumu provedeného na podzim roku 2004. Všechna jména respondentů byla důsledně změněna.

7.2. Bavorsko jako domov

V Bavorsku představují regionální vazby značnou relevancí pro utváření lokální identity a pro sebedefinicí občanů. Pohraničí Svobodného státu Bavorsko proto členíme na Bavorský les, Horní Falc a Smrčiny. Určení nám napomůže k tomu, abychom určili zvláštnosti, kterými se občané jednoho tohoto regionu bavorského pohraničí s Českou republikou odlišují od druhých. Jako problematické se jeví označení Smrčiny, jak ukážeme později. Přesto jej ponecháme jako název nejseverněji položeného regionu bavorského pohraničí s ČR.

Otisky historie v regionálních identitách obyvatel pohraničí

7.2.1. Domov jako regionální vědomí

„Co pro mě znamená domov? Je to místo, kde se cítím dobře, kde žiju, kde mám práci a přátele. Domov je tedy tam, kde se cítím dobře, to je jasný. Proto můžu říct, že tento region je pro mě kousek domova.“ (Albrecht, 57, LK¹⁸⁴ Neustadt an der Waldnaab).

Lidé definují svou vlast velmi individuálně. Jak je patrné z citátu, nemusí být za domov za každou cenu považováno jen nejbližší okolí. Je možné tak vnímat i širší region. Dotazované osoby označovaly za svůj domov různě velké celky. Pro některé to bylo jejich bydliště, region nebo vyšší celek jako stát. Objevují se zde rozdíly mezi třemi identifikovanými regiony.

U obyvatel Bavorského lesa a Horní Falce pozorujeme v této souvislosti výrazně se projevující regionální vědomí. V pořizovaných rozhovorech respondenti regiony přímo označovali jako Bavorský les/*Bayerischer Wald* a Horní Falc/*Oberpfalz*. Respondenti navíc jejich existenci dokládali několika specifickými regionálními znaky. Nejčastějšími takovými znaky byly regionální dialekty a náboženská tradice.

„My [obyvatelé Horní Falce] jsme prostě v určitých věcech jiní, máme něco, co třeba obyvatelé Horních Bavor nemají. Oni jsou prostě něco úplně jiného. Je to i úplně jiný jazyk. V Horním Bavorsku sice říkají, že jejich dialekt je ta pravá bavorština, ale to není pravda.“ (Isabella, 23, LK Neustadt an der Waldnaab)

Naproti tomu ve Smrčinách chybějí takovéto regionální odkazy. Respondenti nemají jasno v tom, čím se vyznačuje jejich region, a hovoří ne zcela jasně pouze o svém „okolí“. Pokud jsme je přinutili, aby toto okolí nějak pojmenovali, tak se střídavě objevovaly názvy Smrčiny/*Fichtelgebirge*, Horní Franky/*Oberfranken*, Francký les/*Frankenwald* nebo poněkud uměle vytvořený pojem *Hochfranken* (Mathilde, 40, LK Wunsiedel).

Pro obyvatele Smrčin sehraává větší roli bydliště. V Bavorském lese se sice objevují určitá napětí v rámci identifikovaných regionů jako například rozdíly mezi městy Regen a Zwiesel, tyto částečně rozdílné pozice ovšem nemají vliv na celkovou sebedefinici a příslušnost k Bavorskému lesu. Podobné je to také u některých měst Horní Falce. Ve Smrčinách respondenti naopak silně akcentují jednak své bydliště, jednak pozici národa. Ve zbylých dvou regionech se to v tak hojně míře jako právě zde nevyskytuje.

Respondentům jsme dále položili otázku, co je spojuje s regionem a s místním obyvatelstvem. Z našeho výzkumu se ukazuje, že právě v severní části bavorského pohraničí s Českou republikou občané hodnotí svůj žitý prostor nejvíce kriticky. Ve všech třech regionech se pak shodně častěji odkazuje na jejich strukturální nízkou rozvinutost. Takřka všichni respondenti považují svůj region za „klidný“.

Výše uvedený sebekritický postoj ve Smrčinách se vyznačuje například tím, že „klid“ v žitém prostoru není posuzován jako něco pozitivního, ale jako negativní vlastnost: „tady fakt chcípnul pes“ (Ursula, 45, LK Hof). Respondenti se samozřejmě také zabývají příčinami tohoto strukturálního vývoje. Jedni konstatují, „že region a tamní průmysl si za to tak trochu můžou sami“ (Wilhelm, 69, LK Wunsiedel), jiní se cítí být politicky přehlíženi, znevýhodňováni a zapomenuti. Podobně bezvýhodné jsou také jejich prognózy budoucího vývoje.

V Bavorském lese konstatují respondenti strukturální problémy jako neměnný fakt, s kterým je nutné se vypořádat. Jejich region byl podle nich vždycky takovým „chudým domem“/*Armenhaus* a „územím bídy“/*Notstandsgebiet* (Richard, 69, LK Regen). Sice zde nenarazíme tak často

na negativní scénáře budoucího vývoje těchto území, přesto většina z nich také hodnotí klid v regionu jako deficit.

V Horní Falci jmenují respondenti strukturální nevyspělost jen jako okrajový jev. Častěji naopak zmiňují, že se v uplynulých desetiletích „proměnila každá vesnička, lhostejno zda-li velká, nebo malá, podle toho, jak se snažila“ (Stephan, 61, LK Schwandorf). Zmiňovaný klid představuje v tomto případě pozitivní hodnotu, navíc je patrná celková spokojenost respondentů se svým regionem.

Podobně různorodý obraz jednotlivých bavorských regionů sousedících s Českou republikou se naskytne při odpovědi na otázku, jak občané charakterizují lidi ze svého okolí. Pokud odhlédneme od typicky hornofalcké „málomluvnosti“, jsou charakteristické vlastnosti na první pohled velmi podobné. Často je například poukazováno na měkké jádro občanů skrývající se pod tvrdou slupkou, s níž souvisí například zdrženlivost vůči cizincům. Také zde sami sebe nejkritičtěji hodnotí občané Smrčín. V Horní Falci se vyskytující charakteristiky jako například „srostlý s domovem“, „stálý“, „tvrdošíjný“ a „jednoduchý“ nejsou na rozdíl od Smrčín považovány za něco negativního. Naopak je akcentován jejich pozitivní rozměr. Charakteristiky občanů Bavorského lesa se pohybují někde mezi těmito póly. Nejsou ani výstředně sebekritičtí jako respondenti ze Smrčín, ani spokojeni sami se sebou, jako je tomu v Horní Falci. Například tvrdošíjnost nepovažují za pozitivní sebe charakterizující vlastnost, ovšem nechápují ji ani negativně ve smyslu málo flexibilní. Konzervativní obyvatelstvo pro ně znamená ctění tradic, ale také určité zpátečnictví.

Skutečností je, že výrazně kritické postoje a méně vyvinuté regionální povědomí ve Smrčínách vede k nižší identifikaci a sounáležitosti s prostorem v období různých krizí. Ve všech třech zkoumaných regionech respondenti v naprosté většině odpovídají na otázku, jestli by si dokázali představit se z dosavadního bydliště odstěhovat někam jinam, kategoricky ne. Několik respondentů sice chce regiony opustit, činí tak nebo chtějí tak činit pouze ve výjimečných případech, například pokud by ztratili práci apod. Zatímco se přestěhování ukazují být u občanů Bavorského lesa a Horní Falce poslední možnou variantou, jsou v tomto ohledu obyvatelé Smrčín podstatně více flexibilní a méně regionálně vázaní.

7.2.2. Život na hranici

„Hranice je tady stejně jako dřív, ale už nás, řekněme, neohrožuje ... Žít na hranici znamená akceptovat tu hranici už od dětství. Prostě vás to asi tak nějak ovlivní. Prostě si jen tak řeknete, hranice je prostě hranice a je tady a nedá se změnit. Ale jinak je to prostě tak, že tam kdysi byli nepřátelé, tam za tou hranicí ... A my jsme byli tady přímo na té hranici. A za námi už není nic víc, protože to, co bylo na druhou straně, to prostě neexistovalo, protože jsme na tu druhou stranu nesměli. Bylo to pro nás něco nepředstavitelného. Z tohoto hlediska pro nás za hranicí byl konec světa. Jinak to neumím popsat.“ (Maria, 57, LK Schwandorf).

Hranice s Českem nepředstavuje pro bavorské obyvatelstvo žádný imaginární prostor. Často je ještě dnes přijímána jako něco přirozeného a definitivního, co značně ovlivňuje život Bavorů. Tamní obyvatelé vnímali hranici před rokem 1989 jako zdroj ohrožení. Realita konfliktu mezi Východem a Západem učinila z rozdělovací linie mezi státy bariéru mezi komunismem a kapitalismem, Východem a Západem, mezi dobrem a zlem.

Otisky historie v regionálních identitách obyvatel pohraničí

Rozdíly v bavorském pohraničí pozorujeme ovšem již v hodnocení významu hranice ve všedním životě tamních obyvatel. V Bavorském lese a jižní Horní Falci neměla hranice před rokem 1989 v životě respondentů žádný významný vliv. Jedinou výjimkou byl strach z toho, co by se stalo, „kdyby přišel Rus“ (Richard, 69, LK Regen). Vzhledem ke skutečnosti, že hranice v Bavorském lese probíhala skrytě v hustých lesích horských hřebenů, byla něčím, co člověk čas od času spatřil a měl přitom strach. Pak se zase ale vrátil zpět do žitého prostoru a na hranici nemyslel. V jižní Horní Falci je tato lhostejnost a ostražitost zároveň výsledkem staletí hraniční polohy, která pak způsobuje, že „obyvatel Horní Falce se naučil prostě žít s hranicí“ (Stephan, 61, LK Schwandorf).

Zatímco v Bavorském lese a jižní Horní Falci hranice, tedy železná opona, sehrávala v každodenním životě jen malou roli, byl její význam v životě obyvatel severního pohraničí s Českem resp. Československem velký. Hranice se zde často objevuje jako součást regionu. V této části pohraničí nebyla hranice místem, které člověk navštívil jen málokdy, nýbrž ovlivňovala zcela jednoznačně život obyvatelstva. V severní části bavorského pohraničí s Československem ovšem významnější funkci představovala hranice s NDR. Obě hranice ale pro občany znamenaly zdroj nebezpečí. Hranice navíc v obyvatelích vyvolávala stísněnost a pocit omezenosti.

„Pak došlo k otevření hranic [s NDR], a to ovlivnilo Hof velmi intenzivně (...) Otevření hranic s Českem se na nás tak intenzivně neprojevovalo. A pro region bylo otevření obou hranic jistě přínosem.“ (Matthias, 49, LK Hof)

Události let 1989 až 1990 komentuje obyvatelstvo všech pohraničních úseků v Bavorsku s pocity jisté euforie spojené s otevřením hranice. Poněkud více se o tom zmiňují obyvatelé severního pohraničí. Pro respondenty ze všech regionů je příznačné, že hranice po roce 1989 pro ně přestala být ohniskem nebezpečí a strachu a že je nyní na hranici život příjemnější, „protože na vás na hranici nemíří žádný voják zbraní z hraničních věží“ (Ludovika, 55, LK Cham).

Také dnes nepředstavuje hranice pro obyvatele Bavorského lesa nějaký významný faktor, jenž by ovlivňoval jejich životy. Respondenti již tolik nezmiňují její ofenzivní charakter. Dokonce je pro ně představitelné hranici vůbec nevnímat a „vyloučit ji ze života, tedy že člověk vůbec nebude jezdit do Čech a pak si připadáte, jako byste žil kdekoli, ne na hranici“ (Joseph, 19, LK Regen). Většina respondentů skutečně odpověděla, že do Česka jezdí jen pro benzín, cigarety a na levné nákupy. Pokud se obyvatelé mají vyjádřit k aktuálnímu vývoji přeshraničního dopravního ruchu, pak poněkud častěji zmiňují nutnost předkládat na hraničních přechodech pasy a občanské průkazy. Vstup ČR do Evropské unie pro ně není kritériem pro další otevírání hranic. Dovedou si ovšem představit zmírnění kontrol na hranicích. V Bavorském lese nadále převládá vnímání hranice jako rozdělovací čáry dvou světů. Je to zřejmé jak u občanů, pro které je český soused vnímán pozitivně, tak pro ty, jež na něj nahlízejí negativně.

„Pro mě tady prostě i nadále existuje hranice s Českem. Vůbec mě to tam netáhne. Když zajedu na nějaké jiné místo, tak tam mám širší okolí, kde se můžu pohybovat. Ale tady to prostě vnímám jako pohraniční region.“ (Magdalena, 48, LK Regen)

Podobně jako v Bavorském lese není ani v Horní Falci hranice předmětem každodenních diskusí obyvatel. Na tom nic nemění ani sebevnímání falckého obyvatelstva. Pokud již respondenti o hranici mluví, pak je pro ně především symbolem pro nové možnosti, které se s její postupnou prostupností pro občany nabízejí. Za výhodu považují možnost jezdit do Česka tankovat a nakupovat cigarety. Respondenti často upozorňují na to, že Horní Falc je mostem mezi Východem

a Západem, mezi Bavorskem a Českou republikou. Několikrát řekli, že Horní Falc se Horní Falcí stala až v roce 1989. Jako důvod označují to, že „ta omezenost polohy je pryč ... a že Horní Falc se teprve pádem železné opony stala opravdovým mostem mezi Východem a Západem“ (Konrad, 59, Weiden).

Ve Smrčinách hovoří respondenti v souvislosti s otevřením hranic častěji o tom, že se jim tím nabízejí nové možnosti. Pocit uzavřenosti před rokem 1989 je najednou nahrazen „neobvyklou svobodou a možností vyjet makat do všech směrů“ (Therese, 40, LK Hof). Tato nově nabitá svoboda představuje pro respondenty různé výzvy. Na jedné straně využívají obyvatelé severního pohraničí možnosti levnějších nákupů v Čechách a považují je za součást každodenního života. Tato nákupní turistika je poněkud intenzivnější než v jižním pohraničí. Občané zde jezdí do Čech i například do lékáren, ke kadeřníkovi atd. Pro tyto občany je „sice hranice nějakým způsobem prostě tady, ale já už jí nevidím“ (Therese, 40, LK Hof). Na druhé straně se některým občanům nedaří zbavit se určitých názorů souvisejících s historií, nedokáží za historickými událostmi souvisejícími se studenou válkou udělat tlustou čáru. To vede k jejich rezervovanému vztahu vůči sousedské zemi.

Občané Smrčin si dodnes připadají jako na periferii. To je v přímém kontrastu vůči optimistickým představám těchto obyvatel v období let 1989 až 1990. Pro některé z nich bylo dokonce otevření hranic negativním faktorem ve vývoji regionu. Dokumentují to na příkladě ilegálních pracovníků z Čech. To pro ně představuje nový zdroj nebezpečí.

7.2.3. Český soused

„Víte, hranice je pro region důležitá, prostě se s tím musíme smířit. Není to prostě jenom hranice, ale je to přechod do sousedské země. Důležitá není hranice, ale ta sousedská země. Prostě je důležitý, abychom i s tou hranicí uměli spolu vedle sebe nějak žít.“ (Therese, 40, LK Hof)

Podle našeho zjištění tedy dokáží občané pohraničí s Českem využívat pohraniční polohu rozdílným způsobem. Zatímco v Bavorském lese a Horní Falcí se česko-německé kontakty omezují na minimum, reagují občané Smrčin poněkud cílevědoměji na nutnost interakce se sousedem. Je přitom patrné, že v obou jižních bavorských pohraničních regionech nalezneme méně předsudků vůči Čechům. Respondenti z těchto regionů hodnotí mentalitu Čechů pozitivně. V obecné rovině hovoří o rozdílu mezi Čechy a Němci odpovídajícím protichůdným režimům kapitalismu a komunismu. Negativní postoje vůči Čechům vycházejí méně z mentality Čechů, za to více z rozdílných sociálních podmínek. Takřka všechny zmíněné předsudky se vztahují k problému prostituce v pohraničí, údajně se zvyšující kriminalitě a problémům se zaměstnaností v bavorských městech spojené s českou konkurencí.

Menší výskyt předsudků v Bavorském lese a Horní Falcí ovšem neznamená, že by zde kontakt s Čechy probíhal bezproblémově. Většina občanů přejíždí hranice jen za účelem nákupu na českých vietnamských trzích a tankování. Jen málokdo zajede dále do vnitrozemí. Proto zde pozorujeme výrazně méně osobních vazeb vůči českému obyvatelstvu. Tento malý počet kontaktů svědčí o nezájmu a o jisté lhostejnosti, což také souvisí s indiferentními postoji vůči Čechům.

„Zpočátku to bylo dost exotické, vždyť to byl vlastně soused, sousedský region. Pak se to nějak normalizovalo, takže dnes to už není nic neobvyklého, když někdo řekne, že jede do Čech

Otisky historie v regionálních identitách obyvatel pohraničí

... A už nikomu nepřijde, když tady někoho slyšíte, jak se baví česky, nebo když tu vidíte česká auta.“ (Leopold, 35, LK Amberg-Sulzbach)

Ve Smrčinách není naproti tomu neobvyklé, že tamní obyvatelé jezdí do Čech častěji. Mnoho z tamních občanů „jezdí často do Aše do supermarketů, pak ale někdy zahnou a jedou do vnitrozemí“ (Agnes, 32, LK Hof). Někteří respondenti dokonce vyprávěli o svých osobních zážitcích s Čechy, které pak jejich obraz souseda často pozitivně ovlivnily. V každém případě představuje kontakt zdroj předsudků vůči Čechům. Vyšší intenzita setkávání je ovšem také důvodem toho, že ve Smrčinách dominuje ve vnímání souseda vedle nezájmu názorová polarizace. Na jedné straně zde pozorujeme výraznou otevřenost vůči sousedovi, s kterou jsme se v ostatních pohraničních úsecích nesešli, na straně druhé se zde ovšem vyskytují agresivní a negativní předsudky, které také nemají v jiných regionech obdoby. V obou případech vychází argumentace respondentů ze silných emocí. Pro jedny jsou Češi v porovnání s Bavory otevřenější a přátelštější (Agnes, 32, LK Hof) a v Česku je „všechno klidné a prostě úplně jiné než u nás“ (Richarda, 17, LK Hof). U druhých se ovšem vyskytují silně zakotvené předsudky, které často nesouvisejí s konkrétními problémy, ale mají své kořeny v absolutním odmítnutí souseda.

„Ale jíst bychom tam nikdy nešli. To určitě, tam by byla určitě kočka a není tam pořádné maso. To tak je, už mi to řeklo dost lidí.“ (Richarda, 17, LK Hof)

S vnímáním českého souseda také úzce souvisí hodnocení přeshraničních vztahů a aktivit. V Bavorském lese sice obyvatelstvo takové vazby vítá, ale nepřikládá jim přílišnou váhu. Podle nich nemají na vývoj jejich regionu žádný dopad. Region by mohl klidně žít i bez takovéto formy spolupráce. Podobně je to i u Horní Falce. I tam nepovažují občané přeshraniční kontakty za něco, co by bylo přínosné pro jejich region. Na druhou stranu se v jejich odpovědích zrcadlí abstraktní funkce mostu mezi Východem a Západem. Podle odpovědi jednoho respondenta region usiluje o to, „aby byl vztah se sousedem lepší a lepší ...“, a to proto, že obě strany ve vzájemné spolupráci vidí výhody a výhody hledají“ (Franz, 68, LK Tirschenreuth).

Tyto výhody ovšem nikdo nekonkretizuje. Ve Smrčinách je přeshraniční spolupráce označována častěji za nutnost, která má pozitivní dopad na další rozvoj regionu. Oboustranný dialog a kooperace jsou pro respondenty konkrétním prostředkem pro překonání strukturálních slabín. Smrčiny jsou také jediným regionem, kde se diskutuje o dalších možnostech takové formy spolupráce. I pro ty, kteří sledují vyvíjející se sousedství se skepsí, je cesta přeshraničních vazeb nakonec považována za šanci pro budoucnost regionu. Tento postoj je ovšem úzce spojený s nutností profitovat z takovéto spolupráce. Vzhledem k tomu, že většina obyvatel z dosavadních forem zatím neprofituje, pozorujeme u nich dále také negativní postoje.

„Prostě nevím, co by to [vstup Česka do EU] mělo být za šanci.“ (Matthias, 49, LK Hof)

„U hodně z nás je to tak, že od té doby, co se otevřela hranice, tak se nám daří hůř. Nejdřív jsme si mysleli, že nám bude lépe, teď je nám ale hůř.“ (Richarda, 17, LK Hof)

Obyvatelstvo Smrčin věnuje pozornost angažovanosti politiků a soukromých iniciativ směřujících k vylepšení přeshraniční spolupráce. Respondenti se zde častěji zamýšlejí nad tím, jak asi české obyvatelstvo přijímá například skutečnost, že Němci jezdí do Čech nakupovat. „To jsou věci, které jsou vlastně dost neslušné a které moc to naše sousedství nepodporují.“ (Wilhelm, 69, LK Wunsiedel) Tato reflexe vlastního chování chybí u obyvatel Bavorského lesa a Horní Falce. Celkově vzato můžeme konstatovat, že nejvíce užítku z přeshraničních iniciativ – iniciovaných na politické nebo soukromé úrovni – mají občané Smrčin. U občanů zbylých dvou pohraničních

regionů Bavorska s Českou republikou je postoj vůči těmto aktivitám zdrženlivý. Například Euroregiony Egrensis a Šumava v jižní části pohraničí takřka nikdo z respondentů nezná. V okresech Tirschenreuth, Wunsiedel a Hof zato skoro každý ví, co je euroregion a Euregio Egrensis.

Zatímco na severu se i obyvatelstvo snaží o dobrý rozvoj sousedských vztahů, přenechávají občané Horní Falce a Bavorského lesa iniciativu politikům. Obyvatelstvo si dále také přeje, aby i média více informovala o Čechách a problémech Česka. Média podle nich mohou způsobit zvýšený zájem o sousedskou zemi.

„Myslím, že politici by měli organizovat více výměn. Taky je třeba dostat informace o sousedské zemi, protože doposud jsem toho pochytila jen hodně málo.“ (Sophie, 18, LK Cham)

Z toho můžeme vyvodit, že obyvatelstvo severního pohraničí je podstatně více přístupné ve vztahu k sousedovi. Dokáže označit slabiny a silné stránky vzájemného partnerství. Občané mají na takovouto formu spolupráce vysoké nároky a jsou schopni kritické reflexe vlastního jednání. Bavorský les a Horní Falc jsou naopak regiony, jejichž obyvatelstvo od spolupráce s Českem příliš neočekává. Pohraničí Horní Falce by zde muselo prokázat výrazně více otevřenosti vůči sousedovi, aby se mohlo stát skutečným mostem mezi východním a západním světem.

7.2.4. Jazyk jako bariéra

„Hodně Čechů v pohraničí umí velmi dobře německy. Ale Němci se česky neučí. To je typické ... Ne, ani já neumím česky. Jenom tak pár slovíček jako třeba prost a tak.“ (Richard, 69, LK Regen)

Jazyk je jmenován jako nejčastější překážka vzájemného porozumění. Čeština je údajně moc těžká a navíc není nutné se jí učit, „protože hodně Čechů mluví německy“. Více respondentů hovořilo o jisté povýšenosti Němců, kteří se přece nemusí učit jazyk malého souseda: „Prostě se říká, že my jsme ti velcí Němci a vy ti malí Češi, takže se učte vy, pokud k nám chcete přijet.“ (Ludwig, 40, Landkreis Neustadt an der Waldnaab) Někteří respondenti uvedli, že pro Němce nemá smysl, aby se učili česky. Kromě toho upozorňují na to, že v poslední době se učí hodně mladých Čechů německy, protože ví, že tím stoupá jejich kvalifikace a šance na získání dobrého pracovního místa v Německu.

„Z české perspektivy to vypadá tak, že Německo je obr, má dobré hospodářství, a proto je dobré umět jejich jazyk ... Proč by se pak měli učit Němci česky. Snad proto, že je ten jazyk tak těžký. Ale to vlastně můžou Češi také říci, že němčina je těžký jazyk.“ (Joseph, 19, LK Regen)

Tyto argumenty vyjádřili respondenti všech bavorských pohraničních úseků, ovšem explicitně se tím zabývají zejména obyvatelé Smrčín. V Bavorském lese a Horní Falci respondenti zkrátka jen odpověděli, že o češtinu nemají zájem a že se jim ten jazyk nelíbí. Tím se potvrzuje, že konkrétní spolupráci se sousedskou zemí lidé sice vítají, ovšem nepřikládají jí přílišný význam. Už vůbec pro to nechtějí vynakládat úsilí a učit se češtinu: „Sice to považuju za správný se učit češtinu, když už tady žiju, ale ten jazyk mě vůbec nerajcuje.“ (Magdalena, 48, LK Regen)

Ve Smrčínách je z rozhovorů patrná větší vůle se učit češtinu. Část respondentů to už také zkusila, ale byla neúspěšná. Jazyk tedy zůstává nadále nepřekonatelnou bariérou.

„Myslím, že pokud bychom spolu nějak úzce spolupracovali, tak to určitě nebude probíhat v češtině.“ (Agnes, 32, LK Hof)

Otisky historie v regionálních identitách obyvatel pohraničí

Část respondentů se problematikou jazyka zabývá a dokonce doporučuje, aby se čeština vyučovala na bavorských školách. Tato početně malá skupina respondentů nabízí kreativní řešení jazykového problému, na druhé straně ovšem dochází k závěru, že „pak bude komunikace probíhat stejně v angličtině, to znamená, že budeme mluvit takovým mišmašem, trochu německy, trochu česky a trochu anglicky. To je prostě super. Tak je to skvělé“ (Mathilde, 40, LK Wunsiedel).

7.2.5. Historie a její otisky

„Takže, hranice je tady a je to nejstarší hranice vůbec v celé Evropě. V této podobě již existuje 800 let. Jednou byla otevřená, jednou zase zavřená. 40 let je krátká doba, to je na historii dost krátká doba. Taky se tady na hranici odehrálo hodně bojů třeba za třicetileté války. A měnilo se tady obyvatelstvo.“ (Alois, 49, LK Neustadt an der Waldnaab)

Regiony Bavorský les a Horní Falc můžeme na základě předložených výsledků charakterizovat jako uzavřené a samostatné geografické úseky. Smrčiny naproti tomu je značně nejistý region, navíc sebekritický, i když otevřený vůči novým impulsům. Pokud hledáme důvody těchto rozdílů, můžeme je najít v historickém vědomí regionů, tedy v jejich postoji vůči historii. V Bavorském lese a Horní Falci respondenti uvádějí častěji historické události vztahující se k regionu. V obou regionech tedy pozorujeme značně rozvinuté historické vědomí. Každý respondent má nějakým způsobem vyvinutý vztah k regionální historii. V našem výzkumu přitom nešlo o to, jaké znalosti o historii respondenti mají, nebo jestli ji znají bezchybně. Více nás zajímalo, jaké asociace spojují s různými historickými událostmi a jestli si s konkrétními historickými událostmi dokáží vybavit něco pozitivního nebo negativního.

V Bavorském lese se častěji objevují odkazy respondentů na sklářskou tradici a na tradiční oslavy. Fragments z dějin jmenované respondenty zabírají velmi široký úsek regionální historie. Mezi nejčastěji uváděné události patří osídlení regionu svatým Guntherem ve středověku, vpády husitů v 15. století (často respondenti chybně spojovali husitské vpády s třicetiletou válkou), historické stezky ve středověku a raném novověku a běsnění Trencka de Pandura za války o dědictví rakouské v 18. století.

„Je zajímavé, že Furth je jediné místo, kde se dostanete ze Západu rovnou do Čech. To se klidně můžete podívat od Krušných hor až po Rakousko. Nikde jinde takové místo nenajdete. To znamená, že kdysi tudy přecházeli hranici všichni kupci, ale i vojsko. Tady se toho hodně dělo, navíc tu byli husité a tak dále.“ (Heinrich, 57, LK Cham)

V Horní Falci je seznam historických událostí, na něž respondenti odkazují, menší a také znalosti respondentů o historii jsou slabší. Také zde byli zmiňováni husité, třicetiletá válka a začlenění Horní Falce do Bavorska, dále koncentrační tábor Flossenbürg. Častěji než v Bavorském lese zde byly uváděny tradice bez vztahu ke konkrétním historickým událostem. Respondenti zde například poukazují na velké množství hradů v jejich okolí a zmiňují náboženskou tradici a její význam pro rozvoj regionu.

„Horní Falc byla tak vždycky trochu míček v poli. To už začalo třicetiletou válkou, kdy byla součástí Falce. Po porážce na Bílé Hoře u Prahy pak připadla Bavorsku. Vlastně ji ukořistilo Bavorsko. Dneska už se tady všichni cítíme být Bavory ... A pak ještě ta událost reformace, kdy

obyvatelé Horní Falce, speciálně v Ambergu, museli přijmout víru svých vládců.“ (Leopold, 35, LK Amberg-Sulzbach)

Oba jižní regiony se tedy vyznačují vzájemnou propojeností tradice a historie. Ve Smrčinách je regionální ukotvenost obyvatelstva v porovnání menší. Souvisí si to i s nejednotným vymezením jejich regionu. Regionální dějiny jsou zde v pozadí dějin národních. Když jsme se respondentů ptali na významné události, které formovaly jejich region, pak nejčastěji odpověděli, že to byla druhá světová válka. Respondenti tedy přejali celoněmeckou perspektivu. Třebaže se ve Smrčinách vyskytuje tradice, tak je výrazně méně než v jižních pohraničních regionech vázána k regionu. Má více mikroregionální charakter. Jedinou výjimkou je zde Oslava luk (Luční oslava) v Selbu, tradiční součást kalendáře. Respondenti z okolí Selbu oslavě již ovšem nepřipisují takový význam jako sami občané Selbu.

Počet historických událostí, na něž respondenti odkazují, je výrazně menší. Častěji je zmiňována tradice tamních tradičních historických odvětví jako textilu a porcelánu. Historické vědomí se zde orientuje zejména na 19. a 20. století.

„To prostě výrazně proměnilo náš region. Komíny u fabrik se brzy staly společně s městskými kostely hlavními dominanty měst.“ (Wilhelm, 69, LK Wunsiedel)

Průmyslová tradice regionu je jediným pojícím znakem regionu. Současná průmyslová krize tohoto regionu výrazně ovlivňuje také jeho sebedefinici a způsobuje sebekritické postoje obyvatelstva a jejich skepsi.

Z výpovědí dotazovaných osob vyplývá, že otisky historie se prosazují jen tehdy, pokud se s nimi lidé setkávají v jejich každodenním životě. Pokud například na různé historické události odkazují pomníky a přírodní monumenty (jako Švédský kámen) a pokud se na počest různých historických událostí konají oslavné hry a divadelní představení, pak je respondenti znají a hovoří o nich. Také česko-německá tradice je pro respondenty známá teprve tehdy, když je spojována s významnými regionálními oslavami a událostmi jako třeba Säumerfest nebo Skolení draka ve Furth im Waldu.

„Například pro občany Furthu je jasné, že když někdo bydlí ve Furthu, tak prostě taky hraje ve Skolení draka. A tím pádem se člověk automaticky zabývá historií a tím, jak vůbec ta hra vznikla.“ (Sophie, 18, LK Cham)

V severní části bavorského pohraničí s Českem odkazují respondenti častěji na společnou, hranice překračující historii. Jejich pohled na historii je ovšem takřka vždy spojen s vyhnáním.

7.2.6. Vyhnanci v pohraničí

„Zcela jasně říkám, že jsem vyrostl na hranici. A ten problém tady s těmi sudetskými Němci a co já vím s čím ještě, tak to je pro mě všechno už stará písnička. Prostě někdy už s tím musíme skončit ... Chceme pořád budovat Evropu, ale zároveň si stále předsouváme takovéhle věci. Pokud chceme jako Evropa nějak společně srůst, tak to ale není možné, pokud mezi námi stále stojí takovéhle věci z historie.“ (Mathilde, 40, LK Wunsiedel)

Vztah k sudetským Němcům, jejichž počet je v severní části Horní Falce a ve Smrčinách v porovnání vyšší než ve zbylé části bavorského pohraničí, představuje významný faktor ovlivňující česko-německé sousedství. Téma vyhnání/*Heimatvertreibung* také respondenti častěji zmiňují v severní části

Otisky historie v regionálních identitách obyvatel pohraničí

než v jižní. Na severu mají lepší znalosti, dovedou diskutovat například na téma Benešových dekretů. Prakticky všichni dotazovaní jsou toho názoru, že sudetští Němci zažili bezpráví. To je zjištění, které v Bavorském lese a jižní Horní Falci není tak jednoznačné. Problematika vyhnání je ve Smrčinách podstatně aktuálnější vnímaná než na jihu. To souvisí zcela jistě s vyšším počtem vyhnanců, kteří zde žijí.

„To je pro mě příklad toho, že i vyhnanec, pokud má správné názory, tak může být spojovníkem mezi Německem a Českem.“ (Otto, 57, LK Tirschenreuth)

Na jihu považují vyhnání za jedno z historických témat, které nikterak neovlivňuje současnost. Komplex vyhnání se v Bavorském lese a jižní Horní Falci nalézá v procesu historizace. Ve všech třech regionech se ovšem vyskytuje početně zhruba stejná skupinka občanů, která je pro uzavření této historické události. Takřka všichni respondenti odmítají majetkové nároky sudetských Němců, v severním pohraničí má pro jejich vznášení pochopení poněkud větší skupina než na jihu.

Vyhnání je v každodenním životě občanů na severu zastoupeno častěji než u obyvatel jihu. Integrace vyhnanců respondenti označují jako úspěšnou asimilaci a přizpůsobení se životním podmínkám a životnímu stylu: „Oni pro nás byli prostě taky nová obtíž. Ale už se tady zabydli.“ (Richard, 69, LK Regen) Na severu se naproti tomu často objevují komentáře o vzájemném ovlivňování se a obohacování tradice tamního obyvatelstva o sudetoněmecké tradice. V severním pohraničí je tedy osud vyhnanců součástí kulturní paměti regionu.

7.3. Závěr

Představené výsledky výzkumného projektu nabízejí zamyšlení nad společnými jevy a rozdíly regionální sebedefinice v bavorském a českém pohraničí. Mimořádně zajímavé jsou z tohoto hlediska analogie mezi výsledky na české straně a výsledky v regionu Smrčiny. V obou případech je patrný slabě vyvinutý regionální referenční rámec, proto v rozhvorech respondenti nejčastěji uvádějí relaci domov a národ.

Co se týče vzájemného vnímání souseda na druhé straně, tak na bavorské i na české straně převažuje lhostejnost a nezájem o souseda. Objevují se ovšem také silně emocionální (pozitivní i negativní) postoje. Kromě toho je pro Čechy i obyvatele Smrčin shodné, že podporují přeshraniční spolupráci a snaží se ji využívat ke svému prospěchu.

Pokud se občané identifikují se svým regionem, tak se dokáží silněji angažovat a zasazovat o jeho budoucnost. K tomu, aby bylo možné využít dokonale potenciál těchto regionů a aby bylo možné aktivizovat jejich občany pro přeshraniční dialog, je třeba znát jejich sebedefinici. Proměna této regionální identity je ovšem v krátkodobém horizontu jen obtížně možná. To je dáno právě historickou ukotveností a svébytným historickým vývojem jednotlivých regionů. Pro posilování sebedefiničních snah je proto nutné formulovat dlouhodobé vize, které by pro pohraniční obyvatelstvo byly atraktivní a přijatelné. Dnešním jednáním posilujeme budoucnost těchto regionů. V této souvislosti můžeme formulovat tři strategie, které by se měly stát nutným předpokladem budoucího jednání politických a společenských multiplikátorů:

- porozumět minulosti: posílit vědomí historického vědomí,
- společně prožívat přítomnost: posílit regionální pocit sounáležitosti a přístupnosti vůči Bavorskému, případně českému sousedovi,
- vytvářet budoucnost: formulovat přeshraniční vize.

kapitola

Pro každý region pak platí, že plnění těchto strategií musí být plněno v různě velkém časovém rámci. V Bavorském lese a Horní Falci se jako nejnmutnější úkol jeví vysvětlit tamním občanům přítomnost českého souseda. Dále je zde třeba úžeji spolupracovat při sestavování přeshraničních vizí, nejlépe střednědobých, které by pro občany mohly být zajímavé. Jako dlouhodobou prioritu je třeba uchopit problém uzavřenosti regionů. Je nutné regiony více otevřít.

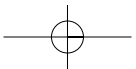
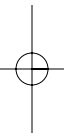
Ve Smrčinách je třeba začít utvářením předpokladů vedoucích k heterogenitě regionu. Tyto předpoklady by neměly komplikovat vztah k Česku. Cílem aktivit by mělo být posílení takové historie, která by vedla k mentálnímu sjednocení regionu. Úzké spojení s Čechami by mohlo být jedním nosným faktorem procesu regionálního sjednocování. Z dlouhodobé perspektivy je tedy zapotřebí zesílit sebevědomí a naplnění regionálního přeshraničního obrazu regionu konkrétními vizemi, které by pro obyvatelstvo byly přijatelné a atraktivní.

Vzhledem k tomu, že česko-německé vztahy jsou zatěžovány zejména událostmi 19. a 20. století, je vhodné rozšířit historický obzor o události z jiných staletí. Tento komplexnější pohled na česko-německé dějiny by mohl ve střednědobém rámci napomoci k vylepšení vzájemných vztahů mezi bavorskými a českými sousedy. Na základě této nové sebedefinice by také bylo možné vytvořit vizi budoucnosti, která překoná v pohraničních regionech rozšířenou představu o ekonomicky slabých a mentálně vykořeněných regionech.

Překlad: Lukáš Novotný

Poznámka:

¹⁸⁵ LK = Landkreis, jednotka administrativního členění území, přibližně velikosti okresu.

8. Závěrečné teze k poznatkům výzkumu vztahu historického vědomí a regionální identity

Václav Houžvička

Základní zdroje diferencí českého a bavorského prostředí

- Asymetrie poválečného vývoje pohraničí na české a bavorské straně (odsun, politický systém, historické souvislosti);
- Diskontinuita osídlení na české straně hranice jako důsledek poválečného odsunu/vysídlení sudetských Němců a z toho plynoucí problémy v oblasti ekonomické, sociální i kulturní.

Domov a identita

- Osídlovací proces, který přinesl nutnost opuštění domova a hledání existence v novém prostředí, se projevil v rozhovorech reflexí dvojího domova osídlenců 1. generace (rodiště + nový domov v pohraničí);
- Reflexe fenoménu „vykořeněnosti“ jako souhrnného pojmenování nedostatku historického a kulturního vědomí osídlenců charakterizovaný pojmem „náplava“, který vyjadřuje nedůvěru a despekt k novým obyvatelům;
- Neexistence českého ekvivalentu pojmu „Heimat“, jenž zahrnuje dimenzi hluboké citové vazby k území. Pojem domov inklinuje v českém kontextu výrazně k privátnímu prostředí nejbližší rodiny a jejího sociálního prostředí;
- Pojem domov je reflektován kombinací dimenzí teritoria a komunity – zahrnuje faktory: časový, prostorový a sociální. Míra identifikace s prostorem vytváří předpoklad procesu utváření domova;
- Potvrdilo se částečně zachování sociální identifikační pozice „my“ a „oni“ ve vztahu k bavorským sousedům;
- Regionální specifika identity na české straně: Domažlicko a zčásti oblasti (zhruba polovina obyvatel někdejšího okresu) Prachaticka i Klatovska neprošly směnou obyvatelstva v důsledku odsunu/vysídlení sudetských Němců;
- Jako „starousedlíci“ v českém prostředí jsou vnímáni příslušníci první vlny osídlení z let 1945-1948;
- Personální historická paměť je nositelem otisků historie – typicky je takto vnímán vývoj od 30. let 20. století. Jen ojediněle se vzpomínky narátorů vracejí před rok 1918. Zřejmá je asymetrie s bavorskou stranou, kde se většinou „uplatňuje“ aktuální zpřítomnění historického vývoje do 19. století (ohrožení Bavorska husity ve středověku a jeho každoroční oslava symbolického odvrácení v podobě Drachenstichu);
- Aktuálně je většinou narátorů na české straně vnímáno pohraničí jako společný domov českých osídlenců i sudetských Němců;

Otisky historie v regionálních identitách obyvatel pohraničí

- Motivace osídlenců přicházejících do vyprázdněného území někdejších Sudet:
 1. zjištný motiv – první vlna tzv. zlatokopů v prvních týdnech a měsících po skončení války a jejich rychlý odchod,
 2. služební/profesionální motiv – typicky státní zaměstnanci (železničáři, vojáci, bezpečnostní složky, státní aparát),
 3. přesídlenci a reemigranti reagující na výzvy vlády (Češi z Polska, Volyně, Slováci z Rumunska aj.),
 4. v dalších vlnách dosídlování možnost sociálního a statusového vzestupu, případně možnost čerpání hmotných podpor;
- Silným motivem vztahu k bydlišti krásy krajiny (Šumava, Český les) v pohraničí a sociální vzestup (zejména příslušníci nižších vrstev).

Typy regionální identity

1. *základní* – nedostatečné/náhodné zdůvodnění přesídlení, typické pro nižší sociální vrstvy,
 2. *vědomé ztotožnění* s územím – dobrá znalost lokality a širšího regionu,
 3. *vztah patriotismu* – silná vazba k regionu a občanská aktivita/veřejný život.
- V regionálních identitách se projevila relevance specifických historických zlomů jako národních témat a symbolů 1918/ČSR, 1938/Mnichov, 1948/převzetí moci KSČ, 1968/invaze Varšavské smlouvy, 1989/pád totalitního režimu – historické mezníky a jejich otisky ovlivňují identitu v rovině národní i regionální;
 - Pro formování regionální identity je nejvlivnější dimenze „žitého prostoru“ (prostor praxe);
 - Mentalita Čechů poznamenána staletým vřazením do role malého národa rakousko-uherské monarchie – národní přežití s nutností zachování jazyka a svěbytnosti v německém prostředí – z toho plynoucí „obranářský“ přístup charakteristickým rysem;
 - Odsun považován za řešení „jednou provždy“, což koresponduje s českou mentalitou stálého ohrožení utvrzenou zničením Československa v roce 1938. Toto poznamenalo českou společnost nejen v pohraničí. Potřeba stálého vyrovnávání je zvláště naléhavá v oblastech někdejšího německého osídlení;
 - Mentalita souvisí s historickou pamětí (jedním ze zdrojů), má vlastnosti „long duree“ vyjadřující trvání historické zkušenosti. Výrazem historické paměti tzv. mnichovský syndrom, který je dlouhodobě přítomen ve vědomí starších generací jako „otisk minulosti“;
 - V rozhovorech se projevuje určitá distance od akcí poválečného násilí a neodvratnosti odsunu;
 - Oceňován je význam bavorského sousedství jako pozitivního faktoru. Přesto se po roce 1989 uplatnily stereotypy vnímání Německa prostřednictvím Bavorska spojovaného s přítomností sudetského faktoru zhmotňujícího pocit ohrožení;
 - Část narátorů vyjadřuje sympatie k bavorskému „životnímu stylu“ a má tendenci vydělovat Bavorsko z obrazu Němců;
 - Separace Čechů a Němců období 1945 – 1989 utvrzovala „klaustrofobní“ postoj/faktor odcizení ve smyslu „my“ a „oni“.

Historické vědomí

- Historické vědomí je komplexním odrazem vzpomínání – zpřítomněním formuje a spoluutváří budoucnost. Potvrdilo se, že historie je dlouhodobě zdrojem národní hrdosti Čechů;
- Dominanty národní paměti – otisky minulosti viděné optikou současnosti – v česko-německé relaci znamenají přetížení obsahu debaty historickými tématy;
- 1945 na území západních Čech končila druhá světová válka – zážitky transportů smrti radikalizovaly tehdejší antiněmecké postoje;
- Odsun/vyhnání sudetských Němců – odlišné pojmové interpretace generují etnické napětí, které má tendenci přenášet se do oblasti česko-německých vztahů v krizových momentech (typicky například v době diskuse o česko-německé deklaraci);
- Železná opona jako symbol studené války se dostala do časového souběhu s osidlováním vyprázdněného pohraničí – bezpečnostní režim a likvidace soukromého hospodaření omezily aktivity obyvatel a posilovaly prostředí „koncového“ území, jež posilovalo záměrné omezování dopravní infrastruktury – zánik desítek sídelních celků – nejvíce poškozeno území zkoumaných okresů Cheb, Tachov a Prachatice;
- Osídlenci přinášeli odlišný životní styl a kulturu, ale také velmi malou znalost zemědělského hospodaření – 50. léta charakterizovala kolektivizace zemědělství a programová komunizace společnosti, jež způsobila rozsáhlou migraci obyvatel pohraničních oblastí;
- Zánikem bilingválního prostředí tvořícího přirozený most mezi českým a německým prostředím se umocnilo fázové zpoždění modernizačních procesů, které postihlo zejména pohraničí a omezilo na minimum tvorbu sociálního kapitálu v oslabeném území;
- Uzavřené komunity (např. rumunských Slováků) vykazují odlišné vnímání historických mezníků. V důsledku zániku pracovních příležitostí v soukromém sektoru je za historický zlom v místních podmínkách například považováno otevření továrny na výrobu plastů či těžba uranu na Tachovsku;
- „Velká“ a místní historie vykazují výrazné diference ve výpovědích narátorů – odlišnou hierarchii hodnot. V individuálním prostoru probíhá interakce individua a okolí v podobách, které „velká“ historie nezachytí. Příkladem může být například zcela individuálně diferencovaný průběh odsunu v rozdílných místech pohraničí. Narátoři se shodují, že k excesům docházelo především v severních Čechách, kde byla celkově mnohem zradikalizovanější situace;
- Snahy o reformy socialistického dirigismu v 60. letech zmírnily ideologickou kontrolu společnosti, zmírnily bezpečnostní režim v pohraničním pásmu a otevřely možnost cestovat do SRN. Německo začalo být viděno spíše jako „ráj hojnosti“, než zdroj nepřátelského ohrožení;
- Krátké období uvolnění let 1968-69, kdy SRN navštívilo 233 tisíc čs. občanů a do Československa přijelo 107 tisíc turistů ze SRN, znamenalo obrat v pohledu na „odvěkého protivníka“, na který s odstupem dvaceti let navázala euforie otevírajících se hranic;
- Solidární projevy německé společnosti ze srpna 1968 (specificky z Bavorska) jako by s časovým odstupem opětovali Češi (občané i politické elity) masovou podporou německému sjednocení v letech 1989-1990. Narátoři tento moment explicitně zmiňují;
- Obrat roku 1989 přinesl vyvrcholení změny postojů české společnosti vůči Německu, (včetně odsunu) symbolizovaného přestřížením ostatních drátů ministry
- D. Genscherem a J. Dienstbierem. Výzkumné rozhovory zdůrazňují historický zlom chvíle, která se rovněž otiskla do biografických identit narátorů a posunula postoje

Otisky historie v regionálních identitách obyvatel pohraničí

- Čechů vůči Němcům do kooperativnější polohy;
- Česká společnost a elity nicméně dosud plně nereflektovaly kvalitativní zlom členství ČR v NATO a EU a důsledky pro vztah k Němcům a SRN. Působí setrvačnost postojů patrná po odeznění euforického období pádu režimu;
- Spolu se svobodou se „vrátila“ historie v podobě sudetské otázky a konfliktní minulost posílila emotivní složky postojů k Bavorsku i Německu jako celku;
- Pokusem zmírnit tento vývoj a protikladnost právních stanovisek byla Česko-německá deklarace představující nevyhnutelně kompromis odmítnutý radikály na obou stranách. Nekompromisní je zejména stanovisko Klubů českého pohraničí a jejich členů. Obsah deklarace je ve vědomí narátorů reflektován jen zcela okrajově, případně vůbec ne;
- Paralelně však probíhalo (zejména na hranicích s Bavorskem) navazování styků na občanské a institucionální úrovni (města a obce), obnova historických poutí (Setkání na Zlaté stezce), obnova stavebních a církevních památek;
- Významná je přeshraniční spolupráce církví i občanských spolků, kde je však rovněž zdrojem asymetrie, neboť na české straně je nízká religiozita (zejména v pohraničních oblastech) a struktura občanské společnosti (zejména spolkový život) zdaleka není rozvinuta takovou měrou jako na bavorské straně hranice;
- Česko-bavorská vzájemnost se rychleji obnovuje v oblasti Šumavy, která patrně představuje určitou spojnicí díky svým přírodním krásám a staletým tradicím, které již sice většinou neexistují, ale na něž lze argumentačně odkázat. Dokládá to spolupráce při obnově památek, hřbitovů (židovských i sudetských), které zejména mladá generace chápe jako projev společných kulturních kořenů;
- Typologie vztahů a postojů vůči Bavorům/Němcům (ne všichni narátoři rozlišují identity sousedů za hranicí) lze na základě obsahu výpovědí členit do tří základních názorových/postojových trendů:
 1. *vstřícný/kooperativní* postoj (přítomen sice reminiscenční prvek historické zkušenosti/rezervovanosti, ale převládá schopnost reflektovat novou situaci),
 2. *odmítavý/konzervativní* postoj zdůrazňující distancované hodnocení jinakosti souseda ve smyslu „my“ a „oni“, obsahuje romantické chápání nutnosti obrany národa v předsunuté „hraničářské“ pozici,
 3. *vyvážený/rezervovaný* postoj („wait and see“) nesoucí reflexi prvků společně sdíleného středoevropského prostoru, kde „nikdo není bez viny“, viděný prizmatem společné historie a probíhajících integračních procesů.

Proměny role hranice

- Do roku 1989 převládalo stereotypní (a ideologizované) chápání hranice jako pevné hráze proti západnímu světu, jehož zhmotněním byla v pojetí oficiální propagandy sousední Spolková republika Německo. Součástí propagandou podporovaného étosu „hraničářů“ měly být husitské tradice (viz slavnosti v Tachově), jejichž odezva však byla omezená, podobně jako je aktuálně omezená je odezva téhož argumentačního schématu v pojetí Klubů českého pohraničí (např. Chodové jako strážci tradic a dávných hranic českého království);
- Pozitivní efekt zprůchodnění hranice. Po otevření hranic byly zřizovány nové přechody, zejména pěší s ohledem na neprostopný terén šumavského masívu;

kapitola

- Proměny role hranice od neprostupné bariéry k otevřenému prostoru výměny osob, zboží, ale také idejí má na občanské úrovni pozitivní odezvu. Paralelně přináší efekt otevřené hranice nové sociální problémy (prostituce, černý obchod, nelegální pohyb osob aj.). Zdůrazňovaným problémem je přetížení dopravních komunikací v obcích v blízkosti hranice, což zhoršuje životní prostředí i bezpečnost pohybu na místní úrovni;
- Uzavřené hraniční pásmo v „nezamýšleném důsledku“ zachránilo původní podobu přírodních krás regionu, což oceňují nárátoři jako nezamýšlený pozitivní „odkaz“ éry železné opony;
- Výraznou regionální odlišnost (s vlivem na regionální identitu) vykazovalo Ašsko, kde zvláštní bezpečnostní režim navozoval specifickou sociální situaci/představu „života v kleci“;
- Euforické období setkávání Čechů a Němců na hranicích – náhle „objevené“ blízkosti se vztahuje na úvodní fázi let 1989-1990. V současnosti je hodnocení německého sousedství výrazně pragmatičtější ve smyslu „co nám to přináší“;
- Přetrvává situace, kdy i v blízkosti hranic žijí jedinci a komunity programově odmítající návštěvy u sousedů (etnická distance, ekonomická nerovnost, prostý nezájem spojený s jazykovou nekompetencí aj.). Je patrné, že prostorová blízkost/proximity není schopna překonat sociální distanci a vytváření přeshraničního společenství vykazuje velmi omezenou dynamiku;
- Vzdělanější obyvatelé a příslušníci lokálních elit oceňují otevření hranic, z něhož někteří profitují sociálním vzestupem.

Obecná charakteristika výzkumu

Výzkum zahrnoval území okresů Cheb, Tachov, Domažlice, Klatovy a Prachatice, bylo pořízeno 50 rozhovorů v období červenec – září 2004, proporcionálně byly zastoupeny všechny části zkoumaného území.

Vybraná data zkoumaného území:

Nejhustší osídlení Chebsko 96 obyv./km²

Nejnižší hustota okres Prachatice 37 obyv./km²

Průměrná hustota osídlení všech dotčených okresů 53 obyv./km²

Religiozita: nejvyšší Klatovsko 37,7 % a Tachovsko 19,5 % – průměr ČR 32 %

Stabilita osídlení (podíl narozených v místě bydliště) Klatovy 74 %, Domažlice 72 %

Míra nezaměstnanosti: Tachov 10 % – Domažlice 6,7 % – průměr ČR 10,5 %

Významné faktory regionální diferenciace a regionální identity:

Domažlicko – kontinuální vývoj, stabilní osídlení, – z hlediska výzkumu vlastně jediný okres plně srovnatelný demografickým vývojem s bavorskou stranou.

Otisky historie v regionálních identitách obyvatel pohraničí**Tabulka 3. Osídlování pohraničí obnovilo předválečnou sociální strukturu pouze částečně – viz tabulku**

	1930	1950	1970	1985
Cheb	157 715	72 134	82 198	87 342
Tachov	88 056	41 068	45 589	48 722
Prachatice	86 301	47 785	47 925	51 150

Zdroj: Statistický lexikon obcí ČSSR 1982. Praha: Federální statistický úřad, 1984.

Literatura

- Adamec, Č. 1996. *Počátky výzkumu veřejného mínění v českých zemích*. Praha: Ústav soudobých dějin Akademie věd ČR.
- Alheit, P. *Biographien und Mentalitäten: Ein neuer Ansatz international vergleichender Forschung*. 3 ???
- Alheit, P. 1990. *Alltag und Biographie Studien zur gesellschaftlichen Konstitution biographischer Perspektiven. Zweite ergänzte Auflage*. Forschungsreihe des Forschungsschwerpunkts „Arbeit und Bildung“, Bd. 4, Bremen: vydavatel ???
- Assmann, J. 1992. *Das kulturelle Gedächtnis: Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen*. München: Ulrich Beck.
- Vondrová, J. (ed.). 1994. *Češi a sudetoněmecká otázka 1939-1945*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů.
- Bank, R. 2000. „Das war der Eiserner Vorhang. Entstehung, Aufbau und Funktionsweise der Sperranlagen an der Westgrenze der ehemaligen ČSSR.“ Pp. 16-29 in F. Amberger (ed.). *Grenzenlos*. Straubing.
- Barlow, M., P. Dostál, M. Hampl (eds.). 1994. *Territory, Society and Administration. The Czech Republic and the Industrial Region of Liberec*. Amsterdam: University of Amsterdam.
- Bauman, Z. 1995. *Úvahy o postmoderní době*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Bauman, Z. 2002. *Tekutá modernita*. Praha: Mladá fronta.
- Beneš, J. 2005. *Finanční stráž československá 1918-1938*. Dvůr Králové nad Labem: Fortprint.
- Beneš, Z., V. Kural (eds.). 2002. *Rozumět dějinám. Vývoj česko-německých vztahů na našem území v letech 1848-1948*. Praha: Gallery.
- Berger, P. L. 1991. *Pozvání do sociologie*. Praha: Hlavní správa sociálního řízení FMO.
- Berger, P. L., T. Luckmann. 1999. *Sociální konstrukce reality*. Brno: CDK.
- Binderová, Z. 2004. *Zaniklé obce Doupovska II: v bývalých okresech Karlovy Vary a Žlutice*. Chomutov: Oblastní muzeum.
- Brandes, D. 2001. *Der Weg zur Vertreibung 1938-1945*. München: Oldenbourg Verlag.
- Brown, M. D. „The Forcible Population Transfers – A Flawed Legacy or an Unavoidable Necessity in Protracted Ethnic Conflicts? The Case of the Sudeten Germans.“ *RUSI Journal* August 2003, 148 (4): 81-87.
- Brunner-Hastreiter, Ch. 1972. *Bärnau. Ein Heimatbuch*. Bärnau: Stadt Bärnau.
- Býrut, V., V. Jakl. 1972. „Z historie oslav vítězství husitů nad křižáky v bitvě u Tachova.“ Pp. 1-12 in *Sborník okresního muzea v Tachově 7*. Tachov: Okresní muzeum v Tachově.
- Castells, M. 1996. *Identity and Meaning in the Network Society*. London: Blackwell Publishing.
- Castells, M. 1997. *End of Millenium*. London: Blackwell Publishing.
- Cikáni v průmyslovém městě*. I-III. 1988. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV.
- Czapliński, M., H.-J. Hahn, T. Weger (eds.). 2005. *Schlesische Erinnerungsorte. Gedächtnis und Identität einer mitteleuropäischen Region*. Eine Veröffentlichung des Schlesischen Museums zu Görlitz. Görlitz: Schleisches Museum.
- Čelovský, B. 2000. *Politici bez moci – první léta exilové Rady svobodného Československa*. Ostrava: Tilia.
- České pohraničí*. 1947. Praha: Tiskové oddělení osidlovacího úřadu a Fondu národní obnovy.
- Česko-německé vztahy po pádu železné opony (Dokumentace)*. 1997. Sešity Rady pro mezinárodní vztahy 1.
- Danubius (Ján Mlynárik). 1978. „Tězy o vysídlení československých Němců.“ *Svědectví* 15 (57): 105-122.
- Dokoupil, J. 1995. „Vliv otevření hranic na obyvatele česko-bavorského pohraničí – Euroregion Egrensis.“ Referáty a diskusní příspěvky. 5. zasedání Německo-česko-slovenského pracovního společenství při Akademii pro prostorový výzkum a zemské plánování DCSAG/ARL. Praha.
- Dokoupil, J. 1996. „Der Einfluss der Grenzöffnung auf die Bewohner im tschechisch-bayerischen Grenzraum der Euroregion Egrensis.“ Pp. 59-68 in K. Pallagst (ed.). *Planerische Zusammenarbeit und Raumentwicklung in tschechischen, slowakischen und deutschen Grenzregionen, ARL Nr. 231, Arbeitsmaterial*. Hannover: vydavatel???
- Dosídlení pohraničí (soubor zásad a předpisů a jejich výklad)*. 1958. Praha: Státní zemědělské nakladatelství.

Otisky historie v regionálních identitách obyvatel pohraničí

- Dubieli, J. von LeRach. 2002. *Odsun Němců v dobytčáku ze Žulové do Furth im Waldu*. Olomouc: Rubico.
- Éger, G. 1996. „Region, Border, Periphery.“ Pp. 15-30 in G. Éger, J. Langer (eds.). *Border, Region and Ethnicity. Results of an International Comparative Research*. Klagenfurt.
- Erhart, R. (ed.). 2000. *Setkání Na zlaté stezce*. Prachatic: Hanns-Seidel-Stiftung.
- Euroregiony na česko-německé hranici/Euroregionen an der tschechisch-deutschen Grenze*. 2004. Liberec: Český statistický úřad.
- Faltán, L. (ed.). 2003. *Mentálna hranica. Obraz suseda v slovensko-rakúskom pohraničí*. Bratislava: Sociologický ústav Akadémie vied Slovenskej republiky.
- Final Report-Transfer of German Population From Czechoslovakia to U.S. Zone, Germany*. Dokument z pozůstalosti plukovníka J. H. Feye, uloženy v archivu U.S. Army Military History Institute v Carlisle.
- Geschichte im Gespräch*. 2000. Hrad Hohenberg/Praha/Stuttgart: Pohraniční vzdělávací středisko/Nadace B. Bolzana/Robert Bosch Stiftung.
- Gracová, B. 2000. „Stereotypy sousedících národů a česká studující mládež.“ Pp. 113-129 in M. Šesták, E. Voráček (eds.). *Evropa mezi Německem a Ruskem. Sborník prací k sedmdesátinám Jaroslava Valenty*. Praha: Historický ústav AV ČR.
- Hahn, E., H. H. Hahn. 2004. „Die sudetendeutsche völkische Tradition: Ein tschechisches Trauma des 20. Jahrhunderts.“ Pp. 29-74 in W. Benz (ed.). *Wann ziehen wir endlich den Schlussstrich? Von der Notwendigkeit öffentlicher Erinnerung in Deutschland, Polen und Tschechien*. Berlin: Metropol.
- Halbwachs, M. 1980. *The Collective Memory. Translation of La Mémoire Collective*. New York: Harper and Row.
- Haller, M. 1993. „Ethnisch-nationale Identitäten und Beziehungen im neuen Europa. Berichte der Studientagung.“ Pp. 77-98 in Autonome region Trentino-Südtirol (ed.). *Die regionalen Unterschiede in Europa. Die Rolle der verschiedenen regionalen Kulturen beim Aufbau der Europäischen Union*. Trient.
- Hamperl, W. D. 1993. *St. Maria Loreto in Haid/Sv. Marie Loretánská v Boru*. München: Schnell und Steiner.
- Handl, V. 2004. „Česká politika vůči Německu.“ Pp. ??? in O. Pick, V. Handl (eds.). *Zahraniční politika České republiky 1993-2004*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů.
- Hilf, R. 1992. „Vůle k budoucnosti – konkrétní kroky čs.-německého narovnání.“ *Respekt* 11: pp ???.
- Hofstede, G. 1991. *Cultures and Organizations*. London: Software of the Mind.
- Holub, O. 1983. *Rovnice řešená zradou*. Praha: Naše vojsko.
- Holub, O. 1987. *Stůj! Finanční stráž*. Praha: Naše vojsko.
- Horpeniak, V., R. Rebstock. 1999. *Kulturní památky Šumavy*. Sušice: Nakladatelství Dr. R. Rebstock.
- Houžvička, V. 1996. *Sudetonecká otázka v názorech a postojích obyvatel českého pohraničí*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Houžvička, V. 1997a. *Die Betrachtung der Sudetendeutsche Frage und die Haltung der Bevölkerung im tschechischen Grenzgebiet gegenüber Deutschland*. Ústí n.L./Aussig/München: Ackermann Gemeinde.
- Houžvička, V. 1997b. „Euroregions as Factors of Social Change within the Czech-German Borderland.“ Pp. 185-195 in *Räumliche Auswirkungen des Transformationsprozesses in Deutschland und bei den östlichen Nachbarn*. Opladen: Leske, Budrich.
- Houžvička, V. 1997c. *Reflexe sudetonecké otázky a postoje obyvatelstva českého pohraničí k Německu*. Ústí n. L.: Sociologický ústav Akademie věd ČR.
- Houžvička, V. 1998. „Germany as a Factor of Differentiation in Czech Society.“ *Czech Sociological Review* 6 (2): 219-239.
- Houžvička, V. 2004. *Česko-německé souvislosti 1/2004*. Ústí nad Labem: Sociologický ústav Akademie věd ČR.
- Houžvička, V. 2004. „Faktory ovlivňující kvalitu česko-německých vztahů.“ *Česko-německé souvislosti* 2004 (1): 5-6.
- Houžvička, V. 2005. *Návraty sudetské otázky*. Praha: Karolinum.
- Houžvička, V., S. Řehák. 1999. „Středoevropský prostor, role hranice a přeshraniční spolupráce.“ Pp. 154-158 in M. Jeřábek (ed.). *Geografická analýza pohraničí České republiky*. Pracovní texty/Working Papers 99:11. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Hrbek, J. 1995. „Americký dokument o odsunu Němců z Československa.“ *Historie a vojenství* 44 (5): 139-171.
- Hromadné hroby v Čechách – Zpráva exhumační komise ZNV*. 1947. Praha: Ministerstvo informací.
- Hutníková, J. 1987. *Z historie husitských oslav II. 560. výročí vítězství husitských vojsk nad křižáky u Tachova*. Tachov.
- Ivaničková, E., J. Pešek. 1999. *Vynutěný rozchod-Vyhnanie a vysídlenie z Československa*. Bratislava: Veda.
- Jandourek, J. 2001. *Sociologický slovník*. Praha: Portál.
- Jeřábek, M. 1998. „Pozice euroregionu Egreensis v přeshraniční spolupráci mezi ČR a SRN (severozápadními Čechami

kapitola

- a Saskem).“ Pp. 119-124 in *Regio '98. Sborník z konference Podniky, regiony a euroregiony před vstupem ČR do EU*. Plzeň, Cheb: Západočeská univerzita, Ekonomická fakulta Cheb.
- Jefábek, M. (ed.). 1999. *Geografická analýza pohraničí České republiky*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Jefábek, M., J. Dokoupil, T. Havlíček (a kol.). 2004. *České pohraničí – bariéra nebo prostor zprostředkování?* Praha: Academia.
- Jefábek, M. (a kol.). 2004. *Reflexe regionálního rozvoje pohraničí České republiky*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Jílek, T. 2002. *Železná opona: česko-bavorská hranice 1948-1989*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni.
- Jiřík, V. 1999. *Vlak svobody. Kniha reportáží z moderních dějin*. Cheb: Svět křidel.
- Kabele, J. (ed.). 2004. *Výklady vládnutí v reálném socialismu. Dědictví VI*. Praha: Matfyzpress.
- Kastner, Q. 1996. *Osídlování českého pohraničí od května 1945 (Settlement in the Czech Borderlands from May 1945)*. Pracovní texty/Working Papers 12/96. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Kastner, Q. 1999. *Osídlování českého pohraničí od května 1945. I, II*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Keller, J. 1995. *Dvanáct omylů sociologie*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Keller, J. (nepublikováno). 1999. *Vybrané problémy sociologie. Cyklus přednášek pro magisterské studium sociologie*. Brno: FSS, Masarykova univerzita.
- Klofáč, J., V. Tlustý. 1967. *Soudobá sociologie II*. Praha: Nakladatelství Svoboda.
- Kolektiv. 2003. *Hraničáři pod Luží '38*. Fortprint: Dvůr Králové nad Labem.
- Konfliktní společenství, katastrofa, uvolnění – náčrt výkladu česko-německých dějin*. 1996. Praha: Ústav mezinárodních vztahů.
- Kořalková, K. 1986. „Reemigrace krajanů jako součást migračních změn v Československu po druhé světové válce.“ Pp. ??? in *Etnické procesy v pohraničí českých zemí po roce 1945*. (Společnost a kultura sv. 2) Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku, ČSAV.
- Krausová, M. 2000. *Husitské války v historickém povědomí obyvatel česko-bavorského pohraničí*. Domažlice: Nakladatelství Českého lesa.
- Krosnař, J. a kol. 1989. *Revoluční národní výbory, osídlování pohraničí a význam národních výborů při zajišťování národně-demokratického procesu v ČSR v letech 1944-1948: 6. Vědecká archivní konference. Ústí nad Labem 20. 10. 1988*. Litoměřice.
- Křen, J. 1998. „Obrazy Němců a Německa v české společnosti.“ in J. Křen, E. Broklová (eds.). *Obraz Němců, Rakouska a Německa v české společnosti*. Praha: Karolinum.
- Kubů, E. 2000. „Euregio Egrensis.“ Pp. 395-400 in W. Koschmall, M. Nekula, J. Rogall. *Češi a Němci (dějiny-kultura-politika)*. Praha/Litomyšl: Paseka.
- Kunštát, M. 2001. „Faktor minulosti v současných česko-německých vztazích.“ *Mezinárodní politika* 25 (11): 7.
- Kunštát, M., M. Kopeček. 2003. „Sudetoněmecká otázka v české akademické debatě po roce 1989.“ *Soudobé dějiny* 2003 (3): 293-318.
- Kural, V. 1996. *Konfliktní společenství, katastrofa, uvolnění*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů.
- Líbal, D. 1995. *Církevní architektura Plzeňska. Gotika v západních Čechách*. Praha: Česká křesťanská akademie.
- Ludwig, M. 2000. „Historiker als Trümmerfraen.“ *Frankfurter Allgemeine Zeitung* 8. 5. 2000.
- Luža, R. 2001. *Československá sociální demokracie – kapitoly z let exilu 1948-1989*. Brno: Doplněk.
- Machonin, P., M. Tuček a kol. 1996. *Česká společnost v transformaci*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Maier, J. 1992. „Bavorské pohraničí jako soused a partner českého pohraničí v procesu evropské integrace.“ Pp. 6-15 in V. Houžvička (ed.). *České pohraničí v procesu evropské integrace. Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference konané 28. listopadu 1991 v Chebu*. Ústí nad Labem: Sociálně-ekonomický ústav ČSAV.
- Maier, S. 1999. *Das Grenzdurchgangslager Furth im Wald 1946-57*. Stamsried: Ernst Vögel.
- Malá, L., L. Kubátová. 1965. *Pochody smrti*. Praha: NPL.
- Mansfeldová, Z., M. Tuček (eds.). 2002. *Současná česká společnost*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Marek, J. 2000. *Smrt v celním pásmu*. Cheb: Svět křidel.
- Marek, J. 2004. *Hraničářská kalvárie*. Cheb: Svět křidel.
- Marienbader Gespräche-Schulbücher und deutsch-tschechische Nachbarschaft*. 2001. Praha: Ackermann Gemeinde/ Česká křesťanská akademie.
- Materiály k problematice novoosídlenecého pohraničí*. 1984. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV (oborové středisko vědeckých informací).

Otisky historie v regionálních identitách obyvatel pohraničí

- Mencl, V., M. Hájek, E. Kadlecová. 1990. *Křížovatky 20. století – světlo na bílá místa v nejnovějších dějinách*. Praha: Naše vojsko.
- Mildenberger, M. „Německo-Polsko-Česko: ke starým i novým asymetriím ve vzájemných vztazích.“ *Mezinárodní politika* 25 (11): 4.
- Moulis, M. 2003. „Uloupená Šumava. K historii území připojeného v letech 1938-1945 k Bavorsku.“ Pp. 47-112 in Z. Radvanovský. *Historie okupovaného pohraničí 1938-1945*. (7). Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně.
- Navara, L. 2004. *Příběhy železné opony*. Brno: Host.
- Nedomová, A., T. Kostecký. 1996. *Národní identita*. Pracovní texty/Working Papers 96:9. Praha: Sociologický ústav Akademie věd ČR.
- Nedomová, A., T. Kostecký. 1996. „Česká národní identita.“ *Data a Fakta* 3. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Nepublikovaná zpráva pro premiéra české vlády P. Pitharta „Euroregio Egreensis“ (vize, skutečnost, možnosti). Autor J. Boháč, Cheb 10. 4. 1992.
- Nevyhoštěný, J. 2002. *Financem na Podkarpatské Rusi*. Praha: Codyprint.
- Nora, P. 1998. „Mezi pamětí a historií (problematika míst).“ Pp. 9-11 in *Antologie francouzských společenských věd: Politika paměti*. Cahiers du CEFRES No. 13/1998. Praha: CEFRES.
- Nosková, H. 2004. „Migrační ve 20. století. Od tolerance k intolanci. Od intolerance k toleranci.“ Pp. 102-107 in O. Šrajerová (ed.). *Migrace-tolerance-integrace. Sborník z mezinárodní konference*. Opava: Slezský ústav SZM.
- Novotná, M. 1993. *Euroregion Šumava – Böhmerwald – Mühlviertel. Miscelanea Geographica Universitatis Bohemiae Occidentalis*. Plzeň: ???
- Novotný, L. 2003. „Role sociální a národnostně smíšené rodiny ve světle aktuálního výzkumu o německé menšině v České republice.“ Pp. 177-186 in O. Šrajerová (ed.). *Sociálně a národnostně smíšená rodina v českých zemích a ve střední Evropě od druhé poloviny 19. století do současnosti*. Opava: Slezský ústav SZM.
- Novotný, L. 2005a. „Vnímání hranice a hraničních efektů u obyvatel pohraničních oblastí.“ *Česko-německé souvislosti* 2005 (1): 6-7.
- Novotný, L. 2005b. „Collective Memory.“ *Česko-německé souvislosti* 2005 (1): 9.
- Novotný, L. 2005c. „Mutual Perceptions and Cross-Border Experiences – Czechs and Germans as Neighbours.“ *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 41 (3): 532-535.
- Novotný, L., M. Weigl. (v tisku). „Historische Prägungstempel als Strukturprinzipien gegenseitiger Wahrnehmung von Deutschen und Tschechen.“ in H. Timmermann (ed.). „*Dokumente und Schriften der Europäischen Akademie Otzenhausen*“: *Europas schwierige Vergangenheit im 20. Jahrhundert. Zwischen kollektiver Entschuldigung, kritischer Reflexion, sachlicher Bearbeitung, emotionaler Bewältigung, psychologischer Verdrängung und gereifter Schuldkultur*. Münster: LIT Verlag.
- Olbert, F. (ed.). 1992. *Cesta ke smíření*. Praha: ISE.
- Ohlbaum, R. 1981. *Bayerns vierter Stamm-die Sudetendeutschen*. München: Aufstieg-Verlag.
- Patočka, J. 1990. *Náš národní program*. Praha: Evropský kulturní klub.
- Piekalkiewicz, J. 1972. *Public Opinion in Czechoslovakia 1968-1969. Results and Analysis of Surveys Conducted during the Dubcek Era*. New York: Praeger Publishers.
- Poláčková, A. 1981. „Mé vzpomínky na učitelování na Tachovsku.“ Pp. ??? in *Rozvoj socialistického školství na Tachovsku*. Tachov: Okresní národní výbor.
- Populační, ekonomický a národnostní vývoj pohraničních okresů ČSR od roku 1930 do roku 2010*. 1989. Praha: Terplan.
- Poslední příležitost k osídlení – seznam míst v pohraničí, kam ještě možno přesídlit*. 1948. Praha: Osídlovací úřad a Fond národní obnovy.
- Právní aspekty odsunu sudetských Němců. Sborník dokumentů*. 1996. Praha: Ústav mezinárodních vztahů.
- Prečan, V. (ed.). 1990. „Průzkumné dílo Charty.“ in *Charta 1977-1989 (Dokumentace)*. Scheinfeld-Schwarzenberg/Bratislava: Čs. středisko nezávislé literatury/ARCHA.
- Prečan, V., M. Uhde, L. Udolph. 2001. *Ve službách společné věci*. Brno: Atlantis.
- Procházka, Z. 1993. *Poutní místo Svatá Anna u Plané*. Domažlice: Nakladatelství Českého lesa.
- Procházka, Z. 2002. *Plánsko a Tachovsko/Planer und Tachauer Region*. Domažlice: Nakladatelství Českého lesa.
- Procházka, Z., J. Oulík. 1995. *Historické náhrobky Tachovska* [Die historischen Grabmäler der Tachauer Region]. Domažlice: Nakladatelství Českého lesa.

- Procházka, Z., Z. Vyšehrad. 2000. *Čím ožívá krajina – osudy 129 kostelů na Domažlicku a Tachovsku 1990-2000*. Domažlice: Nakladatelství Českého lesa.
- Procházková, Květa. 2001. „Pavlína Brzáková na toulkách napříč časem.“ [online]. *Týdeník Rozhlas*. [cit. 21. 7. 2005]. Dostupné z: <<http://www.radioservis-as.cz/archiv01/2801/28titul.htm>>.
- Prokop, R. 2000. *České pohraničí se zřetelem na národnostní a sociálně-ekonomickou charakteristiku 1918-1938*. Opava: Slezské zemské muzeum.
- Radvanovský, Z. (ed.). 2000. *Historie okupovaného pohraničí 1938-1945, I-X*. Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně.
- Ratr, J. a kol. 1947. *Referáty přednesené v kursech, uspořádaných pro úředníky nově přidělené k osídlovacím komisím ministerstva zemědělství v březnu a dubnu 1947. Ministerstvo zemědělství – odbor IX*. Praha.
- Rhode, M. 1999. „Změna národnosti v Československu v letech 1930-1950.“ Pp. ??? in D. Brandes, E. Ivaničková, J. Pešek (eds.). *Vynútený rozchod. Vyhnanie a vysídlenie z Československa 1938-1947 v porovnaní s Poľskom, Maďarskom a Jugoslávkom*. Bratislava: Veda.
- Rosen, J., F. Jaeger. 2001. „Erinnerungskultur.“ Pp. 397-428 in K. R. Korte, W. Weidenfeld, (eds.). *Deutschland Trendbuch. Fakten und Orientierungen*. Bonn.
- Schechtmann, J. 1962. *Postwar Population Transfers in Europe: 1945-1995*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Schlachcicowa, I. 1999. „Tożsamość mieszańców polsko-niemieckiego pogranicza w Euroregionie Nysa.“ Pp. ??? in *Pogranicze z Niemcami a inne pogranicza w Polsce*. Wrocław: Uniwersytet Wrocław.
- Schlesinger, B. 1974. *Der Hussiteneinfall unter Prokop dem Großen im Winter 1429/30, seine Auswirkungen sowie sein Niederschlag in der Geschichtsschreibung*. Kulmbach: vydavatel???
- Schmutzer, J. 1970. *Tachau – Eine deutsche Stadt in Böhmen*. Weiden: vydavatel???
- Sociální a ekonomické dopady integrace České republiky do Evropské unie. Nové příležitosti, možná rizika*. 2001. Praha: Rada vlády pro ekonomickou a sociální strategii.
- Soukup, M. 1975. *30 let Domažlicka v osvobozeném Československu*. Domažlice: ONV.
- Speychal, R. a kol. 2002. *Stráž obrany státu*. Praha: MV&H s.r.o.
- Společné dějiny spojují. Gemeinsame Geschichte verbindet. Společenství měst s husitskou minulostí a tradicí*. 2000. Tábor/Neunburg vorm Wald: Společenství měst s husitskou minulostí a tradicí.
- Srb, V., A. Andrlé. 1989. *Populační, ekonomický a národnostní vývoj pohraničních okresů ČSR od roku 1930 do roku 2010*. Praha: Terplan.
- Stallhofer, B. 2000. *Grenzenloser Böhmerwald? Landschaftsnamen, Regionen und regionale Identitäten*. Regensburg: Universität Regensburg.
- Staněk, T. 1991. *Odstun Němců z Československa 1945-1947*. Praha: Academia/Naše vojsko.
- Staněk, T. 1993. *Německá menšina v českých zemích 1948-1989*. Praha: ISE.
- Staněk, T., A. Arburg. 2005. „Organizované divoké odsuny?“ *Soudobé dějiny* 2005 (3-4): 465-533. (tematické vydání Komplex odsunu – vysídlení Němců a české pohraničí po roce 1945).
- Strassoldo, R. 1973. *Boundaries and Regions – Explorations in the Growth and Peace Potential of Preripheries*. Trieste: Lint.
- Strmiska, Z. 1986. „Výsledky nezávislého průzkumu současného smýšlení v Československu. Kapitola 7. – Německá otázka.“ *Svědectví* 78: 300-303.
- Suda, Z. 1995. „The Origins and the Development of the Czech National Consciousness and Germany.“ *Working Paper*. Prague: Central European University.
- Šmahel, F. 1995-1996. *Husitská revoluce*. Díl I.-III. Praha: Historický ústav AV ČR.
- Šmídová, O. 1998. „Česko-německé vztahy v zrcadle tisku.“ Pp. 268-280 in J. Křen, E. Broklová (eds.). *Obraz Němců, Rakouska a Německa v české společnosti*. Praha: Karolinum.
- Šmídová, O. 1998. „Němci v českém, Češi v německém zrcadle.“ Pp. ??? in J. Křen, E. Broklová. *Obraz Němců, Rakouska a Německa v české společnosti*. Praha: Karolinum.
- Štěpánek, V. rok ???, „Poválečný vývoj pohraničí: některé aspekty a dnešní stav.“ Pp. 91-96 in V. Houžvička (ed.). *České pohraničí v procesu evropské integrace*. Ústí nad Labem: Sociálně ekonomický ústav ČSAV.
- Šubr, J. 1995. „Sociální paměť a sociologický výzkum.“ *Soudobé dějiny* 2 (2-3): 270-271.
- Thije, J. 2002. „Stufen des Verstehens bei der Interpretation von interkulturellen Diskursen.“ Pp. 57-91 in H. Kotthoff (ed.). *Kultur(en) im Gespräch*. Tübingen: Narr.

Otisky historie v regionálních identitách obyvatel pohraničí

- Tiřrid, P. 1990. *Politická emigrace v atomovém věku*. Praha: Prostor.
- Touraine, A. 1998. „Can We Live Together, Equal and Different?“ *European Journal of Social Theory* 1 (2): 165-178.
- Topinka, J. 2005. „Zapomenutý kraj České pohraničí 1948-1960 a takzvaná akce dosídlení.“ *Soudobé dějiny* 2005 (3-4): ???
- Triandis, H. C. 1972. *The Analysis of Subjective Culture*. New York: Wiley.
- Tschechisch-Deutsche Zusammenhänge 2003-2005*. Praha, Ústí n. L.: Sociologický ústav Akademie věd ČR, oddělení České pohraničí.
- Universum. Všeobecná encyklopedie*. 2000. Praha: Odeon.
- Vaculík, J. 1984. *Reemigrace a usídlování volyňských Čechů v letech 1945-1948*. Brno: Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV.
- Večerník, J., P. Matějů (eds.). 1998. *Zpráva o vývoji české společnosti 1989-1998*. Praha: Academia.
- Velký sociologický slovník*. 1996. Praha: Karolinum.
- Vodáková, A., O. Vodáková (eds.). 2004. *Rod ženský*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Vondrová, J. (ed.). 1994. *Češi a sudetoněmecká otázka 1939-1945*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů.
- Vrba, J. 1957. *Prokop Veliký*. Praha: Svobodné slovo/Melantrich.
- Zajíček, K. 1946. *Český národ soudí K. H. Franka*. Praha: Ministerstvo informací.
- Zapomenuté dědictví. Oprava drobných kamenných památek na Šumavě [Vergessenes Erbe. Renovierung der kleinen Steindenkmäler im Böhmerwald]*. 2004. Vimperk: NP Šumava.
- Zich, F. 1999. *Nositelé přeshraniční spolupráce (The Bearers of Cross-Border Cooperation)*, Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Zich, F. 2000. „Úvodní poznámka o problému vytváření přeshraničního společenství na česko-německé hranici.“ Pp. 7-14 in F. Zich (ed.). *Vytváření přeshraničního společenství na česko-německé hranici*. Ústí nad Labem.
- Zich, F. 2000. „Nositelé přeshraniční spolupráce a vytváření přeshraničního společenství na česko-německé hranici.“ Pp. 15-44 in F. Zich a kol.. *Vytváření přeshraničního společenství na česko-německé hranici*. Ústí nad Labem.
- Zich, F. (ed.). 2000. *Vytváření přeshraničního společenství na česko-německé hranici*. Ústí nad Labem: Sociologický ústav AV ČR.
- Zich, F. 2003. „Regionální identita obyvatel české části Euroregionu Nisa.“ Pp. 17-58 in *Regionální identita obyvatel v pohraničí*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Zich, F., V. Houžvička (eds.). 1996. *Kdo žije v pohraničí*. Praha, Ústí n.L.: Sociologický ústav AV ČR.
- Zich, F., O. Roubal, B. Spalová. 2003. *Mezigenerační biografická konfigurace obyvatel české části Euroregionu Nisa*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Zmizelé Sudety. Katalog k výstavě [Das verschwundene Sudetenland. Katalog zur Ausstellung]*. 2004. Domažlice: Nakladatelství Český les.